UTAZÁSOK A RÉGI EURÓPÁBAN

TÉKA

UTAZÁSOK A RÉGI EURÓPÁBAN

A SOROZATOT SZERKESZTI

CSEHI GYULA ÉS MIKÓ IMRE

UTAZÁSOK A RÉGI EURÓPÁBAN

PEREGRINÁCIÓS LEVELEK
ÚTLEÍRÁSOK ÉS ÚTINAPLÓK
(1580—1709)

VÁLOGATTA
ELŐSZÓVAL ÉS JEGYZETEKKEL
ELLÁTTA
BINDER PÁL

KRITERION KÖNYVKIADÓ ● BUKAREST 1976

ELŐSZÓ

Az emberek mindig szívesen utaztak, és az utazási irodalom remekeit, mint például az Odisszeát, Kolumbusz hajónaplóját vagy Camões Luziáda című, a Vasco da Gama indiai felfedező útját megörökítő portugál remekművét ma is sokan olvassák. A nagy földrajzi felfedezések, az új, addig ismeretlen tájak varázsa felkeltette az emberek érdeklődését az útleírások iránt, és ezektől mintegy ösztönözve, mondhatni divattá vált az utazás. Különösen a XVI. század elejétől kezdve az úti beszámolók és útirajzok olvasóinak száma igen megnövekedett. A reneszánsz és a késő reneszánsz Európájáról mind több és több utazási leírás látott napvilágot úgyannyira, hogy Justus Lipsius szükségesnek látta az utazási irodalomelmélet kialakítását. Ez az irodalmi műfaj Erdélyben is követőkre talált. Hunyadi Ferenc, Georg Deidrich, Kecskeméti Gergely és mások tollából nálunk is megjelentek latin nyelvű verses útirajzok.

Könyvünkben azonban csak elvétve akad olyan munka, amely már a szerző életében megjelent, ez alól kivétel Baranyai Decsi János 1587-ben Wittenbergben kiadott latin nyelvű Hodoeporiconja, azaz útleírása. Az alább közlésre kerülő úti beszámolók és naplók, de különösen a peregrinációs levelek egyedi használatra, szülők, barátok, patrónusok, fejedelmek számára íródtak. Ezeket te-

hát a korabeliek közül csak kevesen olvashatták, így nem is lehetett hatásuk a nyilvánosságra. Ettől eltekintve — vagy talán éppen ezért — ezeknek az írói, nem tartva az „olvasó közvéleménytől", a nyomtatásban megjelent írásoknál őszintébben, szókimondóbban, de ugyanakkor több szubjektivitással közölték külföldi élményeiket, megfigyeléseiket.

Mielőtt bemutatnám a közlendő útilevelek és útleírásos naplóbetétek szerzőit és azok társadalmi helyzetét, szeretném röviden a kötet tér- és időkoordináta-rendszerét vázolni. Az alábbi válogatásba csak az európai, tehát kontinensünk keleti, északi, nyugati és déli tájaira vonatkozó útleírásokat soroltam be. A fejedelemség kori Erdély szoros politikai és diplomáciai kapcsolatban állott az ottomán birodalommal, az Isztambulban akkreditált nagyszámú erdélyi követ Balkán-leírása és úti beszámolója azonban nem fért e válogatásba. Úgyszintén mellőztem azokat az útleírásokat is, melyeknek végcélja Európán kívül állott, így például Kakas István perzsiai utazását és a szentföldi zarándokok írásait stb. Időben pedig elsősorban az erdélyi fejedelemség korszakát igyekeztem felölelni, mivel ennek a periódusnak politikai arculata döntően befolyásolta az utazások s következésképpen az útilevelek jellegét és tartalmát is. Az 1550-es évek előtt egyébként Erdélyben majdnem teljesen ismeretlen az anyanyelven írt peregrinációs levél. Kötetünket Pápai Gáspár és Rádai Pál, II. Rákóczi Ferenc, az utolsó

választott fejedelem diplomatáinak útinaplója zárja. A Habsburg-uralom alatt megszűnik a tárgyalt korszakra (1580—1709) annyira jellemző diplomata útleírás, a politikai helyzetet és kapcsolatokat taglaló úti beszámoló, illetve jelentés. Az 1710-es évek utáni erdélyi útleírások szerzői jobbára teológusok és tisztségviselők, akik már nem az önálló fejedelemség képviselői.

A kötetben ismertetett útilevelek és peregrinációs beszámolók írói erdélyi diákok, tanárok (alumnusok vagy praeceptorok) és diplomaták. Ami társadalmi helyzetüket illeti, mindannyian nemesek vagy értelmiségiek. A nemesi származás különben nemcsak az erdélyi, hanem a havasalföldi és moldvai utazókat is jellemzi. Az utóbbiak közül Constantin Cantacuzino páduai román nyelvű útinaplója sok rokon vonást mutat a kötetben szereplő Kornis György páduai leveleivel.

Az erdélyiek külföldi útleírásaikat — egypár latin nyelven írt kivételével (Baranyai Decsi János, Pálóczi Horváth János) — magyarul írták. Itt azonban azt is meg kell jegyeznünk, hogy a magyar nyelvű szövegek latin szavakkal, mondatokkal, sőt egész fejezetekkel vannak teletűzdelve, különösen Kornis György és Vízaknai Bereczk György írásai.

Mivel az útilevelek zöme a külföldi egyetemeket látogató erdélyi diákok szellemi terméke volt, természetesnek tűnik, hogy ezek a diákok tanulmányuk befejezése után itthon fontos értelmiségi szerepkört töltöttek

be. Az erdélyi kancellári tisztséget töltötte be Berzeviczy Márton és Bogáthi Miklós. Gyulafi Lestár, Cseffei László és Pálóczi Horváth János pedig az erdélyi fejedelmek titkárai voltak.

Ami az útleírások és útinaplók műfaji jellegét illeti, legtöbbjük az útilevelek közé sorolható. Ide tartoznak tehát Berzeviczy Márton, Kornis György, Bogáthi Miklós, Cseffei László, Horváth János és Zalányi Boldizsár írásai. E levelek tárgya nem kizárólag útleírás, hanem a legtöbb esetben ennél sokkal gyakorlatiasabb célt szolgál, közös elemük, hogy mindegyiket külföldről írták. A második csoportba tartoznak az önéletrajzba ágyazott útleíró részletek: Haller Gábor, Kálnoki István, Nemes János, Vízaknai Bereczk György, Pápai Gáspár és Ráday Pál útirajzai. Diplomata útinaplónak tekinthetők Réthy István és Szentpáli István jelentései, amelyeket az erdélyi fejedelemnek küldöttek. Műfaji szempontból kivételt képez a Gyulafi Lestár történeti feljegyzéseibe foglalt leírás az 1590-ben pusztító bécsi földrengésről, valamint a már említett Baranyai Decsi János Hodoeporiconja, az egyetlen annak idején nyomtatásban megjelent útleírás.

A külföldi útilevelek közé két „rendhagyó" írást is felvettem, ilyen Berzeviczy Márton jelentése Kovacsóczy kancellárnak egy litván nemes árulásáról és Szentpáli István levele egy lengyelországi kocsmai kalandjáról. E reneszánsz kori történetek valóságos sztorik, és az utóbbinál hazai források ismertet-

nek meg a korra annyira jellemző párviadalokkal és kocsmai verekedésekkel.

Az Európában vándorló erdélyi diákok, diplomaták és más értelmiségiek útilevelei és útleírásai természetesen nem mérhetők azonos mércével. Sokan közülük, mint Cseffei László, Pálóczi Horváth János vagy Haller Gábor, jó megfigyelők, színesen írják le mondanivalójukat. Némely levélíró azonban csak a külföldi tartózkodás szubjektív elemeire reagál: maga vagy tanítványa anyagi, pénzügyi vagy más természetű nehézségeit boncolgatja, az idegen nyelvek tanulásáról, az illető ország vagy város tanintézeteiről és tanárairól ír. De ezekből is érdekes kép alakul ki, többek között például az egykori Európa pénzügyi kapcsolatairól. Szinte mindegyik útinapló vagy útilevél közli a korabeli jelentősebb politikai eseményeket is, így ezek az írások a nagyvilágban történtek hazai recepciójaként is tekinthetők. A politikai természetű hírek legtöbb esetben megbízhatóak voltak, hiszen sok levélíró főrangú tanítványával együtt bejáratos volt az angol, holland, német, francia, lengyel és cseh királyi, illetve fejedelmi udvarokba, ugyanakkor sok útilevél beszámol az erdélyi politikai események európai visszhangjáról is. Különösen a harmincéves háború idején utazó erdélyiek (Cseffei László, Haller Gábor, Pálóczi Horváth János) szolgáltattak híreket az európai hadszíntér különböző pontjairól vagy akár a spanyol és holland flotta csatározásairól. Szentpáli István, Réthy István, Pápai Gáspár és Ráday Pál jelenté-

sei és útinaplói nélkülözhetetlenek a román országok, Lengyelország, Kozákország és Tatárország között fennálló politikai kapcsolatokat kutató történész számára.

Mivel a diplomáciai megbízással utazók beszámolóinak kivételével a legtöbb peregrinációs levél írója diák vagy annak praeceptora, a külföldi egyetemeket járó erdélyi utazókat időrendi szempontból három csoportra oszthatjuk. A peregrinációs útleírásoknak és útileveleknek első csomózása az *1587—1595* közötti időszak. A varsói lengyel királyválasztó gyűlésre tartó erdélyi küldöttséghez csatlakozott diákok és nevelők közt volt Baranyai Decsi János és Kornis György, majd később hozzájuk csatlakozott Bogáthi Miklós is.

A második peregrinációs „hullám" Bethlen Gábor fejedelem unokaöccse, Bethlen Péter köré csoportosul *(1628—1630)*. Bethlen Pétert nyugat-európai „királylátogató" körútján Cseffei László és Pálóczi Horváth János is elkísérte. Mindketten Itáliában is peregrináltak, és igen érdekesen írják le ottani élményeiket. Bethlen Péterrel és kísérőivel egyidőben tartózkodott külföldön Haller Gábor is, ő azonban évekkel hosszabbította meg nyugat-európai tartózkodását.

Az utolsó peregrinációs hullám már csak *1695* táján, tehát az önálló Erdély megszűnte után kezdődött, legjelentősebb szereplői Bethlen Mihály és Teleki Pál, a hanyatló fejedelemség két vezető egyéniségének, Bethlen Miklósnak és Teleki Mihálynak a fiai. Teleki Pál praeceptora az útilevélíró

Zalányi Boldizsár volt. Bethlen Mihály és Teleki Pál neve gyakran előfordul Vízaknai Bereczk György naplójában is.

A XVI—XVII. század útilevelei és peregrinációs írásai nyelvi szempontból is értékesek. Különösen Szentpáli István és Zalányi Boldizsár székelyes kifejezései és nyelvi fordulatai érdekesek. A Kozákországban barangoló Szentpáli szerint például „ősszel elborulnak a havasok" és „itt szeme-füle vagyon a parasztembernek", ők a tatárnak „egy morsányi indulását" is meglátják. A késő reneszánsz és barokk Európa néprajza iránt érdeklődő olvasó majd minden levélben vagy útinaplóban talál etnográfiai adatokat. Baranyai Decsi a szláv oroszokról, poroszokról és kaszubokról ír, a tatár- és kozákországi követek megemlítik a szabad kozákok szlobodáit, a muzsikok szökését, a sót szállító podoliai szekereseket. Haller Gábor említi, hogy Hollandiában és Németországban május 1-én a főemberek házai elé hajnalban zöld ágat szoktak tenni. Cseffei László érdeklődését a kazuár, a strucc, az indiai madár és az elefánt kelti fel. Pápai Gáspár pedig az északi szél által feldúlt tatárországi pusztákon élő vadjuhokról és vadlovakról tudósít. Haller Gábor és Vízaknai Bereczk naplójában szerepel az árapály, Haller pedig a Vezúv kitöréséről ír, habár ezt a hírt csak „novellák"-ban olvasta. Cseffei László természetrajzi és földrajzi érdeklődését az is bizonyítja, hogy többek között Mercator Atlas minorját is megveszi, és még öreg-

korában is érdeklődik egy „úton járó búdosó deáknak való vocabula“ iránt.

Bár az erdélyi peregrinusok Európa sok országában megfordultak, talán vallási okokból vagy a nagy távolság miatt néhány európai országot mellőztek. Az úgyszólván kizárólag protestáns vallású erdélyi utazók elkerülték a katolikus Írországot, Spanyolországot vagy Portugáliát, de annál részletesebben írtak a francia hugenottákról vagy például a protestáns La Rochelle város ostromáról. Az aránylag közeli Lengyelországban sűrűn jártak erdélyiek, különösen Báthory István uralkodása alatt vagy II. Rákóczi György lengyelországi hadjáratának idején.

Habár a kötetben, annak jellegénél fogva, csak azokat az útleírásokat és útileveleket találhatjuk meg, melyek hazánk területén kívüli tájakról tudósítanak, az erdélyi peregrinusok írásai között mégis találunk román tájakra vonatkozó megállapításokat is. Decsi János rögzíti Moldvában tett megfigyeléseit, útleírásának ez a része különben már kétszer is megjelent román fordításban. Hazánk keleti vidékét írja le a kuruc fejedelem két követe, Pápai Gáspár és Ráday Pál. Az utóbbi két útleírás különben legfontosabb forrása a Mármarost Moldvával összekötő Priszlop-hágó történelmi földrajzának.

Az európai városok közül aránylag részletes leírást olvashatunk Bécsről, Hamburgról, Amszterdamról, Hágáról, Gdańskról és Londonról. Társadalmi szempontból az erdélyi utazókra a polgári Németalföld és Anglia tette a legnagyobb hatást. Cseffei

László megjegyzi, hogy az angliai falvak kőből rakott és cserepes házai az erdélyi szászok házaihoz hasonlítanak. Ennél azonban lényegesebb az, hogy Angliában „az emberek igen emberség értők". Horváth Jánosnak az volt a véleménye, hogy „Görögország egész bölcselete Angliába helyeztetett át". Oxford és Cambridge egyetemeinek meglátogatása után, ahol 8000 diák tanul, Palóczi Horváth János 1628-ban így kiált fel: „Hazánk bárcsak egyet is birtokolna ezekből a kollégiumokból!" Több, Európában peregrináló erdélyi diák jut el az óceán partjáig. Cseffei László és Haller Gábor ugyan a távoli Indiába is elkívánkozik, az erdélyiek kontinentális mentalitására azonban jellemző Vízaknai Bereczk György két verssora:

Ki a szárazon céljára elmehet,
Kétséges tengerre, nem tudom, mért siet.

Bár a távoli idegen tájak, városok és emberek megnyerték az erdélyi peregrinusok tetszését, szülőföldjét egyikük sem felejtette el. A szeretett haza drága földjére mindig viszszavágynak, és sok mindent az erdélyi viszonyokhoz hasonlítanak. Zalányi Boldizsár például az Oderáról azt jegyzi meg, hogy „vagyon kétannyi, mint a Maros". Cseffei László nagyon kívánkozik haza Olaszországból, „ha lehetne szárnyam, mennék" — írja naplójában.

Az erdélyi peregrinusok útleírásainak gyűjteménye távolról sem teljes. Mondhatni minden szerző, illetve utazó leírásainak vagy leveleinek csak egyes részletei szerepelnek, a

jelen kiadás ezekből úgyszólván csak ízelítőt ad, és nem törekszik, de nem is törekedhetik teljességre. Mindamellett az alábbiakban közlendő peregrinációs írások még így is bizonyítékai annak, hogy hazánk akkor is az európai kultúra részese volt és az erdélyi értelmiségiek a múltban is bejárták kontinensünk országait, városait, tanultak az ottani egyetemeken, és a látottakat-tapasztaltakat itthon is alkalmazni kívánták. A régi erdélyi utazók nem voltak földrajzi felfedezők, de meglátásaik, egykori leírásaik ma is érdeklődésre tarthatnak számot, hiszen a XX. század embere is szeret „peregrinálni", és mai meglátásainkat szívesen hasonlítjuk össze egykori honfitársaink megfigyeléseivel.

A kötet szerkezetéről csak annyit, hogy bevezetőben minden utazó életét és utazásának körülményeit időrendben ismertetjük, ez után közöljük az illető útilevelének vagy útleírásának eredeti, illetve két esetben latinból magyarra fordított szövegét. Mivel a régi utazók az idegen országok földrajzi neveit latinos vagy magyaros formában használták, továbbá mivel az eredeti szövegekben sok latin szó és mondat fordul elő, a könnyebb megértés érdekében ezek magyar jelentése az idegen szavak jegyzékében szerepel. A forrásokat, irodalmat és magyarázó jegyzeteket tartalmazó rész után következik a névmutató, végül pedig a földrajzi nevek jegyzéke.

Befejezésül azt is szükségesnek tartjuk megemlíteni, hogy több XVI—XVII. századbeli neves erdélyi magyar emlékíró (Kemény János, Bethlen Miklós, Pápai Páriz Ferenc)

útleírása nem fordul elő a jelen válogatásban, ugyanis ezek írásai a Kriterion kiadásában vagy már megjelentek, vagy rövidesen meg fognak jelenni.

Nem zárhatom soraimat anélkül, hogy köszönetet ne mondjak Kiss Magda brassói latin szakos tanár kolléganőmnek, aki önzetlen módon segítségemre volt a latin szövegek és kifejezések fordításánál.

Brassó, 1975. augusztus

ÚTILEVELEK, ÚTLEÍRÁSOK ÉS ÚTINAPLÓK

BERZEVICZY MÁRTON

Berzeviczy Márton (1538—1596) világot járt, művelt államférfi volt. A Nádasdi Tamás udvarában eltöltött apródévek után a bécsi császári kancellárián dolgozott, és különféle diplomáciai megbízással bejárta Európa számos országát. Többek között Frankfurtban, Münchenben, Londonban is megfordult; párizsi tartózkodása alatt leírta a Sorbonne egyetemet. A páduai főiskolán, ahová 1568-ban iratkozott be, tanulótársa volt több erdélyi diáknak, akik közül említésre méltó Valentin Urbeger kolozsvári ötvös, Kovacsóczy Farkas, Hunyadi Ferenc orvos, Pécsi János és Kendi Farkas. Tanulmányainak befejezése után Erdélybe jött, és Báthory István fejedelem szolgálatába szegődött. Miután Báthory Istvánt a lengyel rendek királyukká választották, Berzeviczy Márton követte urát, és átvette a Krakkóban működő erdélyi kancellária vezetését. Ebben a minőségben többször jött Erdélybe és járt Konstantinápolyban is.

A lutheránus Berzeviczy szoros szellemi kapcsolatban állott az erdélyi művelődés több jeles képviselőjével, így Marcello Squarcialupi udvari orvossal, Forgách Ferenc kancellárral, Békés Gás párral és Kovacsóczy Farkassal. Lakodalmi verseskötetében üdvözlő verseket írt többek között Michael Siegler szász krónikaíró, Kendi Sándor, Lukas Ungler evangélikus püspök, Leonhard Uncius költő, Paul Kerzius brassói orvos és Christian Schesaeus szász humanista. Az 1579-től Vil-

nában élő Berzeviczy Márton levelet írt Kovacsóczy Farkasnak Gregorius Nasehiochinus Offanasovicius főúr árulásáról.

Levél Kovacsóczy Farkashoz
Vilna, 1580. június 9.

Szolgálatomnak utána. Írtam bővebben ez napokban Kegyelmednek minden dolgokrul. Kendy Péter[1] uram ötödnapja hogy megjuta, meghozta az kgd küldte ezüstkannát, megszolgálom kgdnek arra való szorgalmatos gondjaviselését; tetszik igen énnekem az formája; immár nem tudom, az asszonyember, kit az napokban bocsátottam Prussiába, mint elégezik meg vele, mert ő igen törpét kívánt. Kgd írja meg, miben készölt, és én megtérítem kgdnek. Ő magával Kendy urammal keveset beszélhettem még ez ideig, mert mihelt ide jutott, azonnal az köszvény annyira lenyomta, hogy azolta mind fekszik; kár, hogy ilyen jeles ifjú legény ez időkort úgy gyötrődik miatta.

— — — — — — — — — — — — — — — —

Ez elmúlt szombaton itt is csoda dolog nyilatkozék ki, egy szolga rend által, egy úr, Oschyk Gergely[2] felől, ki régi és nevezetes fő nemzet ez Litvaországban, melynek családjából a Radziviloké származott. Az korcsomán iszik volt az szolga legény, és egy szolgáló ember barátjának az ital között jelentette ki, dicsekedvén, hogy az ő ura szolgái hamar időn meggazdagodnak. Az az szón rajta kapott mindjárást, és kérdette, mikép-

pen lehetne az, hogy ő is lenne részes abba, mert ha bizonnyal tudná, miérthogy azt az urat annakelőtte ifjú korában szolgálta, ismeg kész volna szolgálni, tudván azt, hogy jó szolgáltató ember. Végezetre megjelentette neki, hogy mosquával az ő urának egyértelme volna, kihez gyakorta küldene, s tuttára adná, hogy mikor király Szmolenczknél lenne, mosqua Ifflandon általjövín, erre térne ez városra, és az ő ura mellette lenne az prédálásba. Mely dolgot királynak mikor megvitték volna, az legínt gyorsan megfogatá, és az ura után, ki akkor Trokba[3] volt, három mélyföld ide, az az udvar népe közül ötven lovagot bocsáta; azok úgy mentek éjjel, hogy vasárnapra virradóra az szálláson mikor öltöznék reggel, reá találtak; azon éjjel noha mind jutt volt, de jó reggel felserkent, mert megértette volt, hogy királnak hírével vagyon, és onnét elébb akart állani; fogva ide hozták vasárnap az praedicatio alatt, és most marschalknál őrizet alatt vagyon, inquirendo dolgainak vígire mennek; az szolgákat, kik tanácsában részesek, igen keresgetik; ládájába sok tiszta papirosokat találtak, kiken az litvai uraknak sok ál kézírások és pecsétek vagyon, valamit akart azzal. Ha convincáltatik, őfelsége úgy bünteti meg, hogy az többi is tanólni fog rajta. Jóllehet voltak nimellyek, kik hánták a polonica libertast; non prius nobilem esse capiendum, nisi convictum[4], az dolog ebben vagyon. Sokat mondva felőle, gonosz életű embernek, gyilkosnak, paráznának, feleségét is repudiálta, minden hitván erkölcsűvel teljesnek, és hogy az in-

terregnumkor is nagy praktikái voltanak musquával, tisztes fiát mondják, kit Lublinumba lovat venni küldött. Ő erőssen tagadja, de az idő megnyilatkoztatja dolgát.

Cancellárius uram[5] megjött, az őnga levelit megadtam nekie, annak kevés hasznát látom.

Bornemisza János az erdélyi és magyarországi darabontokkal tegnapelőtt jöve meg, Gál János azoknak előttök járá; minap megírtam kgnek, hogy ez hónak 15. vagy 16. napján innét kiindulunk. [. . .]

Tartsa meg isten kgdet jó egészségben.

Datum Vilnae 9 die mensis Junii 1580.

[Saját keze írásával így folytatta az utóiratban:]

Én magam kezemmel nem írhattam kgdnek, mivelhogy az órába vöttem hozzám orvosságot, mikoron az postát kelleték elbocsátanom [. . .]

Servitor et frater
M.B. m.p.

BARANYAI DECSI CZIMOR JÁNOS

A dunántúli származású Baranyai Decsi (kb. 1560—1601) — humanista nevén Ioannes Decius Barovius — a török elől menekülve már fiatalon Erdélybe került. A kolozsvári kollégium vezetői őt ajánlották Bánffy Farkas fejedelmi tanácsosnak a külföldi egyetemekre készülő Ferenc nevű fia mellé útitársul. Wittenbergi utazásának leírását tartalmazza az alább magyar fordításban közölt, eredetileg latin nyelven írt *Hodoeporicon.*

Decsi János Hodoeporiconjáról sokáig úgy tudta az irodalomtörténet, hogy azt szerzője verses formában írta és adta ki. A Hodoeporicon hosszú ideig lappangott, és Baranyai Decsi életrajzírója, Toldy Ferenc sem tudta fellelni, végül a múlt század utolsó évtizedében Koncz József találta meg a marosvásárhelyi Teleki-tékában. Felfedezését 1891-ben, majd 1896-ban közölte, és azt is megjegyezte, hogy „az nem versben van írva, mint Horányi állította, hanem prosában".

Baranyai Decsi érett korában írt jelentős jogi, bölcseleti és történelmi munkái mellett szárnypróbálgatásnak hat első nyomtatásban napvilágot látott munkája, az itt közölt *Hodoeporicon.* Ez a szerény, latin nyelvű útleírás a kolozsvári schola végzős diákjának szellemi nívóján ismerteti a szerző úti élményeit, amelyeket Wittenbergbe érkezésének évében, tehát jórészt itthoni tanulmányai során szerzett ismereteire alapozva írt meg még 1587-ben. Baranyai Decsi útleírása, főleg a Moldvát leíró részek miatt, a román történetírás érdeklődését is felkeltette. A hazánk területére vonatkozó részleteket V. Motogna fordította románra, s eddig már két ízben is megjelent.

Baranyai Decsi, a fiatal Bánffy Ferenc és Kornis György társaságában, Lengyelországig együtt utazott a varsói uralkodóválasztó gyűlésre igyekvő erdélyi küldöttséggel. Amikor 1586. december 12-én Grodno várában elhunyt Báthory István, Lengyelország királya és Erdély fejedelme, nyomban felmerült az utódlás kérdése. Zamoyski lengyel kancellár, az elhunyt uralkodó rokona, érintkezésbe lépett erdélyi kollégájával, Kovacsóczy

Farkassal, hogy egyeztessék nézeteiket. Bár a Habsburg-, valamint a Vasa-párt döntő túlsúlyra jutott, Báthory Zsigmond fejedelem mégis meg akarta kísérelni a lehetetlent, és az 1587. június végére hirdetett varsói királyválasztó országgyűlésre Kovacsóczy kancellár vezetésével népes küldöttséget indított útnak, amelynek tagja volt Kornis Gábor huszti kapitány, Szentpáli János, Bogáthi Menyhárt, Ghyczy Péter, Kraker Lukács, Jacobinus Bernát kolozsvari orvos és Gyulafi Lestár udvari titkár, a későbbi kiváló történetíró.

A követség 1587. május 18-án Marosvásárhelyről indult útjára, de ugyanazon a napon hagyta el Bonchidát B. Decsi János is, aki a gondjaira bízott ifjakkal Brassóban csatlakozott Kovacsóczyékhoz, és egészen Varsóig megosztották az út viszontagságait.

A *Hodoeporicon* a Bánffy Farkashoz szóló disztichonba szedett ajánlással kezdődik; ebben köszönetet mond jótevőjének nagylelkűségéért, amellyel lehetővé tette wittenbergi egyetemi tanulmányait. A második levéltől kezdve B. Decsi először történeti visszapillantást ad, amelyben többek között megemlíti Hunyadi Jánost, aki a „keleti Antikrisztus" ellen oltalmazta a hazát.

B. Decsi János Wittenbergbe együtt érkezett Bánffy Ferenccel, Sombori Sándorral, Kornis Györggyel és Budai Mártonnal, közülük egyesek neve előfordul a wittenbergi egyetem anyakönyvében is, ahol rajtuk kívül szerepel még Szamosközi István, Sombori Sándor nevelője és az enyedi Krakkai Demeter, Forgách Mihály nevelője is. A szép számú erdélyi peregrinációs társaság később felbomlott, egyesek Basel és Heidelberg, mások pe-

dig Olaszország egyetemein folytatták tanulmányaikat. B. Decsi János és főrangú tanítványai — Bánffy Ferenc, Sombori Sándor és Budai Márton — 1594-ben az elzászi Strasbourg egyetemére iratkoztak be. B. Decsi, Johann Ludwig Havenreuter (1548—1618) strasbourgi professzor elnöklete alatt, 1595-ben megvédte disszertációját, és elnyerte a bölcsészdoktori címet.

Külföldi tanulmányai befejezése után B. Decsi János hazajött, és a marosvásárhelyi iskola rektora lett. Itt írta meg 1598-ban a török császárokról szóló verses művét, melynek bevezetőjében felvázolja az egész „keresztény" Európa földrajzát. Hunyadi Ferenc udvari orvoshoz intézett, 1596. augusztus 16-án kelt levelében jegyezte fel egy kortársa B. Decsi házasságának és halálának évét („Decius hic noster 1600 uxorem duxerat, moritur 1601").

B. Decsi János *Hodoeporicon*jának, vagyis útleírásának legszembeszökőbb árnyoldala az aránytalan felépítés. A bukovinai Csernovicról (Cernăuți) pl. meg sem emlékezik, Berlint pedig jóformán csak megemlíti. Mateusz Radecius jegyző szakszerű kalauzolásának köszönhető, hogy Decsi részletesen leírja danckai (Gdańsk) élményeit. Az utolsó útszakaszt azonban szinte teljesen elhanyagolja, és csak a Wittenbergbe való érkezése után történtekről ír részletesebben.

Mindezektől eltekintve B. Decsi János az egyik első erdélyi útinaplóírónak tekinthető. Akárcsak kortársainak munkái, Baranyai *Hodoeporicon*ja is vajmi keveset foglalkozik az utazás fordulatosságával és változatosságával, mert szerzője akarva-akaratlanul nem megfigyelő, hanem leíró — didaktikus — célt követett. Útleírásában gyakran

humanista-szubjektív vonások nyilvánulnak meg. Moldva leírásánál együttérez a szegény, török által elnyomott román néppel, a suceavai vár említésénél a történelmi hűségnek megfelelően mutatja be, hogy a leigázott román nép saját erőire támaszkodva sikeresen harcol a török zsarnokság ellen.

Hodoeporicon
1587

[...] [országod] e nyomorúságait Te, legtiszteletreméltóbb pártfogóm átfontolgattad lelkedben, s úgy határoztál: legjobban akkor segíthetsz sorsverte hazádon, ha annak fiait idegen tájakra küldöd a szabad művészetek elsajátítása céljából. Nagyságos Uraságod belátta, hogy ha fiai először az igaz jámborságban, a tudományban, műveltségben s más erényekben sikereket érnek el, eredményesebben tudnak majd dolgozni az istenért, a hazáért, fejedelmükért s családjukért. Így történt, Nagyságos Uram, hogy amidőn az üdvösséget hozó születés 1587. esztendejének május 18. napja elérkezett, fiadhoz adtál társul engem, s miután elláttál mindennel, ami ilyen hosszú útra csak szükséges lehet, Bonchida nevű mezővárosból[1] a legjóságosabb és legnagyobb Isten nevében jókívánságaiddal útnak bocsátottál bennünket. Ugyanezen a napon Székelyvásárhelyig, a rákövetkező második napon pedig Szentpálig jutottunk. Kornis Farkas Úr[2], a székely szék királybírája itt fiát, Kornis György Urat adta

mellénk társul, és egészen Brassóig kísért, illetve vezetett bennünket. Brassóban csatlakoztunk Kovacsóczy Farkas Úr Őnagyságának, Erdély fenséges fejedelme kancellárjának s nemes és nemzetes Kornis Gáspár Úrnak kíséretéhez, kik mindketten Varsóba, Mazovia fővárosába, az ottani országgyűlésre igyekeztek. Ugyanis Somlyai Báthory István, Lengyelország királya Erdélyből évente nagy mennyiségű pénzt, lovat és katonát vitetett ki, ám mindezzel — fájdalom! — nem a saját hazáját, ezt a háromszorosan és négyszeresen sújtott hazát védelmezte a török ellen, hanem Lengyelországot oltalmazta s szabadította fel [...]. Ámde akadnak olyan hálátlanok (mert sokan vannak olyanok is, kik megadják a tiszteletet emlékének), hogy őt most, halála után vádakkal illetik, jóllehet ő volt az, aki megszabadította Litvániát az örökös dúlásoktól, Livóniát a zsarnokság jármától, Lengyelországot a belső zavargásoktól, az egész világot pedig attól a Ioannes Basiliustól[3], ki az oroszok legrettenetesebb zsarnoka volt [...], amint azt Gorecius Lénárd[4] a lengyelországi dolgokról szóló művének második kötetében leírja. Ami pedig [Báthory] Istvánt, Lengyelország királyát illeti, bár róla azt valljuk, hogy hibákkal és bűnökkel terhelt ember volt ugyan, de e jegyei mellett azt sem kendőzhetjük el, hogy ugyanakkor megvoltak az erényei is. Mert hogy műveltségéről és ékesszólásáról — amely külső országok emberei számára is csodálatosnak tűnt — hallgassak, minden bizonnyal nem szabad elmellőznöm a haditudományokban

való jártasságát, amelyekben annyira kiváló volt, hogy joggal tartjuk őt a régi legnagyobb nevű hősök utódának. Tanúja ennek Miksa római császár, aki őt mint II. János[5], Magyarország királya követét fogságban tartotta; tanúja ennek továbbá Békés Gáspár, szövetkezett társaival együtt, akit — bár ez császári erőkre támaszkodott — saját nevének nagy dicsőséget szerezve megfutamított; de tanúja lehet ennek Livónia, Litvánia, sőt az egész Lengyelország is, amelynek régi szabadságát visszaszerezte az orosztól, s amelyet megszabadított a féktelen belső zavargásoktól. De tanúja ennek végül Magyarország s Erdély, ahonnan származott.

De most már visszatérek utunkra, Brassóból kedvező előjelek mellett, a fényes útitársasághoz csatlakozva útra keltünk, s elérkeztünk a moldvai hegyek lábához[6]. Az éjszakát Kézdivásárhelyen töltöttük. Ezek a hegyek választják el Erdélyországot Moldvától és Havasalföldtől; részint szerfeletti magasságuk, részint ötmérföldnyi kiterjedésük, részint a leomlott sziklák nyomán keletkezett, egymást sűrűn követő szakadékaik, részint pedig a roppant sebes folyású Ojtoz folyónak (melyen harmincötször vagy még többször kellett átkelnünk) labirintusra emlékeztető elágazásai miatt a Moldvába igyekvőknek igen nagy nehézséget szoktak okozni.

Rákövetkező napon nekivágtunk a hegyeknek, s bár mindent megtettünk, hogy igáslovaink erejét kihasználva mielőbb túljussunk rajtuk, mégis: a nap tizenkét órája alatt

még a hegygerincre sem értünk fel. Ámbár csaknem egytől egyig leszálltunk szekereinkről, és gyalog lépkedtünk (kivéve azokat a követeket, akik lovon haladtak), a lovak mégis annyira elcsigázódtak, hogy már emiatt is pihenőt kellett tartanunk. A málhásszekér pedig, amelybe a pénzt s más szükséges holmit raktuk, nagyon lassan haladt, mert hol a láncok szakadtak el, hol pedig a lovak (bár szám szerint 12 volt a kocsi elé fogva) terültek el. Ezért azután Kovacsóczy Farkas Úr, megbeszélvén a dolgot társával, elrendelte, hogy mindenki erősítse meg magát étellel, lovait pihentesse, s készüljön fel az út hátralévő — egyben legnehezebb — szakaszának legyűrésére. Miután mindez megtörtént, útra keltünk, s amennyire a lovak miatt lehetséges volt (nem kíméltük őket, minthogy jól zabolt, az út folytatására alkalmas lovakat küldtünk előre Moldvába is), teljes erővel arra törekedtünk, hogy kijussunk a hegyekből. Ámde a sötét éjszaka ez erdő kellős közepén, a víz mellett lepett meg bennünket, olyképpen, hogy sem visszafelé menni, sem előrehaladni nem tudtunk, de még pihenőt sem lehetett tartani. Bár a kíséret nagyobbik része úgy vélte, hogy meg kellene állnunk, s bármily lehetséges módon, de az éjszakát ott helyben kellene eltöltenünk, Kovacsóczy Farkas Úr mégis úgy döntött, hogy amennyire lehetséges, haladjunk előre; abban reménykedett ugyanis, hogy mégiscsak találunk majd éjszakai nyugodalomra alkalmas helyet. Folytattuk tehát utunkat, amennyire a legsűrűbb erdő, a sötétség, a száguldó folyó

és a hatalmas sziklák azt megengedték, ámde hol az igáslovak rogytak a vízbe, hol valamelyik szekérkerék törött el, hol letévedtünk az útról, hol meg egyéb akadályokba ütköztünk. E sok nagy baj közepette komor borzadály szállta meg valamennyiünk lelkét. Abban a veszedelemben forogtunk, hogy a folyó közepén felboruló kocsi maga alá temeti az embereket, hiszen a sötétség olyannyira áthatolhatatlan volt, hogy a fénynek még derengő nyoma sem látszott. Végül is fáklyákat gyújtottunk, hogy legalább ezek legyenek vezetőink utunkon, s két kovács mást nem csinált, mint hol egyik, hol másik összetört kocsit javította. Mindenki ment, ahogy éppen tudott, s a veszedelemtől féltében egyik kocsi a másikat próbálta előzni, olyannyira, hogy mintegy hat kocsi le is tévedt az egyenes útról; ez utóbbiak között volt a miénk is, s talán a végső veszedelembe jutottunk volna, ha egy fáklya fénye fel nem tűnt volna előttünk. A fáklyafényt követve besoroltunk kocsinkkal a többi kocsihoz, s jóllehet a lovaknak nem volt sem abrakuk, sem füvük, az emberek egy részének pedig kenyerük és nyugvóhelyük, mivel körös-körül minden teli volt mocsaras sárral, vízzel és sűrű fákkal, mégis sokaknak igen hangos érvelésére és morgolódására megálltunk, s miután (ahol lehetséges volt) tüzeket támasztottunk, az éjszakát csaknem álmatlanul töltöttük el. Legtöbbünknek sem tűz, sem kenyér nem jutott, a lovak egymás mellett állva éheztek, de mi magunk is részint a lombokkal letakart sárban, részint a kocsikon

dőltünk el. Hallgatok a szúnyogok tömegéről és az esőről, amelyek ezen az éjszakán további megpróbáltatásokat okoztak nekünk. Mégis, miután az éj folyamán mindeme bajt túléltük, kora hajnalban megkezdtük további utunkat, de bizony már jóval lassabban haladtunk, már csak azért is, mert a lovak részben a tegnapi fáradtságtól kimerülten, részben pedig az éjszakai koplalástól teljesen elernyedve — hajtóikkal együtt mozogtak ugyan, de keveset haladtak előre. Mindenesetre végül is úrrá lettünk ennek az útnak nehézségein, és déltájban eljutottunk a hegyek völgytorkaiban emelt őrkunyhókig, amelyekbe azért rendeltek őrállókat, hogy szemmel tartsák: kik azok s milyen ügyben járnak, akik Moldvából Erdélybe vagy Erdélyből Moldvába igyekeznek. Mindkét félnek közös szándékából történik ez, hogy ily módon a váratlan beütések elkerülhetők legyenek. A korábbi évszázadokban ugyanis nemritkán történt meg az, hogy a [. . .] tatárok Erdélybe betörtek, s különösen a szegény székelységet irtották tűzzel-vassal[7]. E kunyhóktól a hegyek lejtőin haladva napnyugta táján elérkeztünk Moldvának Tatros nevű városába, ahol a vajda vagy palatinus[8] sáfárai vendégszállásról, ételről és italról gondoskodtak számunkra (már amennyire ez megfér [. . .] szokásaival), mégpedig elég bőségesen. Valachia (hogy néhány szóval leírjam Moldvát) a neve e földnek, de nem annyira Flaccus római helytartó neve után — aki Moesia vagy Dácia élén állott, s akit Trajanus 30 000 emberrel küldött oda azért,

hogy e colonia földjét műveljék meg s biztosítsák az élelmet azon római hadsereg számára, amely e vidéken mindenkor fegyverben állt a szkíták és szarmaták ellen[9] —, mint inkább a „Walch“ szó után, amely német nyelven „Itáliai“-t jelent. A valachok ugyanis, mint a rómaiak colonusai, a pápista vallástól nem sokban eltérő hitet követnek, másrészt a latin nyelvet használják, ámbár ez a nyelv már annyira megromlott és elváltozott, hogy alig ismerhetők fel benne a régi latin nyelvnek halvány nyomai és elemei. Valachiát keletről a Fekete-tenger, délről a Duna, nyugatról Erdély, északról Oroszország határolja, s Havasalföldre és Moldvára tagolódik[10]. A természet jól termő földdel áldotta meg, mely a szőlőtermelésre is alkalmas, de a palatinus zsarnoki uralma miatt annyira elhanyagolt állapotban van, hogy a rozson kívül alig terem meg rajta bármi is, ami emberi táplálékul szolgálhat. A palatinust ugyanis a török kedve szerint egyszer elűzi székéről, másszor meg — aranyai vagy hatalma miatt — visszahelyezi régi méltóságába, s így adódik azután, hogy miközben a török a palatinustól, a palatinus a nyomorúságos szegény néptől csikarja ki a pénzt, a végén a szegény emberek szinte egytől egyig végső nyomorúságra jutnak, a szántóföld pedig teljesen műveletlen marad.

Tatrosból a következő napon, már valamivel jobb utakon, elérkeztünk Bakó városba, ahol a Beszterce folyón nagy üggyel-bajjal tutajoztunk át. Ha van valahol táj, amely bővelkedik gyönyörű folyóvizekben, akkor

Moldva az. Bakóból Románvásárba a kristálytiszta vizű Moldova folyón (amelyből Moldva nevét kapta) ismét dereglyén keltünk át. Ez a Pruthoz közel eredő Moldova folyó kettészeli Közép-Moldvát, magába fogadja s továbbviszi az Erdély hegyeiből érkező patakok: a Hoina, a Dobenisa és az Argia vizét, egészen addig, míg az Allutumba (melyet most Oltnak neveznek) bele nem ömlik[11], amely folyó Moldva és Havasalföld folyóinak vizét, Kelet felé fordulva, Nicopolisnál a Dunába ragadja magával. Ott[12] — miután Törökországgal szomszédos — igen sok törököt láthattunk. A törökök ugyanis mint szövetségesek, mint határszomszédok vagy helyesebben mint Moldva urai szabadon átjárkálnak ide kereskedés céljából.

Románvásárhelyről tovább haladva, az országútról letévedtünk, miután útikalauzunk (amely tisztségre egy véletlenül szembejövőt rákényszerítettek a mieink) valamennyiünk szeme láttára beszökött a környező erdőbe; végre úgy napnyugta táján elérkeztünk Aracel faluba; azt mondják, hogy ebben a faluban éjszakázott egykor István király is, amidőn Erdélyből Moldván keresztül utazott Lengyelországba. Innen a következő napon Szucsavába, Moldva fővárosába érkeztünk, ahol gyönyörű palotát és lerombolt várat láttunk. Ezt a várat az a Juonia birtokolta, aki a török császárnak[13] — amikor az a szokottnál nagyobb adót követelt tőle — nem engedelmeskedett, s a törökön háromszor vagy még többször is győzelmet aratott, míg végül Csernoviczi Jeremiás[14] elárulta őt, és a törö-

kök — esküjük ellenére — meg is ölték. E várat birtokolta Moldvának az a Stephanus[15] nevű királya is, aki mind a moszkvaiaknak[16], mind a scytháknak [tatároknak], mind a törököknek hatalmas hadseregeit tönkreverte, s Szolimánt, Rumélia basáját 30 000 törökjével megfutamította; aztán ezt a várat birtokolta Dracula[17] is, aki kevés, de válogatott vitézével Mahometet, ki Nagy-Valachiát birtokolta, s éppen azon igyekezett, hogy Kis-Valachiát is meghódítsa, visszavonulásra késztette a Dunáig[18], s akit Corvin Mátyás, csak hogy szolgálatában megtarthassa, Nyeszterfehérvárért Csicsóvárát és Küküllővár mezővárosát adományozta neki, de ugyanezt a várat lakta Iacobus despota[19] is, aki Lascus Alberttel[20] Moldvát elfoglalta; végül ezt a várat lakta az a palatinus is, akit, mint emlékezünk, István, Lengyelország királya Leopolisban lefejeztetett azért, mert a nemzetek közötti jog ellenére az István által a törökökhöz küldött levelek vivőit s viszont a török követeket is meg szokta volt öletni. A palatinus felől az a hír kering, hogy akkora ereje volt, hogy minden erőlködés nélkül vaspatkókat tördelt össze; innen kapta azután „Patkovani" melléknevét is[21].

Szucsávából elindulva, Szeretváros útba ejtésével, az igen széles Prut folyón tutajjal keltünk át; a régiek e folyót Hirassusnak nevezték; e folyó a Dunába ömlik. Miután átkeltünk a folyón, hatalmas erdőség[22] ötlött szemünkbe, amelyen át kellett volna haladnunk, de mivel ez az erdő nagyon félelmetes volt, részint a kozákok, részint a tatárok, ré-

szint pedig a valachok miatt [...], éppen ezért Kovacsóczy Farkas Nagyságos Úr nemes Kornis Gáspár úrral együtt kieszközölte, hogy a helyi lakosok közül is csatlakozzanak hozzánk néhányan, s most már valamennyien együtt s jól felfegyverzetten haladjunk át ezen az erdőn. Ugyanis a tauricumi, asurcentumi, naiani, rezihoniumi és circassiai tatárok[23] felettébb gyakran törnek be ide, s mindent kegyetlenül elpusztítanak. Uralkodójukként ezek a Horda fejedelmét tisztelik; ez a Horda nem más, mint mezei gyülekezet (ők ugyanis a mezőkön külön-külön csapatokban, fejük feletti fedél nélkül élnek), vallásuk az Alkorán, de a napot, a tüzet, a gonosz szellemeket többnyire isteneikként tisztelik; mohón fogyasztják a lóhúst és a félig főtt húsokat, a kancatejet égetett bor módjára isszák, nagy gyönyörűséget találnak a lókoponyában, s hol a töröknek, hol más népeknek zsoldért elszegődve harcolnak. Ezektől a szörnyetegektől Isten jótéteménye folytán megszabadulva, beléptünk Russia határvidékére, s mivel a továbbhaladásra tilalmat kaptunk, megállapodtunk Mezericz faluban. A lengyel szenátus ugyanis elrendelte, hogy Lengyelország határait mindenfelől igen szorgosan őrizzék, nehogy akár a moldvaiak, akár a tatárok, akár pedig a törökök az interregnum tartalma alatt ürügyet kapjanak a betörésre. Itt csaknem egy heti feltartóztatást szenvedtünk el, s bizony nem csekély bajt okozott nekünk a kenyér, a sör s egyéb élelmiszerek hiánya is. Végül mégiscsak engedélyt kaptunk a lengyelektől a továbbuta-

zásra, és először Snatimba, majd Snatimból Hannesoczba érkeztünk, miután átkeltünk egy hajózható folyón, Hannesócz után Halicz volt következő állomásunk; innen hajóval keltünk át a Dnyeszter folyón, melyet a régi történetírók Tyarasnak neveznek, s amely a Kárpát-hegységből, sarmata földről ered, s Moldvát északon Oroszországtól és Lengyelországtól elválasztva, egyenesen a Feketetengerbe törekszik. Haliczból Bobkára, innen pedig Leopolisba értünk.

Leopolis az oroszok metropolisa, amelyet nagyon gazdag városnak tartanak nagyszerű épületei s az örmények gazdag árukészletei miatt. Ezek az oroszok (hogy néhány szóval erre is kitérjek) nem ismerik el a pápát, hanem a bizánci pátriárkát tisztelik, fatemplomaik vannak, a misét saját nyelvükön végzik, s csakis Szűz Mária és Szent Miklós képeit tűrik meg templomaikban; papjaik házasodnak. Az oroszok betűi nagyon hasonlítanak az ógöröghöz; erőszakkal megrontott szüzekkel házasodnak, közülük sokan kígyókat nevelnek lakóházaikban, a Dél szellemét tisztelik, a férfiak és a nők azonos viseletet hordanak[24], így tehát — az örményekkel együtt — a pallérozatlan népek közé sorolhatók. Örményország ugyanis határos Oroszországgal, ennek folytán Leopolisban igen sok örményt láthattunk.

Leopolisból elindulva Belzbe értünk, a következő napon Tisuecba, a harmadikon Szaualóba, a negyediken Cranictába, végre az ötödik napon megérkeztünk Lublinba.

Lublin fallal kerített város; várárok és hatalmas mocsarak veszik körül, vára egy kiemelkedőbb dombon áll, s nagyon erős fal és mély árok övezi. A legtávolabbi vidékekről származó törökök, örmények, görögök, németek, oroszok, litvánok s más nációbeli kereskedők — de ugyanígy a környező vidék kereskedői is — ide özönlenek az évenként háromszor tartott vásárokra, melyek egyenként négy-négy hétig tartanak. Itt néhány napos nyugalommal enyhítettünk fáradtságunkon, s kissé bőségesebb étkezéssel és pihenéssel frissítettük fel mind magunkat, mind pedig lovainkat. Láttunk ott Gallus és Borczka nevezetű tengeri halakat[25], aminthogy Leopolisban is láttunk krokodilust; erről az állatról azt írják a históriák, hogy ha meglátja az embert, könnyezni kezd, majd pedig felfalja.

Lublinból először Stazicza, a következő napon Vilika, a harmadikon Moggesin faluba érkeztünk, mivel pedig az előreküldött Dombi Pál a követeket még nem tudósította arról, hogy sikerült-e gondoskodnia a szállásról és ellátásról, csaknem egy hétig időztünk az utóbbi helyen. Ugyanis az embereknek olyan nagy sokasága özönlött Varsóba, hogy száz tallérért is alig volt fellelhető közepes minőségű szállás. Végül is tehát, mintegy két hónappal azután, hogy Erdélyből útra keltünk, [. . .] Varsóba érkeztünk.

Varsót — Mazovia fővárosát — kettős fal és kettős árok védi. A Visztula mellett, síkságon épült város részint a Visztulán nagy költséggel épült hídjának, részint pedig a királyné ittlakásának köszönheti hírnevét.

Annak idején azért hirdették meg az országgyűlést, hogy Somlyai Báthory István király helyébe — aki miután tíz egész éven át bölcsen és erélyesen kormányozta Lengyelországot, 1586. december második napján, a jó emberekben nagy vágyakozást hagyva maga után, az élők sorából kivált — alkalmas személyt válasszanak. Ámde ez az országgyűlés zavargással kezdődött. A négy nagy tekintélyű és hatalmú trónigénylőnek ugyanis ott voltak a követei. Saját szemünkkel láthattuk a királynét, Zsigmond leányát, István feleségét[26], láttuk a törökökből, tatárokból, kozákokból és más távoli nemzetekből összesereglett hadakat, láttuk Lengyelország csaknem valamennyi főrangúját, az egész lengyel nemesség színe-virágát, a római pápa, a német császár, a spanyol király, a moszkvai nagyfejedelem és más fejedelmek követeit, és láttunk még sok egyéb tanulságos dolgot is, amit mind itt felsorolni nem is lehet a mi feladatunk.

Varsóban, Mazovia fővárosában hajóra szálltunk, s a Visztulán hajózva, Zaklacz, Cernic, Visegrád, Ploczk, Dobsin, Nessoua, Toronia, Tolmna, Suecz, Riczoncz, Neuola, Quicin, Guef és Hirsa (melyek csaknem mind fallal övezett városok) érintésével, végül is nyolcnapi utazás után az esti szürkületkor partra szálltunk [. . .] Dantiscumban.

Megtett borusszföldi utunkon láthattunk bizonyos olnak nevezett embereket, akiknek letelepedési helye bizonytalan, s kizárólag a Visztula partjai mentén elkövetett rablásokból élnek, aztán a borusszokat, akik valaha

Basturcast és Potripust és még sok más démont isteneikként tiszteltek, de még manapság is kitartanak megmaradt bálványimádási téveszméik mellett.

Dantiscum — vagy más néven Gedanum, mivel eredetileg géták és dánok települtek itt le[27] — nagyon híres város, részben kiterjedése, részben a Balti-tenger közelsége miatt, melytől egymérföldnyire fekszik, részben a Visztula miatt, amely itt torkollik a tengerbe, végül pedig kereskedelme miatt. A tengeren túli országokból, Angliából, Skóciából, Franciaországból, Spanyolországból, Svédországból, Dániából, Norvégiából és Izlandból érkeznek ide a hajók.

Midőn tehát megérkeztünk ide, Radecziusz Mátyás, a gedanumi secretarius emberségesen fogadott bennünket, s gondoskodott egyrészt vendégül látásunkról, másrészt pedig mindent megmutatott nekünk, ami megtekintésre méltó. Elvezetett bennünket a gazdagon aranyozott bástyatoronyhoz[28], de a nagyszerűen ékesített templomokba is; elkísért bennünket a Balti-tengerhez, amelyben — a természet egyéb csodái mellett — nagy tömegben láttunk borostyánkövet, de láttuk itt az angol, francia, dán, svéd, izlandi hajók akkora tömegét, hogy több mint 600 gályában gyönyörködhettünk a Visztula torkolatában. Ezenkívül elvezetett bennünket abba a palotába is, ahol István királynak 50 aranyon vásárolt képét nagy tisztelettel őrzik.

Megmutatott nekünk egy horologiumot, amely valóban mestermű; miközben az óra üt, egyidejűleg a tetején kaszál a halál, Mózes

a földhöz vágja a törvénytáblát, a zsidók táncolnak az aranyborjú előtt; ketten fújják a kürtöt, s e kürtök valóban meg is szólalnak, ketten lovagolnak, ketten lándzsaharcot vívnak, egy dobot ver, egy anyóka kitekint az ablakon; valaki kanállal ételt visz a szájához, két szatír felváltva csendíti meg csengőjét, a csengők közül négy nagyobb, hat kisebb, mindegyikük más hangú, s együtt összhangot adnak; egy gömb pedig megmutatja a rátekintőknek, hogy mikor utazhatnak biztonságosan a tengeren. Végül megmutatta nekünk azokat a tornyokat, sáncokat, árkokat, ostromgépeket és hadiszereket, amelyekkel István, Lengyelország királya Gedanumot vívta. S bár mindez rendkívül nagy megpróbáltatásokkal járt, azáltal, hogy 2000 magyar és lengyel 12 000 gedanumit úgy megfutamított, hogy 4500-an a csatasorban estek el, 1000 harcos pedig fogságba került, míg a lengyelek és magyarok közül mindössze 62 hiányzott, mégis, mivel nem volt tengeri hadereje, hadseregét az erőd ellen vezette, amelyért azután — miként egykor Helénáért — vívták tovább a harcot. Ez az erőd a Balti-tenger partján van, a Visztula torkolatában, s nem annyira sáncok, mint inkább a tenger szomszédsága védelmezi kitűnően.

Az erődben egy hatalmas üveglámpást tartanak, melyet őszidőben, amikor megerősödnek a viharok, kitesznek a legmagasabb toronyba, s a hajósok úgy igazíthatják hozzá útjukat, mintha maga a sarkcsillag lenne. Ezt az erődöt ostromolta csaknem egy hónapon

át, míg végre a birodalmi rendek képviselői — akik a császár nevében közbenjártak — összehozták a békét, és csak ezután oldotta fel az ostromzárat, s szabadította meg a porosz földet az öldöklestől, pusztításoktól s a háború egyéb csapásaitól.

Miután mindezt és a többi nevezetességet Gedanumban megtekintettük, öltözéket cseréltünk, s ismét útra kelve, elérkeztünk a kaszub népekhez. A kaszubok egy falujában az elénk siető emberek közé dobtunk néhány — már előre elkészített — kenyérdarabot; igen sokan összefutottak, férfiak és asszonyok, gyermekek és kutyák, s nagy lármával viaskodtak a kenyerekért.

A kaszuboktól elérkeztünk Pomeránia határára, majd Laczficzon, Coslinon, Golnovián, az országrész más városain keresztül végre el nem érkeztünk Stetinumba.

Stetinum Pomeránia fővárosa, mely részint azért, mert a fejedelem székhelye, részint az Odera miatt, mely érinti ezt a várost, messze földön híres. Midőn itt meg kívántuk volna tekinteni a fejedelmi udvart, Pomeránia fejedelme[29] szállásunkra küldte a kancellárt, a kapitányt és orvosdoktorát, s úgy rendelkezett, hogy a nemesurakat vezessék fel a várba, és miután gondoskodott arról, hogy megmutassák nekünk a palotát, a palotaépület feletti kerteket, a trák és spanyol lovakkal teli istállót, a nagyon kitűnően felszerelt hadiszertárat s más efféle nevezetességeket, végül fényes lakomán látott bennünket vendégül,

s csak azután bocsátott el. Ő maga nem tudott részt venni a lakomán, de ez csakis a betegsége miatt történt, amely akkortájt súlyosan kínozta őt.

Stetinumból elutazva Marchiába léptünk be, míg végül eljutottunk Berlinbe és Coloniába. Berlin Marchia fővárosa és a brandenburgi választófejedelem[30] székvárosa, akinek — bár éppen távol volt — udvarát megtekintettük. Berlinből eltávozva, hosszadalmas és különféle nehézségekben bővelkedő út után [...] július 26. napján megérkeztünk Wittenbergbe, s boldogan köszöntöttük ott a magyar coetus számunkra oly édességes koszorúját. Ezen az akadémián most [...] a szabad tudományok elsajátításán munkálkodunk nemes Forgách Mihály Úrral, Nagyságos Forgách Simon Úr kitűnő fiával, valamint az alábbi nagyon tanult és dicső férfiakkal és urakkal együtt, nevezetesen: Csanádi János Úrral, a magyar coetus legméltóbb seniorával, Czibrádi Mihállyal, P. Miskolczi Boldizsárral, Debreczeni T. Miklóssal, Tolnai Istvánnal, Thuri Mártonnal, Liszkai Demeterrel, Karkai Demeterrel, Némethi Ferenccel, Börvei Mihállyal, Mohi Andrással, Tolnai S. Jánossal, Félegyházi Istvánnal, Szentpéteri Péterrel, Debreczeni B. Miklóssal, Szamosközi Sándorral, Eszlári Demeterrel, Sárközi Bálinttal, Szepsi Lentulus Jánossal, Debreceni N. Ferenccel, továbbá a legnemesebb és legnagyobb reményű ifjakkal: Máriási Zsigmonddal és Pécsi Zsigmonddal együtt. Albertus Salamon Úrnál[31], az orvostudományok dokto-

ránál és nyilvános professzoránál, ennél a nagynevű férfiúnál élünk, a nemes és kiváló lelki adományokkal felruházott urak: Dudich András Úr és Kochticzius András Úr társaságában, akik minden nép iránt, de különösen a magyar nép iránt emberséggel, jóakarattal és becsületes szeretettel viseltetnek.

Nagyságos Uram és Nagyon Tisztelendő Pártfogóm, ez a mi utunk története, melyet röviden leírva Nagyságodhoz el akartam küldeni. Kétségkívül nem egyéb szándékkal, mint azzal, hogy Nagyságod értesüljön arról, miszerint legkedvesebb fia, losonci Bánffy Ferenc Úr épségben megérkezett ide Wittenbergbe nemes Sombori Sándor Úrral, Nagyságos Sombori László Úr fiával, nemes Kornis György Úrral, nemes Kornis Farkas Úr fiával, Budai Márton Úrral, Nagyságos Kovacsóczy Farkas Úr öccsével, végül pedig jómagammal együtt [...].

GYULAFI LESTÁR

A XVI. század végi Erdély politikai és művelődési életének érdekes alakja Gyulafi Lestár (kb. 1557—1607), Báthory Kristóf és Zsigmond fejedelmek titkára és diplomatája. Már bécsi tanulmányai alatt kitűnt könyvgyűjtő szenvedélyével, gazdag tékájában az ókori szerzők mellett a kortárs Jean Bodin műveit is fellelhetjük. Gyulafi mint író sem volt jelentéktelen: a latin nyelvű verseken, szónoklatokon, leveleken és egy feltételezett történen kívül tudunk naplójáról *(Ephemerides)*, amely a XIX. században megsemmisült.

Sok éven át lejegyezte mindazt, amit hallott, tapasztalt vagy olvasmányaiban érdekesnek talált. Magyar nyelvű jegyzeteit a hitelesség, a forrásérték jellemzi, néhány részletében pedig az elbeszélő kedv és tehetség is mutatkozik. Abban az időben a magyar nyelven írt feljegyzések a kor eseményeiről még újdonságnak, ritkaságnak számítottak, ebben tehát példát mutatott erdélyi kortársainak, így Szamosközi Istvánnak is.

Mint az erdélyi fejedelmek titkára, Gyulafi Lestár sokat utazott, többször járt külföldön. Lengyelországban 1582-ben volt először, Wesselényi Ferenc Krakkóban tartott esküvőjén a fejedelmet képviselte, és ajándékokat is vitt neki. Gyulafi Lestár 1587-es útleírásának Moldvára vonatkozó része a közelmúltban a *Călători străini* sorozatban román nyelven is megjelent. Gyulafi az 1590-es években is gyakran megfordult Lengyelországban, 1599-ben Sennyei Pongrác társaságában utazott a lengyel országgyűlésre, 1600-ban pedig maga Mihai Viteazul küldte Lengyelországba. 1601-ben még Basta császári tábornokkal tanácskozott, de 1602-ben felmentették fejedelmi titkári állásából. Élete végét a közügyektől visszavonultan töltötte.

Az alább közölt, 1590. évi bécsi földrengés leírása valószínűleg személyes megfigyelés eredménye. A kolozsvári sáfárpolgárok számadásai szerint Gyulafi 1590 júliusa és decembere között „hiányzik", feltehető, hogy abban az időben külföldön tartózkodott. Az 1590. szeptember 15-én kezdődött sorozatos bécsi földrengés nagy kárt okozott: egy templom összeomlott, a Szent István-székesegyház tornya megrepedt, egy összedőlt vendégfogadó kilenc embert és két lovat ütött agyon.

A bécsi földindulások
1590. szeptember-október

1590. Rettenetes földindulások, akik Bécsben kezdettenek 19. Septembris, apránként, amíg osztán derekason, az mint következik, megindultanak.

Szombaton, azaz 15. Septembris az új calendarium szerint[1], estve öt órakor itt Bécsben és az kívül való helekben lén ismétlen egy földindulás, az elsőhöz hasonló, aki 29. napján Júniusnak azelőtt lett vala, itt ebben az helben és tartományban, az ki miatt a házak alkolmasan megrázattattak, de kevés kárral múlék el.

Közel egy óra múlván azután, úgymint 6 órakor 15. Septembris, ugyanazon nap lén ismét egy földindulás, nagyobb az elsőnél, ki miatt az házak, boltok oly igen megrázódtanak, hogy mindenképpen nemcsak azok, de azon kívül is minden épületek az városban meghasadoztanak, de mégsem igen fölötte való nagy kárral. Erre kelvén egy és tizenkét óra közt oly iszonyú, rettenetes és hallhatatlan nagy földindulás lén, aki miá az egész város és benne való épületek úgy megrázattattanak, hogy az emberek álmokból fölserkenvén, különbet nem ítiltek, hanem hogy az ítilet napja vagyon rajtok.

Annak utána, virradta felé két órakor kezdeték az negyedik földindulás, ki nem szintén olyan rettenetes lőn, mind az többi.

Ez az négy földindulás miatt ilyen nagy károk következtenek, kiket csak rövideden

írtunk meg, holott csak az századrészét sem írtok meg ide.

Elsőben az bécsi várban[2] az várnak tornyairól az gombokat vitorlástul mind lehánta. Azon kívül való épületeknek is.

Ugyanakkor Szent István[3] tornyát annyira megrázta, hogy az őrző erkéltül fogván, kiben az őrzők laknak, az toronnak az tetejéig, az hol az török császár címere, az félhold és az csillag vagyon, mind meghorgadott. Az erkélyt penig, kik nagy kövekkel, vassal és ónnal beöntve voltanak, azokat alávetette, az csonkatornyot penig, az kiben az nagy harang függ, amaz nagy nevezetes harang, mely ugyanazon Szent István tornyához vagyon ragasztva és hasonlóképpen nagy öreg faragott küekből constál és erős ónnal öntött vaskapcsokval volt öszvefoglalva, úgy megrázta, hogy sok ideig meg nem merték vonni, míg meg nem csinálták nagy munkával.

Az Szent Mihály templomának[4] is az tornyát, ki hasonló erős vaskapcsokval összefoglalt épület volt, azt is mind az manusig ledöntötte iszonyú nagy ruinával és az városbelieknek károkkal, naggyal.

Az scotusok szentegyházának[5] chorusát öszverontotta, és az nagy oltárt eltörte, az héazatját lefordította, és az szentegyháznak is boltozatját sok helett által lyuggatta, sok hiatusokkal.

Az boldogasszony szentegyházának[6] is az szép kifaragott és mesterségesen csinált főtornyát elannyira elrontotta, vesztegette, hogy nagy szép faragott köveit lehánta any-

nyira, hogy félő, hogy ha valami nagy szélvész támodna, félő volna, hogy meg nem állhatnája.

Egy tornyat is, kiben puskaport tartanak, mely az Sópiacon[7] vagyon, elannira elrázott, hogy az héazatja, mely cserépből volt csinálva, levetette. Az Szent Rupertus[8] tornyával és sok azon küül való tornyokkal is azont cselekedte, és meghasogatta rútul őket.

Vagyon Bécsben egy szép épület is, nem messze a zsidók zsinagógájához[9], kit Dumpfingerhoffnak hínak, ennek az helnek egy szép tornya volt, kit akkor építnek volt és még teljességgel el nem készült volt; ennek is az négy szegletit egy nagy kővel öszve levetette, mintha ott sem lett volna, alá az útra. Mely ruina egy alacson háznak az héazatját is, és két más alatta való háznak is héazatját, boltját fenékig lerontotta.

Az mérőháznál való lakó embert, az ki az terheket oda szokta vinni lovon, az mint feleségestül az mennyezetes ágyban fekszik volt, egy idegen emberrel együtt, ki akkor nála volt, ezt az pallás úgy odanyomta, hogy ha hamar meg nem segítették volna, odavesztenek volna. Az idegen embernek penig mind a két lábát kettén szegte.

Vagyon egy vendégfogadóház is, melyet aranyas napnak hínak, nem messze az vörös kapuhoz[10], ennek egy tornya volt, kit mind az hátulsó házzal öszve, és minden benne valóval és az ellenben való házzal egyetemben ezen vendégfogadóban fenékig lerontotta, kilenc embert két lóval együtt ölt meg. Ezeket minekelőtte az iszonyú romlás közül ki-

ástanak, oly büdösek voltanak, hogy ember feléjek sem mehetett, és az dohját egész Szent Istvánig megérzették.

Az Cubekon egy Federli nevő áras embernek házának, mely nagy szép épület, három tornyának szegletit lerontotta. Henkel Lázárnak is egy kőből faragott szép folyosóját levetette. És Svagar nevű áras embernek is házánál való tornyát úgy elhasogatta, hogy mind házát, tornyát le kellett hordani.

Egy Vitus Runczner nevő áras embernek is az palotáját is mind elvesztette, ki igen szép épület volt, elszaggatta és semmivé tette.

Az Sz. Lőrincz-szentegyháznak is az tornyának az tetejét, ki kőből volt mind felrakva, mind harangostul alávetette.

Az Sz. János-szentegyháznak is azonképpen.[11]

Az császári collegiomnak[12] is tornyának szegletit lehánta. In summa summarum, minden helyén az egész városnak házait, boltjait, szobáit, kéméniit úgy megrázta, szagatta, rontotta, hogy leszen mit építeniek.

Die 17-a Septembris éjjel tizenkét órakor volt egy kicsin földindulás. 18. die ismét egy volt reggel, ugyanakkor hét órakor is volt.

Die 19. Septembris 4 órakor reggel ismét volt, hét órakor ismét utána, mingyárást reggel ismét két kicsin földindulás volt.

Die 26. Septembris éjjel 1 órakor Stok om Aizen[13] mellett egy háznak az pallása beszakadt, szerencsére nem voltanak otthon az emberek, hanem félelemnek okáért futottak volt el.

Die 2. Octobris reggel 8 órakor ismét lőn egy földindulás, az mely mindazonáltal káros nem lőn.

Az mely terrae motus 29. napján Júniusnak ipso die Petri et Pauli fuit, az jesuiták akkor comediát celebrálnak volt. Az Károly hercegné minden gyermekivel ott volt az comedián, sölt Ernst herceg is és Maximilián, a császár öccsei[14]. In summa ez az földindulás oly iszonyú volt, kihez hasonlót senki nem látott. Nem volt oly templom, sőt még csak egy privatim aedificiom is, aki megmaradhatott volna épen, elannyira, hogy minden tornyoknak, kiknek fele, kiknek harmadrésze, sokak penig funditus corrumpáltanak sok embereknek opprimálásával; ki miatt az városbelieknek ki kellett futni ad campestria. Az galambok és az verebek is turmatim takarodtak ki az városból. Az hercegek előbb-előbb lappangottak az városban, egy helben nem találta volna ember őket, imitt-amott bualdoztak. Az harangok az tornyakban ex concussione harangoztanak az tornyakban szerteszéllel elannira, hogy mindnyájan az ítilet napját várták magokra. Nagy volt az sírás, rívás az egész városon minden rendbeliektül. Az Ernestus herceg udvarának minden házainak az tetejét lerontotta, az sok gombok, vitorlák most is alá függenek, kettétörvén. Nem becsülheti ember meg az városban, mennyi kár lett elegendőképpen. Az Dunán, akik akkor eveztenek, alig szaladtanak, hogy az hab őket el nem borította. E dolog után mingyárast Byhácsot Horvátországban az német megvette, és az török 15 000

németet vágott le gyalogot, és egyéb hadát is megverte az németnek. Az Sziszek dolga is azután lett.[15]

KORNIS GYÖRGY

A XVI. század utolsó negyedében sok erdélyi értelmiségi tanult külföldi egyetemeken. Bod Péter egyik munkájában arról írt, hogy „Urak és nemesek gyermekeik Pataviumba [Pádua], Bononiába [Bologna], Párizsba, Londonba, Genuába, Argentínába [Strasbourg], Vitegergába, Heijdelbergába oskolákba, udvarokba, országokba a látásért, hallásért, tanulásért" mentek. Sokan közülük naplót vezettek, mások pedig hazaküldött leveleikben számoltak be a peregrinációjuk alatt történt eseményekről.

A külföldi élményeiket leveleikben megörökítő erdélyi diákok egyike homoródszentpáli Kornis György (kb. 1570—1594), akinek nagybátyja Kornis Mihály, a sófalvi akna kamarása, apja pedig Kornis Farkas udvarhelyszéki királybíró volt. Kornis Farkas és Bethlen Krisztina házasságából nyolc fiú- és négy leánygyermek született. A Kornis család tekintélyét az is bizonyítja, hogy György egyik testvére, Kornis Ferenc, a XVII. század elején udvarhelyszéki királybíró, a leányok közül Anna Székely Mózes, a későbbi erdélyi fejedelem, Judit pedig Péchy Simon, Bethlen Gábor neves kancellárjának hitvese volt. György másik két öccse, Mihály és Miklós, a brassói csatában (1603) esett el.

Kornis György testvéreivel együtt gondos nevelésben részesült. György egyéniségének és jellemé-

nek kifejlődésére nagy hatással lehetett Bogáti Fazekas Miklós neves költő, aki 1585—1587 között Kornis Farkas udvarában a gyermekek nevelője. Röviddel a külföldi egyetemekre való utazása előtt édesapja beíratja a brassói gimnáziumba, ahol „Georgius Cornisch Sampaulinus" néven szerepel a Honterus alapította iskola anyakönyvében.

Kornis Farkas fiát, Györgyöt, az 1587. évi varsói lengyel királyválasztó országgyűlésre induló erdélyi küldöttséggel és Baranyai Decsi Jánossal együtt bocsátotta külföldi peregrinációs útjára. Heidelbergből 1591. augusztus 28-án keltezett levelében azt írja apjának, hogy „mikoron Brassóban kgd Cancellarius uramnak commendálni akar vala és Bernhard uramra bízni dolgaimat és úton való gondviselésemet". Tehát Kornis Farkas fiát Brassóban Kovacsóczy Farkas kancellárra és Jacobinus Bernát kolozsvári orvosra bízta.

Kornis György útvonalát egész Varsóig pontosan ismerjük Baranyai Decsi János és Gyulafi Lestár leírásaiból. Első levelét Varsóból küldte édesapjának. A lengyel fővárosból, Baranyai Decsiék társaságában, 1587. július 26-án Wittenbergbe érkezett, de innen Jacobinus Bernáttal továbbutazott Heidelbergbe, és már augusztus 16-án — Sombori Sándorral és Kovacsóczy Farkasnak anyai ágon való rokonával, Budai Mártonnal együtt — beiratkozott a heidelbergi egyetemre.

Szüleihez intézett leveleinek fontos tárgya a „költségek" kérdése. Bár négyévi heidelbergi tartózkodása alatt sokat költött, azzal vigasztalta magát és szüleit, hogy erdélyi diáktársai — mint például Sombori Sándor és Bogáthi Miklós — még többet költöttek. Az akkori gazdasági és pénzügyi viszonyokra jellemző, hogy milyen úton

módon jutottak a külföldön peregrináló erdélyi diákok a számukra küldött pénzösszegek birtokába. Vagy a külföldet járó erdélyi kalmárokkal küldtek nekik pénzt, de akkor ki voltak téve annak, hogy ez csak igen hosszú idő, szokszor egy esztendő múlva érkezett meg rendeltetési helyére, vagy pedig külföldi pénzváltókat, illetve bankárokat bíztak meg a kérdéses összeg átutalásával. Kornis György és Bogáthi Miklós leveleikben többször megemlítik Lazarus Henkel és Georg Kazbek bécsi bankárokat, akik közvetítésével, főként velencei vagy nürnbergi „faktor"-aik útján jutott a pénz az itáliai vagy német egyetemeken tanuló erdélyi diákok kezéhez.

A pénzküldés bonyolult és nehézkes volta miatt az is előfordult, hogy kölcsönhöz kellett folyamodniuk, és nemegyszer vették igénybe IV. Frigyes választófejedelem gyámjának, János Kázmér régenshercegnek a szívességét, aki a Kornis fiúktól sohasem tagadta meg a segítséget. A külföldön tanuló diákoknak arra is vigyázniuk kellett, hogy a hazulról küldött összegeket azonos pénznemben kapják meg, mert egy esetleges átváltásnál, az egyes pénznemek különböző pénzpiacokon való más és más értékelése miatt, könnyen kárt szenvedhettek. Kornis György ezért 1591. augusztus 28-án azt írja apjának: „Ha mikor [...] kgtek a kalmárok által meg akarja küldeni, fizetni az pénzt, kgtek expresse megírja, kéresse oket, hogy az fejedelemnek in specie, azaz ugyanazon monétában szolgáltassák be, mert egyébként kgteknek kárt tennének. A pénzt ők csak küldenék, az mint Bécsben jár Norimbergában, onnan az bécsi ember factora úgy, mint ott jár. Norimbergában pe-

dig 27 paccért [Svájcban és Dél-Németországban forgalomban levő pénz — a Szerk.] jár egy arany, de Heidelbergában mostan 29 paccért veszik el, az tallér ott 18 ér, itt 19."

Kornis Farkas arra ösztönözte nagyobbik fiát, hogy más országba és más városba is menjen, különösen az Angliába és Franciaországba való peregrinálást ajánlotta. Mikor a Csáki Gergellyel Heidelbergbe érkezett erdélyi ifjaktól meghallották, hogy Báthory Zsigmond udvarában milyen előnyben részesülnek azok, akik olaszul tudnak. Kornis György és több társa az Itáliába való menetelre határozta el magát. Ezt a tervét György atyja előtt azzal az érvvel igyekezett alátámasztani, miszerint egy Angliába való utazás veszélyes, és ehhez a rendelkezésére álló idő is túl rövid, a Franciaországba való menetelt pedig az ottani éhínség és háború teszik lehetetlenné. A királybíró apa még 1591 elején szerette volna, hogy fia Heidelbergből más városba menjen, de György a tél, az útiköltség hiánya és sok adóssága miatt elhalasztotta utazását, pedig már nagyon szerettek volna a „szükség völgyéből", amint Heidelberget nevezik, megszabadulni. Csábította őket a Sombori Sándor Páduából írt levele is, amely szerint Páduában olcsóbb az élet, mint Heidelbergben.

Kornissal egyidejüleg tanult Páduában Bogáthi Miklós, Sombori Sándor, Hertel János, Forgách Mihály és Vas Ferenc. Sombori Kornis György odaérkezésekor még nem volt Páduában, mert Forgách Mihállyal, Szamosközi Istvánnal és Krakai Demeterrel együtt Nápolyba és Rómába utazott.

Habár leveleiben nem említi, úgy tűnik, hogy Kornis György szoros baráti viszonyban volt Szamosközi Istvánnal, Sombori Sándor nevelőjével is. Szamosközi első epigráfiai munkájának, az *Analecta Lapidum*nak a bevezetésében Kornis György is írt egy tízsoros latin nyelvű verset, melyben magasztalja Szamosközit, s kéri, folytassa munkálkodását.

Páduából írt levelei tanúsága szerint is igen jó fiúnak és testvérnek mutatkozott. Valahányszor alkalma nyílt, mindig valami ajándékkal kedveskedett anyjának vagy testvéreinek, Itáliában is sokat gondolt Heidelbergben maradt öccsére, Miklósra. Nagy szomorúsággal hallotta, hogy a „jámbor Casimirus herceg, kinél nagyobb virtusú" embert nem látott, 1592. január 6-án meghalt. Fivérének helyzete nemsokára rosszra fordult, amiért főleg IV. Frigyes ifjú fejedelmet okolta: „Tudván azt, hogy német, azaz embertelen és minden urbanitastól, emberségtől, jóindulattól vacuus." Egyébként a németeket, akik a „peregrinusok erszényét nagy vectigálnak [adó, járadék — a Szerk.] tartják", kockajátékban és ivásban kitűnnek, nem nagyon szerette.

Ha öccsének helyzete bizonyos mértékben el is szomorította, annál jobban örvendett annak a hírnek — erről Jacobinus Bernát 1593 májusban írt leveléből értesült —, hogy Anna húga eljegyezte magát Székely Mózessel. Korát meghazudtoló érettségről és emberségről tesz tanúságot akkor, midőn az embereket — ez esetben Székely Mózest — nem származása, hanem emberi tulajdonságai után ítéli meg. Kornis György annak örült, hogy Isten húgát olyan embernek rendelte, „kinek tisztessége

és becsülete vagyon emberségéért és virtusáért. nem nemzetéért, famíliájért", mert „jobb szegényből lött jámbort magához kapcsolni, hogysem mint régi nemzetség heában való fiát".

Kornis azonban nemcsak családja sorsa után érdeklődik leveleiben, hanem az erdélyi közállapotok iránt is. Hazáját önzetlenül és őszintén szerette, vágyott, hogy idővel neki szolgálhasson. Tudatában volt annak, hogy nemcsak előjogai, de kötelességei is vannak hazájával szemben, de nem vágyott vezető politikai szerepre. Azon volt, hogy nemzetségétől elfajzani ne láttassék. „Ha meg nem ékösítjük jobban famíliánkat is, az menynyire kgd hozta — írja apjának 1593. március 13-án —, de meg nem rútítjuk." Bizonyosra vehetjük, hogy e fogadalmát be is váltotta volna, ha korai halála meg nem akadályozza ebben, s így saját példájával azt sem tudta bebizonyítani, hogy — amint 1591. november 7-i levelében írja — „az székelyeknek is vagyon virtusok".

Bogáthi Miklós, rövid itthoni tartózkodás után, 1593 tavaszán visszaérkezett Páduába, ott Kornis Györgyöt is meggyőzte, hogy tartson vele Rómába. György előbb vonakodott, de végre rászánta magát a római útra. Apjának írt levele szerint úgy tervezték, hogy júliusban, az előadások befejezése után elutaznak Páduából, a nyarat Sienában töltik, mert „ott szólnak igazabban és legszebben" olaszul. 1593. július 25-én még Páduából írt anyjának, és bejelentette, hogy „rövid nap" Rómába indulnak. Bogáthi Miklós és Kornis György beiratkozott a sienai egyetemre, de onnan rövidesen továbbutaztak, a nyár végén valóban megérkeztek az örök városba, és már augusztus

25-én mindkettőjüket beírták a római egyetem anyakönyvébe. Kornis György később visszatért Páduába, itt hunyt el 1594. április 7-én.

PEREGRINÁCIÓS LEVELEK

Levél anyjának, Kornis Farkasné Bethlen Krisztinának Heidelberg, 1588. február 24.

Éltemig való szolgálatomat ajánlom Kgldnek mint szerelmes asszonyomnak, anyámnak. [...] Tanulságomban is Istennek hála nincsen még most fogyatkozásom, mert erőlködöm azon, hogy sem tudományomban mindennél alább való ne legyek, sem erkölcsömben meg ne mutáltassam, hogy az én stemmámtul degenerálni ne láttassam. Bánfi Ferenc nemrégen írt volt levelet ide énnekem, melyben írja, hogy még ekkédig egészségben volt. Talán ide jő Ő is ez mostani Francofurti sokadalomkor, az mint írta vala, immár csak három hét vagyon addig. Bizonnyal azért nem tudom, hogy ha ez sok zűrzavar közben eljő-e vagy nem immár. Bernhárd uram[1] elmenése után harmadik levelem ez immár, ezelőtti leveleimben is írtam kgdnek valami ingek felől, melyek talán haza nem jutottak, s nem is jutnak mind haza ilyen messzül s ennyi sok zűrzavarban. Azért most is kérem Kgdet, hogy Kgd csináltasson egynihányat, mind alsót, mind felsőt, mert én az német ingnél örömesben viselném az magyarországi inget vagy erdéljit. Az mind ennek előtti is írtam, s

ugyan Bernhárd uram volt authora, Somborinak is, hogy onnét hazol keressön ingeket, mert Sombori uram minden esztendőben felküld az ő fiához, kitől Kgtek is, ha mit akar, küldhet. [...]

Költ Heidelbergában, 24. die februarii 1588.

Kornis György m.p.

Levél apjának, Kornis Farkasnak
Pádua, 1591. november 7.

Többi között, szerelmes uram atyám, ezt az kettőt, hogy tisztösséggel megszabadulhassak lakott helyemrül, földet mutálván, ide Paduában jöhessek, [...] kívántam és reménséggel vártam; mert noha azt mondja Seneca, hogy sedendo fit animus doctior, és az gyakorta való változtatás, vándorlás nem annyi hasznot, mennyi kárt hoz studiosis hominibus: mindazonáltal az módjával való helynek mutálása nem káros, haszontalan, hanem mind szükséges, hasznos és gyönyörűséges [...]. Mondanám, hogy Kegyelmednek ilyen atyai szeretetiért, melyet csak szűvel érdemlettem Kegyelmedtül, szolgálatomat ajánlom [...]. Egyebet nem szóllok, Kegyelmedé, Kegyelmeteké vagyok, leszek és maradok, szűvel, igyeközettel, szolgálattal és minden tehetségemmel.

Heidelbergában mint lött, procedált dógunk, [...] bőven, noha elég hirtelen megírtam vala még onnan eljövésünk előtt. [...] Attal társaságot várván ilyen hosszú útra, 18 die Septembris indulék el; az útnak elébb nem adhatók magunkat; etc.

Immár az mű az én állapotomat concernálja, Istennek gondviselésébül 17. napján Octobernek jövénk ide, az új stílus szerént, mellyel immár élnünk kell. Kegyelmed gondolhatja és ítilheti, hogy ilyen hosszú utat költség nélkül véghez nem vihettünk: különben nyilvá 37 aranynál nem perficiálhattuk. Tudom, hogy Kegyelmednek soknak teccik, mint énnekem is elégnek láttatik, de minnyájan mostani drágasághoz képest azt ítiltik, mondták, Benkner Márkus is, ki ezt a levelet hazaviszi Kegyelmednek, hogy nem sok és nagy parsimóniával éltünk. Comesink, kik voltanak, ugyanúgy szóllottanak felőlünk, és néha, hogy őket nem követtük, ahun lehetett, tőlük különöztünk, dissentiáltunk, gonosz szemmel néztenek. [. . .]

Itt minden holnapra ágytul, kamarátul és ételtül 6 aranyat és 40 magyar pénzt fizetünk. Azt pedig igen exacte és üdő előtt megkívánják a gazdák, az mennyire lehet. Vadnak olyak, kik csak magok pénzével ő magok vesznek reggel estig való eleséget, gazdaasszonyokkal főzetnek, és úgy laknak, élnek bizonyos fogadott kamarában. Mondják némelyek, hogy úgy olcsóbban lakhatnak, de némelyek tagadják viszontag. Mű azt még nem experialhattuk, próbálhatjuk, mert sem nyelvet nem tudunk még, sem pénzzel úgy nem vagyunk instruáltatva, hogy azt cselekedhetünk, mert ha egy ideig úgy vásárlanánk is, nem sok üdő múlva pénzünk elfogyna, holott bátyám uramnak, mikor ide jutott, semmi pénze nem maradt több két aranyánál,

melyet az öccse küldött vala [...] Féjérvárrul, s ha most jó idején az én kevés pénzemmel asztalra nem mennénk, oztán fogyatkozva nem várnának az gazdák. Mégis így praenumerálunk most, és ennek utána ha megszűkülünk is, inkább elvárnak. Magamot meg nem vonhatom, és azt nem cseleküdhetem, hogy megtagadnám Bogáthi Miklós uram bátyámtul, noha talán hasznomra nincsen, de mégis úgy kell lenni, az üdő szükséges azt mutatja. Illik azért, hogy Kegyelmed Boldizsár[2] uramot intse, hogy ennek utána is magát meg ne vonja, hanem mentül hamarébb lehet, pénzzel értesse, hogy én is kárban ne essem.

[...] Kegyelmed Kazbek Györgynél vagy Henkel Lázárnál Bécsben elvégeztetheti, hogy írjon ide Velencében az ő factorának, Kegyelmetektül rendelt pénzt adjon kérésünkre. Azután Kegyelmed Bécsben megküldheti az ott való rendelt embernek, és valamint jár az arany, alább váltatik pedig, az mint értettem, hogysem mint Erdélyben, apró pénzül megfizetheti. Szent Györgynapig talán, az mi költségem vagyon, megérem vele, ha Bogáthi uramnak küldenek, jóllehet ide könyveket sem hozhaték az útnak hosszú és alkalmatlan léte miá. Itt is szükségeseket kell azért vennem és téli dologra prospiciálnom.

Az itt való hely mindenbül igen szűk, én csudálkozom, hogy még az posztó is drágább itt, hogysem mint Erdélyben vagy Németországban. Egyébképpen is énnekem nem-

igen teccik sem az deákoknak moresi, civeseknek rendtartása, sem pedig lakóhelyük, kamarájok; de főképpen ilyen hideg üdőben hideg ebédlőházok és hideg, fagyos étekkel való tartások. És énnekem, ha dicsirnem kellene is, nem úgy dicsirném, mint ha úgy sentiálnék valóban [...]. Professzorokat még nem hallgathattam, mert még csak most redeálnak officiumokra. Hétfőtül fogva az fő iurisconsultust hallgattam, az igen teccik, jól olvasnak, de az deákok gyakorta interturbálják.

Itt több erdélyi vagy magyarországi nincsen Johannes Herteliusnál. Forgách Mihály és Sombori Rómába mentenek volt, onnan Neapolisba.[3] Bizonyosan írták onnan valami németeknek és ugyan az ő comesi is, kik megjövének, beszélék, hogy halálra való betegek voltak, és nagy nyavalyát, kínt szenvedtenek. Újobban hozák, hogy meg kezdtek gyógyulni, tudom, hogy cancellarius[4] uramnak ilyen immatura peregrinatiójok, mint megmondá [Benkner] Marcus uram is, nem leszen kedves. De én betegségek felől semmit neki nem írtam. Írtam egyébrül, egyebet, amit tudék, de én nem vélem, hogy gyakorta írjak, holott immár két esztendeje múlék, hogy csak egy lineát sem írt, maga ezelőtt gyakorta alloqualt levelével. Ez elmúlt Januariusban könyvet is küldtem valaki [által] neki, talám az sem teccem, azt hiszem; etc.

Patavii, 7. die Novembris 1591

G. Kornis

Filius G. Vrae semper obediens [mindenkor engedelmes fiuk]

Írja vala Boldizsár uram őkegyelme, hogy Tekegyelmednek akaratja volna rá, hogy rövid nap haza hína, de az mint lenne mind Kegyelmednek dicsiretire, mind pedig énnekem hasznomra, elémenetelemre, nem látom. Tudja Kegyelmed, hogy igen ifjú voltam, mikor kijöttem, ítiletemben is és tudományomban igen gyermek, úgyannyira, hogy ha szintén az Themistocles, Seneca vagy ő magának Simonidesnek memóriája nálam lött volna is, Aristotelesnek vagy Cicerónak naturale iudiciuma, még igen mélyen az tudományban nem vehettem volna el. Valakik [...] excelláltatnak vagy emineálnak is mostan, mind több ideig laktanak ide ki sokkal is, hogysem mint én. Ianus Pannonius episcopus quondam Quinqueecclesiensis[5] tizennyolc esztendeig mulatott volt, Michael Paxi[6], kinél az mű saeculumunk magyart tudósbat nem látott, tizenkettőig maradott, Cancellarius uram is tizenkettőt, hanem tizenötöt betöltött. Elhagyom az többit, mint ím Marcellus Nagyot és több afféléket, kik sok ideig való lakásokkal nagy tudománt és glóriát kerestetnek magoknak; mert az mi Enyedit [Györgyöt] és több afféle rendűeket nézi, kik kevesebbe laktanak ide, azelőtt is scholamesterek és gubernatorok voltanak ők [...]. Azon nem igyekezem, azt nem kívánhatom Kegyelmedtül, hogy Tekegyelmed minden jövedelmét rám költse, holott többen is vagyunk, kik ex eodem

sanguine procreati sumus, csak ezen felette igen kérem Kegyelmedet [...], hogy Tekegyelmed immár ne hagyjon el, hanem viselje gondomat, suppeditáljon még egynihány ideig sumptust, hadd mutathassam meg, hogy az székelyeknek is vagyon virtusok, mellyel, ha az szerencse nem irigykednék, elémehetnének és feljebb is emelködhetnének. Azt azért én Istentül bizony soha nem kértem, hogy in altiori gradu collocaltattassam dignitatis et honoris, csak azon könyörgöttem, hogy jó erkölccsel, jámborsággal és hasznos tudománnyal engedtessék hazamenetelem. Nem is reméllöm, látván, sőt hallván az országnak állapotját, járását, de én ha csak szántó nevem lévén, az agriculturát mint egy régi Cato exerciálhatom is két vagy három segiddel, ugyanolyan bódognak ítilem magamot, mint az, aki nagy imperiummal, nagy méltósággal és urasággal vagyon. Nem kételkedem abba, hogy Tekegyelmednek liberalitását nem sentiálnám, holott azt gondolom, hogy Tekegyelmed arra bocsásson, vagy arra adjam magamat, amire egynihányan mentek, religiójokat megszegvén, collegiumokban adták az magyarok stipendiumára magokat, ugyan nefas és scelus volna. Azt pedig, hogy hamar hazahína és azt az üdőt is hogy megrövidítené, melyet Brassóban magában elrendelvén kimondott vala, religiónak tartom.

[...] 25. die Novembris accepi Albae.

Levél apjának, Kornis Farkasnak
Pádua, 1592. március 13.

Megadák, szerelmes uram atyám, az Tekegyelmed levelét 18. napján januáriusnak, mely énnekem sokképpen szerelmes lőn, mert immár egész esztendeje múlt vala, hogy semmi írását nem láttam vala Kegyelmednek, és egyebekért is, mert sokat különben rendeltem, gondoltam vala magamban, hogysem mint immár az Tekegyelmed levelébül megértettem és tanultam; etc.

Az dicséretös nevű gubernator Géczi János azt mondja volt, hogy az levél hasonló az szamárhoz, kinek hátára valamit tesznek, mind elhordozza, bajulálja: így az a papiros is, valamit ráírnak, coniiciálnak, ferálja és elszenvedi. Gondolom vala, hogy azt mondanám, hogy Bethlen György uram akarna megsegíteni valamivel, és azzal igyekezném még több üdőt tanulsággal ideki elmulatni. De ezek felől azután gondolkodom többet, mikor levelét látom Tekegyelmednek. Nem tudom, mire adja Isten [...], de ekkedig úgy volt, hogy minek utána Tekegyelmed házátul kiadott, mind tristibus temporibus laktam künn, ott is Colosvárat egy faljkáig drágaságban, noha énnekem szűk üdőm nem volt, éltem, ideki pedig mindenkor abban laktam, soha sohult olcsóságot nem érheték, sem láthaték; etc.

Hogy öcsémnek [Heidelbergában] jó vagy hitván állapotja leszen, az mind Istentül vagyon; mind hogy úgy ide kijött, mind az, miben most vagyon. Látjuk gyakorta, hogy

azok mennek fel, az kikben több vitium vagyon, hogysem mint virtus, és sok, az kiben nagy virtusok vadnak, alig nyerheti meg, hogy valami tisztösségben legyen [...]. Sigmond császár, mikor eccer úton járna és immár egy folyóvizön menne átal, megáll az ló alatta és, Kegyelmed megbocsásson, vizelni kezdik, melyet mikor látna egy régi optime meritus katonája: Sigmond császár — úgymond —, szintén ilyen vagy te, mint a te lovad, mert az is oda bocsát vizet, ahuva nem kellene; te is annak adsz ajándékot többet, az akinek elég vagyon és meg nem érdemli, énnekem pedig csak azt is nem adsz, mellyel életemet tisztösségesen beérném, maga kicsoda az közülünk, ki szablyáját többször kivonta melletted, megmutatta fortitudóját melletted nálamnál? Én sok fáradság után, sok véres veríték, jámborság, vitézség után csak kegyelmes tekintetet sem érdemlek, másnak pedig csak két szováért is asztaggal adod az beneficiumot. [...]

Én innen sehuva, sem meggyünk is nem ment, nem mentem, ha szintén Tekegyelmed parancsolatját nem értettem volna is, most peregrinálni azokkal az conditiókkal el nem indultam volna. Az üdő az tanulságra legjobb volt most, egyéb is állott volna ellene. Izente vala Josika István uram, hogy őneki kedves dolgot cselekednénk, ha véle elmennénk, és az úton az inasok tisztit subeálnók, mindenütt illustrissimus dominusnak hínak, úgy megtisztelnük; bizony dolgot írok Kegyelmednek, mint szolga kegyel-

mes urát szokta. Sem a szolgálatot fel nem vevők, sem pedig fejedelmünk titulussát neki nem adók. Ez lőn az oka, hogy deákul is nem szólottunk véle. Cancellarius uramnak nagy legatiója vala, tiszti nagy volt, virtus is mind deákság több vagyon nála, hogysem Josika uramnál, de mégis különben viselte magát hozzánk. Talán és főképpen akkor nem érdemlettem volna, de mégis asztalához ültetött, mindenkor ott öttem, hozzá, mikor akartam, bementem, és úgy beszéltem véle, az mint illett.

Egyebet nem tudok mit írni Kegyelmednek. Ím elég nagy pápaság között vagyunk, de az melyet könnyen, minden scandalum nélkül eltávoztathatunk, könnyű itt embernek religióját elfedezni. Eléggé bőjtölnek az olaszok, de münekünk kevés bőjtünk vagyon, az medicus doktorok megengedték, hogy mindennap megegyük a húst, csak pénteken, szombaton és egyéb innepnap előtt való napon, nem mikor vigilia vagyon, mert azt mondók nekik, hogy betegek voltunk, mind feküdtünk, csak most kezdtünk felgyógyulni. Ha halat ennénk, az mely itt igen drága és rossz, ismét betegségben esnénk. Csak hogy kevesebbé teljék itt lakásunk, immár mü magunk vásárolunk mindennapra valamit. Itt olyan rendtartások vagyon az olaszoknak főképpen, hogy magok vesznek mindent, és úgy táplálják magokat, ím mü is elkezdtük, de nem tudom, ha küssebíthetjük-e költségünket vagy nem. Azon járunk, ha mit proficiálunk. Cancella-

rius uram is intötte arra Somboriékot, de ők pénzetlenségektül nem mehettek arra. [...]

Datae Patavii, 13. Martii 1592.
Filius G. Vrae semper obediens
Georgius Kornis
Accepi 23. die Aprilis, Albae Iuliae.

Levél apjának, Kornis Farkasnak
Pádua, 1593. április 2.

Egész esztendeje vagyon immár, szerelmes uram atyám, miótátul fogva, Sombori Sándor uramnak kívánsága és akaratja vagyon arra, hogy hazamenjen: melyre facultást kért cancellárius uramtul egynihány levelében; most megengedvén és rea hajolván, immár ocasiót ada az írásra jót, kinek igen örülek, és kívánnám, hogy gyakorta adatnék ilyen, mint Tekegyelmednek is, gyakortabb beszélgethetne velem, és én is crebriusb tehetném bizonyossá állapotom felől Kegyelmedet. Az pedig münemű volt és mely beteg voltam az elmúlt novemberben és decemberben is, valami nehezen és rövidedön megírtam vala Kegyelmednek, mihelt az kezem annyira kezde szolgálni, és én Hertelius János uramtul is minap, hogy hazafelé indultam, írtam volna, de nyilván, hogy megmondjam Tekegyelmednek okát, nem ítéltem és hittem, hogy az útnak adja magát, holott több vagyon immár esztendejénél, hogy mind münekünk, mind pedig patrónusinak napot az elindulásra és eljutásra is bizonyosan vetett, gyakorta esküvéssel is konfirmálta, de

azért ugyan beszédét be nem teljesítötte. Most is nem innen Paduaból, hanem Velenczéből indult el, mü pedig oly opinióban voltunk, hogy Paduábul váljék el tőlünk. De hogy errül eltérjek, ím Isten őfelsége immár oly egességgel szeretett, hogy [...] költségemet jobb helyre és hasznosabban költhetem, és hogy ezt is el ne hadgyam, az asztalhoz is idejekor integra famest vihetek, nem úgy, mint azelőtti holnapokban, az melyekben üdőmet sok félelemmel, fájdalommal: hasznos vagy olvasás nélkül vagy gondolkodás nélkül transigáltam: költségemet purgatiókra és oly dolgokra is, az melyeknek be nem vételére sacramento obstringálhatának volna ezelőtt, vennem, költenem kellett, és végezetre semmi appetitusom, kívánságom az ételre negyednapig is nem volt; etc.

Cancellarius uram is mostani nagy affectussal való írt levelében igen adja tanácsul, hogy ebben az üdőben el ne bontakoztassam magamat innen, hanem ifjúságomnak jobb részét ide töltsem, mert ez az üdő volna legjobb, leghasznosb az tanulásra és tudományomnak nevekedésére, öregbülésére; iudiciumomnak confirmálására, melyben írám, hogy én nagy örömest megfogadom szavát, csak Tekegyelmed is azon igyekezetben, akaratban és értelemben legyen, melyet remélek is, nem hiszöm, hogy ez előtti gondolatja megmutáltassék. Igen szerelmesen ír cancellárius uram, gyönyörűséges szókkal, urunknak is spessét, jó akaratját és felőlem való vélekedését emlegeti[7], hazánk-

nak is állapotját dicsiri, de amazt elhagyom, azt mondják egyebek, hogy igen nyavalyás és habonc némely uraim miá, kiknek tanácsátul, hogy Tekegyelmed távul vagyon, bizony azt szüvem szerént akarom és az mü kegyelmes Istenünk hálákat adok rajta.

Haza nem menésemnek okát helyén emlegethetem, és Kegyelmed is adhatja, hogy teccett Kegyelmednek canccelárius uramnak tanácsa, cohortálása után; miérthogy immár Bogáthi Miklós uram bátyámtul el kellett válnom, hosszabb üdőt az ide ki való lakásra, tanulásra largiálni, vagy azt cselekedje és mondja Kegyelmed, az mit jobbnak ítil Kegyelmed [...].

Sombori uram ismét visszajő, az mint mondja és cancellarius uram is akarja [...]. Az Vas György uram fia jól vagyon, költséget ad és küld neki, az mennyit rendelt, és ha két vagy három esztendeig tartja csak ide, ez leszen haszna benne, hogy Páduát és Velencét, Bécset meglátta, de azt ők tudják, csak arrul írom, hogy bizony akarmint sugorgassuk pénzünket, akármint sirassuk, de ha itt akarunk lakni, élni, nem érhetjük annyival meg, mint gondolják; látja Isten, sem frissen nem járok, sem többet nem főzetek, eszem, iszöm [...], sem könyvet mód felett nem veszek, egyébre pedig nem költöm, de mégis én jobban nem parancsolhatok sem Kegyelmednek, sem magamnak.

Tartsa meg Isten Kegyelmedet nagy sok esztendeig bódogul, és adja, hogy rövid nap hallhassék jót Kegyelmed felöl. Bodoninak írtam egy levelet, miérthogy értém, hogy

urunknál igen jól vagyon; ha illik megadni és üsmeretségében még távul való létemben jutnom, Kegyelmed adassa meg.[8] Írtam Lázár András uram bátyámnak[9] is, ki Sombori uramnak írt volt ez elmúlt novemberben, de engemet csak ingyen sem salutált; ha immár harmadik vagy negyedik megvitt levelemre nem ír, fogadom, hogy én is [...] innen többször nem írok. Egyebeknek is, az kiknek illött és tudtam, írtam. Meg is tartsa és éltesse Isten Tekegyelmedet nagy sok esztendeig jó egészséggel és minden felicitással.

Patavii Antenoris, 4. nin Aprilis 1593
Filius G. T[uae] semper obediens
G. Kornis mpr.
Accepi 5. Julii 1593 ex Patavia.

Levél apjának, Kornis Farkasnak
Pádua, 1593. július 25.

Az én életemig való szolgálatomat ajánlom Kegyelmednek mint szerelmes uramnak, atyámnak. [...]

Rómában való menetelem felől sokat gondolkodtam, cancellarius uram tanácsát is igen eszembe tartottam, ki énnekem úgy írt, hogy attul magamot megójjam, mert küvül laknom hasznosb volna; azt én is gondolom, bátorságosbnak is ítilöm, olcsóbbnak is tartom, de ha jó az üdőnek szolgálni és valamit az embereknek tulajdonítani, meghányván-vetvén és Istent is segítségül híván, őfelségét könyörgésemben tanácsolván, teccék, hogy elmenjek Bogáthy Miklós uram

bátyámmal, mert ugyan ott is tanulhatnék, nem fogyatkoznám meg bölcs, tudós emberek nélkül, és miérthogy valaha be kellene mennem, most lenne jobb occasióm, útitársom, ki mind jó szerencsémben s mind gonoszban együtt lenne velem, talán nagyobb tekinteti is lenne egyebeknél, ha együtt laknánk, Kegyelmednek is arra való hajlását, engedelmét láttam; de különben úgy, minthogy későbben, azaz octoberben indulnánk. Most a professzorok suspendálták leckéjeket, immár itt nem is olvasnak november harmadik napjáig, mü is az nagy hőség miá jobban ítilök, tölthetnők Senában, a hun Academia is vagyon, azt az kevés üdőt, azért hamarább is indulni akaránk, mind az nyelvnek is szép és tiszta voltáért, mert ott Senában szólnak igazabban és legszebben. Tudom, hogy Kegyelmednek is nem leszen bántására, bizony nem is művelném, ha tudnám, de ok nélkül semmit sem cseleküdtem. El is hidje Kegyelmed, hogy én erre az útra [...] nehezen is vőm rea magamot, de kelle lábam eleiben is néznem, ha valaha valami haszna lenne; mondtam ezelőtt is, most is mondom, én oly jutalmat nem kívánom, hogy igen meggazdagodjam, utána csak élhessek tisztösségen és használhassak, elég praemium leszen énnekem; etc.

Meddig lakjam oda, azt nem tudom, az üdő megtanít. Írok is Kegyelmednek minden occasióval felőle, ha szintén Tekegyelmed tovább odalegyek, hanem megjövek ide Paduában, és mindaddig ide leszek, míg Te-

kegyelmednek jó kedve s akaratja leszen. Hertelius János dolgait értettem, régen praevideáltam mindeneket; [tudtam] hejában fárad itt, de ha mondtam, haragudt; ím látja immár, hogy az két szék között csak a földön üresön maradott, mert itt az kertészséget is elvötték tölle, vagy inkább soha kezében sem akarták adni.[10] Örömest immár haza is menne, de egyképpen szégyelli is, nem is tudja, mire, talán hamar meg is teccenék, ki legyen. Nem volt bizony, szerelmes uram atyám, itt oly nemhogy rese, csak spese is [. . .].

Paduában, 25. die Julii, 1593.

Filius G. T. semper obediens

G. Kornis mpr.

28 Decembris accepi.

BOGÁTHI MIKLÓS

A németországi és olaszországi egyetemeken Kornis Györggyel együtt peregrináló Bogáthi Miklós (kb. 1570—1603) Bogáthi Boldizsár Fehér megyei főispánnak és homoródszentpáli Kornis Margitnak volt a fia. Testvére, Bogáthi Menyhárt, 1587-ben tagja volt a varsói királyválasztó országgyűlésen részt vett erdélyi küldöttségnek, majd a gyulafehérvári fejedelmi udvarban találjuk. Alfonz Carillo jezsuita páter azt jegyezte fel róla, hogy latinul és olaszul is tudott. Bogáthi Menyhárt 1599-ben részt vett a sellenberki csatában, majd 1600-ban Mihai Viteazul követe volt.

Bogáthi Miklós 1589-ben Kornis György és Mihály társaságában tartózkodott Heidelbergben. A

német egyetemi városból 1591. szeptember 18-án eltávoztak, és az Alpokon átkelve, egy hónap múlva, októben 17-én Páduába érkeztek, ahol október 21-én beiratkoztak a bölcsészeti fakultásra. Egy év múlva, 1592. november 2-án Bogáthi Miklós hazautazott Erdélybe, magával vivén Kornis Györgynek Eössi András székely főúrhoz intézett levelét. Gyulafehérváron Bogáthi Miklós elnyerte Carillo kegyeit, akinek közbenjárására Báthory Zsigmond fejedelem őt a római egyetemre küldte. Második itáliai útjára 1592 május havában, Eötves András kolozsvári főpolgárral együtt indult, és Bécsen át júliusban Páduába érkeztek. Kornis György 1593. július 25-én arról értesítette édesapját, hogy Bogáthi Miklóssal együtt Rómába készülnek.

Hazajövetele (1595) után Bogáthi Miklós a görgényi vár és uradalom birtokosa lett, majd Báthory Zsigmond fejedelem kancellárjává nevezte ki. Székely Mózesnek a brassói papírmalom mellett vívott, 1603. július 17-i csatájában Bogáthi Miklós súlyosan megsebesült és fogságba került. Michael Weiss brassói szász krónikaíró feljegyezte róla, hogy a fogságból kiváltották, de sebeibe csakhamar belehalt, és a brassói Kolostor utcai magyar templomban temették el.

PEREGRINÁCIÓS LEVELEK

Levél Kornis Farkasné Bethlen Krisztinának Heidelberg, 1591. január 17.

[...] Írhatom, asszonyom, Kgdnek magunk állapota felől, hogy [...] mind György uram és Miklós[1] uram öcséimmel jó egés-

ségben vagyunk, és az mennyire isten erőt adott, azon igyekezünk, hogy az Kglmetektől vött költséget heában el ne kölcsük, hanem minnyájan hivatalunkban eljárjunk. Az Miklós uram állapotját, az hiszem, asszonyom, hogy Kgnek György uram bővön megírja, bizony én is kévánnám, hogy abba az reménségben, az mellyel Kglmetek elbocsátotta volt, Kglmetek meg ne csalatkozott volna, de immár mi egyébben neki nem szolgálhatunk, asszonyom, hanem az mikor velünk vagyon, az mint illik, minden jóra intjük és oktatjuk, ő is bizony abban az állapotban úgy viseli magát és úgy forgódik, hogy senki jobban tőle nem kévánhatná. Az fejedelemnek és egyéb utána való főembereknek nagy kedvében vagyon[2], de tudom, hogy Kgd az György uram leveléből ezekről elég bővön érthet. Azt hiszen, asszonyom, értette Kgd ennek előtte is, hogy mi ketten György urammal együtt laktunk, tanoltunk, és egymást mint atyjafiak szerettük, ennek utána is azon leszünk, asszonyom, hogy azon atyjafiúi szeretet maradhasson meg közöttünk, és az mikor kévántatik, mint ilyen idegen földön, egymásnak szolgáljunk [...].

Datae Hejdelbergae, 17. Januarii 1591.

Levél Kornis Farkasnak
Pádua, 1593. július 25.

Generosae domine etc. [...] Én jó egésségben jutottam uram ide, és György uramot is jó egésségben találtam, kin mind-

kettőnknek nagy örömünk volt. Hogy Kgd talán énreám való tekintetbe is megengedte György uramnak az Rómában való jövetelt, azt, ha Isten éltet, igyekezem megszolgálni Kgdnek. Az mi ott való létünket nézi is, azon leszünk, hogy se tanulságunkban, se egyéb magunkviselésében az Kglmetek reánk való nehézségére vagy panaszolkodására okot ne adjunk. Utunkat mint rendeltük legyen, tudom, György uram Kgdnek megírja. Az nagy hévség mia nem ítiljük, hogy september előtt Rómába mehessünk, hanem talán Senában mulatunk, ott is jó academia és sok fő tudós emberek is vadnak, azt az időt is heába el nem töltjük. Írtam vala, uram, Kgdnek Bécsből is, hogy semmiképpen az Miklós uram öcsém számára való 60 tallérnak szerét nem tehetem. Akkor úgy tetszik, hogy Sebastian Eizler felől írtam volt Kgdnek, hogy mind levélre s mind egyébre gondot visel, de elvétkeztem volt, ha őtet írtam, mert Lazarus Henckellel szóltam, egy ott való fő áros emberrel. [...]

Patavii, 25. Julii 1593.

Levél Kornis Farkasnak

Róma, 1595. február 10.

Generosae domine etc. [...] Írhatom Kgdnek uram magam felől, legyen az Úristennek hála, jó egességben vagyok. Hazánknak nyomorult állapotja felől sok külömb-külömbféle híreink vadnak, uram[3], kik közül némelyek féltetnek s némelyek jó reménséggel tartnak. Bánjuk bizony mind-

nyájan mi is ezt háborúságot, de talán az Úristen azért vötte el tőlünk az békességet, hogy az hosszú ociumba el ne hidjük magunkat. [...] Itt bizony urunk őnagysága felől sok jó hírek hordoztatnak, és minnyájan Őnga felől jó reménségben vadnak, vezérelje Isten minden jóra igyekezetit Öngának.[4] [...]

Az szegény nyavalyás atyámfia, György[5] uram volt adós mintegy nyolcvan aranyammal, ki felől Kgdnek ezelőtt nem írtam, mert nem akartam búsítani olyan nagy keserűségében. [...]

Datae Roma, 10. die Februarii 1595.

CSEFFEI LÁSZLÓ

Cseffei László (kb. 1592—1660) neve nem fordul elő az erdélyi írók lexikonjaiban, habár utazási leveleit, földrajzi és történelmi értékein túlmenően, irodalomtörténeti emléknek is tekinthetjük. Cseffei László ősе lehetett az a Benedictus Ceffej de Palos, aki 1559-ben az erdélyi ügyvédek összeírásában (nomina procuratorum Transsilvanensium) szerepel. Értelmiségi származásra vall az a tény is, hogy könyvtárában őrizte Johannes Baptista Montanusnak a *Consilia medica* című orvosi munkáját.

Cseffei László, Noszalyi Cseffei István és Tomori Anna fia, már az 1620-as évek elején Bethlen Gábor híve és a fejedelmi tábla asszesszora volt. 1623—24-ben fejedelme „Vitézlő hívünk, udvari lovag hadnagyunk, nemzetes Czeffei László" címmel illette. Mikor a fejedelem öccse, Bethlen

István nagyreményű fia, a 17 éves Bethlen Péter több európai királyi udvar látogatására indul, melléje tanácsadóul Cseffei Lászlót is Hollandiába rendelik. Bethlen Gábor fejedelem 1627. augusztus 27-én a következőket írja Pázmány Péternek: „... mely végre mostan bocsátottuk kegyelmedhez ez levelünk megadó híveinket, nemzetes Czieffei Lászlót, Belső-Szolnok vármegyének főispánját és Bornemisza Ferencet oda fel őhozzája (Bethlen Péterhez Lugdunumba, hol mind ez ideig tanulságát continuálván), hogy útjában és ebbéli peregrinatióban mellette levén, reá illendő gondot is viseljenek."

Cseffei László, Bornemisza Ferenc és a Kassán hozzájuk csatlakozó Pálóczi Horváth János, Pozsony, Bécs, Berlin érintésével, 1627 novemberében Hamburgba érkeztek. Az itteni holland vendégfogadóból írta Cseffei László az anyjához címzett, alább közölt, első levelét. Bethlen Péterrel valószínűleg Hágában találkoztak, és innen együtt indultak „királylátogató" körútjukra. Brüsszelben 1628. február elején Izabella főhercegnő, a spanyol király nővére fogadta az erdélyi küldöttséget. Angliában I. Károly fogadta őket kihallgatáson, majd megtekintették Londont és felkeresték Oxford és Cambridge egyetemeit is. Egyhónapi angliai tartózkodás után visszatértek a kontinensre. A párizsi francia udvart és Richelieu bíborost Bethlen Gábor már előre értesítette, és így a fogadtatás szívélyes volt. XIII. Lajos király Péter grófot gyémántokkal kirakott arcképével ajándékozta meg. Cseffei hamburgi, londoni és párizsi élményeiket leíró levelei sokkal érdekesebbek, mint a Bethlen Péter peregrinációja hivatalos krónikásának, Kecs-

keméti Gergelynek az útinaplója. A Cseffei-levelek modora Szepsi Csombor Márton *Europica varietas*ára emlékeztet. Az 1628. szeptember 25-én Velencében kelt levelében említést tesz innen már előbb írt két levelére, ezek azonban még ismeretlenek.

Cseffei László külföldről való hazatérése után aktív résztvevője volt a fejedelem kori Erdély politikai életének. Egyaránt élvezte Bethlen Gábor, majd özvegye, Brandenburgi Katalin fejedelemasszony, valamint a két Rákóczi György kegyeit. 1633 és 1641 között az erdélyi ítélőmester címet viselte. 1632 márciusában Cseffei Lászlót, Pathai Sámuel társaságában, „Prépostvári Zsigmond dolgai végett" a császári udvarba küldték. Kemény János, a későbbi fejedelem 1632-ben említette, hogy Cseffei Lászlót, „a tábla bírájá"-t, követségbe küldik Murteza pasához, majd 1634-ben azt jegyezte fel róla, hogy „Cseffei László, ki ítélőmester vala s nekem akkor igen jóakaróm". Később (1657-ben) pedig a tatár fogságba esett Kemény János a következőket írta: „Az Erdélyben lakott és lakó özvegy emberek és ifjak, kik boldogul szabadon Erdélyben, mint hal [a] vízben élnek, kik tatár kézben tetszések ellen rabul tartatnak nevek: [...] Cseffei László 65 éves, nőtlen legény."

Cseffei László öreg korában sem hagy fel könyvgyűjtő szenvedélyével. 1657. november 19-én Kamuti Farkasné Jászberényi Zsófia arról tanúskodott, hogy kolozsvári szállásáról „itt, Colosvaratt Híd utcában az Linczegh János házánál adtam pínzen egynihány könyvet TotEörben [Tötörben] lakó Cseffey László uramnak", ezek között

volt „Egy vocabulas úton járó búdosó deáknak való, egynéhány nyelven. [...] Arabiai abecéskönyvek, egyik síriai, másik arabiai abecek [...]."

Haller Gábor Marosvásárhelyen, 1658. november 10-én kelt levelében Cseffei Lászlót Belső-Szolnok megye főispánjának és a fejedelem protonótáriusának (főjegyzőjének) nevezi. 1659-ben még életben volt. Apor Péter szerint magtalanul halt meg.

Útilevelek anyjának, Hatvani Zsigmondné Tomori Annának

(1627—1628)

I

Szolgálatomat ajánlom klnek, mind asszonyomnak, kívánok Istentől klnek jó, egészséges, hosszú életet, mind asszonyomnak húgommal együtt.

[...] immár ide Hamburgban érkeztünk, az mely nap Berlinben klnek az utolsó levelemet írtam, másodnap mindgyárt megindultunk, és egy Taygermund nevű városig, mely az Albis vizének az partján vagyon, szekereken jöttünk, ott aztán egy estve, úgymint 16. napján sz. András havának, hajóra rakodtunk, és majd Iyfelkóig menvén, valami halászoknál fák alatt az parthoz az hajót kikötötték, én az hajón háltam Horvát Jánossal, de virradtig egynehány ízben az eső igen vere. Onnat esmég hajnalba elindulva, napestig és sötétben is ugyan jól mentünk,

és ott is egy kis falunál kikötöttünk, az hol had népe nem vala, mert végén Marchia rakván császár hadával, nem mertünk mindenütt kiszállani. Onnat esmét harmadnap úgy mentünk, hogy estvére egy Londburg[1] nevű mezővárosba értünk, az hol az császár hada hajókkal általkötötte, általhidalta az vizet, és az generáltól, mely ott parancsol, császár levelére cedulát kérvén elereszteettek, és semmit nem mulatván azon éjjel, egész virradatig mind jöttünk alá az vízen, és noha arccal vissza habzott az szél, mind az víz, mindazáltal szinte virradtára az város alá érkeztünk, ide Hamburg alá, tegnap reggel, és beszállván itt az hollandiai vendégfogadóba, jó egészségben vagyunk, de bizony dolog, hogy magunk személyéért egy napra négy tallért adunk egyik-egyik, csak Ferenctől is 16 garast egy napra; mindazáltal bizony jól tartanak, jó borokkal és szép étkekkel és halakkal. Innét az Isten engedelméből megindulunk, talán csak holnap is, és hollandiai hajóra rakodunk, mert az szárazon semmiképpen el nem járhat senki az hadak miatt, sem postán senki, az hajókon bátorságos, és így innét ugyan az Albis vizén megyünk alá az tengerre, mely ide 18 mélyföld, és az tengeren jól elmehetünk, mert az hajók, minthogy visszamennek Hollandiába, azokkal bátorságos mennünk. [...] ha jó szelünk találkoznék, három vagy négy nap és az écakával együtt el is érhetnénk Amsterdamba, az mely ide hatvan mélyföld; most Istennek hála itt szép üdő és csendes ég vagyon. Ennek a városnak házi

téglából rakott mind régi szentegyház formákra, úgyhogy ritka hely az, hol szekér járna udvarra, mert itt az féle nemigen szükség, minthogy csaknem minden utcákra bejöhetnek az nagy hajókkal is; az város felette bő népű, igen nagy kereskedéssel él, hajóknak sokasága mindenkor az városban és az város környül. Felette szorgalmatos építésben vadnak, az város kőfalain affák fundamentomit faragják az nagy gerendákat, bástyái földből csinált, olyan vadnak, hogy az mineműket eddig láttam, kettő vagy három is nem tenne itt valót egyet, igen féltik ők a gondviseletlenségtől magokat. Az hajók az hol bejönnek az városban, az olyan utcák mélyen vadnak be, hogy az víz bejöhessen; az száraz utcák magasban vadnak, de szorosak. Az házaknak az utcára való oldala inkább mind ablak, hogy üvegházaknak ítilhetné majd inkább az kívül néző, mindazáltal szép házak vadnak. Summa, Hamburg derék és erős bő népű város kereskedésnek helye. Eddig asszonyom kldnek minden derék helyekről írtam, talán még Lugdunumig írhatok Amsterdamból. Lugdunumból pedig inkább írhatok, mert onnan sokan mennek haza Erdélybe. Azután aztán nem írhatok egy kevés ideig, az míg Velencze felé nem kerülünk. Ide is bizony sokat kerültünk, de én nem sokat bánkódom rajta, noha Prágából nekünk egyenesen kellett volna másfelé mennünk. Secretarius urunk az dolmányomat hazaküldötte és az selyemövet. Az szablyám velem vagyon, és az köpenyegem, talán azt is visszaküldöm ezután, jó leszen szolgám-

nak. Egyéb dolgokat írni most nem igyekezem, hanem az kik hazamennek, azoktól jobb módom leszen az írásban, holott azt a levelet is fejedelem levelével együtt postákon viszik el, más az, hogy hírt ugyan nem is igyekezem írni, holott Zeller Márton[2] hazamegyen és többek is, kld megérthet minden állapotot, vagy talán Bötmás hóba hazajut, avagy húsvétra jóllehet, ha az alkalom megyen, talán hamarébb. Klnek asszonyom szolgálatomat ajánlom, és adja Isten, hogy jó egészségben lássam kldet mind asszonyommal húgommal. Isten éltesse kldet sokáig. Költ Hamburgban, Alsatiának (?) egyik fővárosában, 1627. esztendőben, 20-ik napján Szent-András hónapnak.

Kldnek asszonyom jóakaró szolgája, fia
Cseffey László mp.

II

[...] Valamikor énnekem módom volt, még eddig az írást el nem mulattam, hanem írtam kldnek asszonyom mindenről; de mivelhogy bizonytalan vagyok ilyen messze földön, mit vittek meg leveleink, s mit nem, rend szerint meg akarok kldnek asszonyom mindent írni, hol jártam eddig [...], mikor egy Gyetrudenburg nevű hollandiai végvárból[3] (ott váltunk el Zeller Mártontól) az úrfival[4] megindultunk, Bredában mentünk, mely az hispaniai királyé Belgiumban; ott nagy becsülettel fogadtak, az császár és fejedelem tekinteti forogván az dologba. Onnan ismét

Bergam Opsomba, az hollandusok végvárába, mely igen erős. Onnat Antverpiába, onnét ismét Meclinia nevű városba és Bruxellába[5], az hol az infantissa, az mostani hispaniai királynak nénje[6] lakik, jöttünk. Onnét egynéhány városokon által az tenger mellé mentünk; esmét ki Ostendába és feljebb Dubkekára, az hol hajóra ültünk egy estve, és igen jó csendes szelünk lévén, másnap 12 óra tájban Angliának egy Margareta[7] nevű városának portusára szállottunk, és egynehány nap múlva az király lakó helyére, Londinum nevű igen nagy városba mentünk, mely felette igen sok néppel rakva. Az királytul audientiánk volt hatodnapján ott való létünknek. Nagy emberséggel látott, igen ifjú legény.[8] Ott mulattunk Angliában egy holnapig. Ismét Bötmás havának 22. napján[9] kijöttünk Angliából az tengeren Cales nevű városba, mely az galliai királyé. Ott is az fejedelem hírire nagy becsülettel fogadott annak az helynek Gubernatora, az úrfiat meg is vendéglette, jeles, nyájas ember, sok főemberek laknak ott fizetésen, mint olyan végvárban, hol ott mindennap inkább láthat harcot, az tengeren szabadon nézheti az spanyolok és hollandusok egymásra mint lövöldöznek, az nagy öreg hajókra, kin húsz, huszonöt álgyú taraszk, kin több, kin kevesebb; lövik, fogják, süllyesztik egymást, az nagy öreg hajók sok nagy vitorlákkal, mint egy-egy kastély, úgy látszik az tengeren, hogy fejérlik. Az általjövésen, jóllehet szelünk oly csendes volt, hogy csak az partig sem jöhet[t]ünk, noha közel jöttünk az városhoz, Caleshez, hanem az

féle hajósok, kik az félével szoktak kereskedni, egy lapátos sajkán, melyet haton vagy heten vontak, előnkbe jöttek az tengerre, egy annyi föld, mint Lozsárd Tötörhöz[10], és azok vittek be minden marhánkkal, az hajónkat az tengeren hagytuk el, mert az szél nélkül nem járhatott. Az tengeren, hogy jöttünk is, két nagy hadakozó hollandiai hajó egy spanyol donkeri hajót soká kergete, de amaz elszalada. Mi mindazáltal Istennek kegyelmességéből mindenütt bántás nélkül eljöttünk, és most immár Párisban vagyunk, az galliai király lakóhelyén, az elmúlt vasárnap volt szemben velünk az király délben tizenegy órakor, az estve, úgymint szeredán sötétben az királyné asszonnyal lettünk szemben gyertyavilágoknál, úgy köztök az szokás; az infantissánál is úgy voltunk. Az király neve Ludovicus XIII., azaz tizenharmadik, az felesége Anna Mária, az mostani spanyol királlyal egy, az angliai királynak, Carolus primusnak, az mostaninak az felesége esmét és az galliai király egyek, és az király is ifjú, mint az angliai. Ez 27 esztendős, de igen gyors legény. Immár Isten kegyelmességéből az tengertől búcsút vettünk, eleget is hajókáztunk, mindezt és minden helyeket le nem írhatok kldnek asszonyom, hanem immár, ha Isten engedi, innét egy Rupella[11] nevű erős városhoz megyünk, melyet most ez az király vitat, sok okok miatt kelletett keménykedniök, holott ugyan az galliai királyné, könyörgöttek elsőbben az királynak, de az nem fogott, az angliai király tartja segítséggel őket ugyan nyilván, sőt nagy harccal, az sógorság

az királyságban nem sokat ér. Ott ezért, ha Isten engedi, mind az hadakat, mind a várost meglátjuk, és onnat Tolosa felé feljebb és egyenesen Massiliára, onnat aztán alább Olaszország felé és hazafelé fordulnak, éspedig, ha Isten engedi, igen hamar megleszen, mert Velencére költségért sietniük kell, mivel hogy ott vehetünk fel pénzt szükségünkre. Semmi vidámságom bizony nagyobb nincs, minthogy kldet is egészséggel láthassam, mert tudom, hogy mind kldet megvigasztalhatom fiúságom szerint, mind magamnak nagy örömöm leszen Isten engedelméből, ha kldet, asszonyom, jó egészségben látom. Egyéb dolgokról mit írjak, semmi igen csudás dolgokat nem láttam, az kit Erdélyben lévő emberek sokan ne láttak volna, hanem Angliában két strucmadarat láttam és egy kazavár nevű indiai szárnyatlan nagy madarat[12], az indiai tyúkhoz az nyaka hasonlít, fekete, igyenesen, ha felhuzalkodik, lehet annyi magas, mint én, jóllehet az strucnál sokkal kisebb. A struc az mint az képe szinte olyan. Itt ismét Párisban láttam egy vaijott [így] elefántot gyermekdeden, azt is az angliai király küldötte ide. Az föld ez is igen szép és apró hegyekkel, minden faluk inkább az erdőkön vadnak, s az mezőket szántják. Anglia is az szerint, az faluk, mint az szászok falui, kőből rakott és cserepes. Az emberek igen emberségértők. Summa az, hogy az odahaza gondolkozó embernek nagy messzének tetszik, sőt ugyan tudósoknak tartja járni ezt a földet. Az régi fejedelem emberek pedig haddal sem tartották messzének, nemhogy

Erdély felé, de még Asiára és általmenni innét erről az földről, holott az mélyföldekről nem is úgy kell gondolkodni, mint mi nálunk, mert itt szinte olyan közönséges egy nap tizennégy mélyföldet elmenni, mint Tötösből Tordára menni, ezt másszorra hagyom. Azt gondolom, hogy ez levelem az míg kldhez érkezik, megfordulunk Olaszországból, addig, sőt azután gyakortabb írhatok levelet. Ezt egy kolozsvári ifjú legénynek küldöttem, ki csak Párisban is két esztendeje hogy lakik, Broser István. Szent János napjára talán hazamegyen. Kldnek, asszonyom, immár semmi búsulása ne legyen, mert az hol félelmesebb helyek voltak, úgymint az tenger, arról immár elköltöztünk Isten engedelmével. Még pénzem vagyon annyi, hogy ha szorulnék, másodmagammal hazamehetnék vele. Az többit imide-amoda elköltöttem. Adja Isten, hogy lássam kegyelmedet mind húgommal együtt jó egészségben. Isten sokáig éltesse kegyelmedet. Kelt Párisban, Franciaországban, 8-ik napján szent György havának, 1628. esztendőben.

Kegyelmednek asszonyom, jóakaró szolgája, fia

Cseffei László m.p.

P.S. Kegyelmed arról ne gondolkodjék, hogy az persejem nem magamé, mert hogy Calesből eljöttünk, elvesztettem.

III

Szolgálatomat ajánlom kldnek, mint Asszonyomnak, kívánok Istentől kinek kívánsága szerint való jókat.

Asszonyom, kegyelmed énreám nem panaszolkodhatik, mert csak innet Velencéből is három levelet írtam evvel Kegyelmednek, egyiket már elvitték, az másikat Kamuti István uramtul küldöttem, immár ezt Bécs fele, hogy valamelyfelől hamarébb érkezhessék. Azért Istennek hála most egésségem vagyon, kívánom Istentől, hogy kegyelmed felől is halljak jó hírt, ez levelemet küldöttem egy Rómában tanult magyar paptul. Innet mi megindultunk, ha Isten engedi, holnap, kedden Verona fele és onnat Helvetiára. Az Dunára úgy remélem, hogy Szent András havának az utoljára Bécsben lehetünk, azon is igyekezünk, két képet küldöttem, az Indiai Madarak az képit; Kamuti Uram megküldi, igen csuda nagy madár, egyik képet Kegyelmed küldje Csanádi Pál uramnak. Kamuti István uram viszi azokat. Könyveket is küldtem haza, igen szép aranyos kárpitokat, ha pénzem bővebben lött volna, egyéb egyetmásokat is küldhettem volna innét, de azt is gondoltam, hogy még tovább is az hol járok, akad valami oly szemem eleiben, az mit kell vennem, és azért az pénzem továbbra is hattam. Én bizony itt sem tehetem szerit az féle faragott fekete apró köveknek, az melyrűl kegyelmed parancsolt volt, hanem ha Isten hazaviszen békével, egyetegyet-mással kedveskedem. Isten éltesse kegyelmedet, és adja Isten, hogy lássam egészségben kegyelmedet.

Költ Velencében, 25. 7br 1628. Kegyelmed jóakaró Szolgája, fia

Cseffei László m.p.

Szolgálatomat ajánlom kegyelmednek mint Asszonyomnak. Adjon Isten kegyelmednek kívánsága szerint jó egészséget, és adjon Isten kegyelmednek hosszú életet.

Mihelt, asszonyom, mi ide érkeztünk Velencében, mindjárt írtam kegyelmednek levelet, de elvitelében fogyatkozás lehetett, tudom, hogy immár ezt az levelemet beviszik Erdélyben, vagy juthat kegyelmed kezihez, avagy nem. Zeller Martontul az zöld mentémet hazaküldettem volt, annak felette könyveket, meljet ha megadott, igen akarok, kiváltképpen egy Atlas minor nevű könyv.[13] Kamuti István uramtul küldöttem leveleimet haza, az hova szólnak, kegyelmed küldje meg, küldöttem innet is, négy öreg könyvet küldöttem, az meljeket Fludnak hínak[14], azokon kívül apró könyveket, egy csuda nagy madárnak az képit le írattam igen szépen, kegyelmednek küldöttem, Asszonyom, az nagy könyvben vagyon, küldöttem falra való aranyas bőrkárpitokat.[15] Kamuti István uram megküldi kegyelmednek, pénznek szerit nem tehetem, noha kétszáz talléra felül tizenötöt ígérnek, magamnak kevés pénzem vagyon, az igen elmulattat[t]ya az vásárlást. Csuda dologért igen kívánkozom, Asszonyom, haza, azt hiszem, hogy csuda is, ha lehetne szárnyam, mennék, de ennek is végét adja Isten. Mondottam volt, Asszonyom, hogy mint egy Aqua vität, az égett bort úgy megéget[t]esse kegyelmed egynéhányszor, egyáltalában kegyelmed szemem nélkül abban ne fárag[g]yon, mert

magam meg tudom jól csinálni [három szó áthúzva: csak legyen elég], kegyelmednek, Asszonyom, egyebet immár nem írhatok, hanem innet visszaszabásúan Veronára, Vinczentiára, Mantuára, onnat Helvetián által Németországra, az Dunán [...] Bécsbe. Az mikor kegyelmed ez levelemet látja, gondolom, hogy az Dunán leszünk akkor Bécs felé. Onnat is postákon küldhetek levelet, ha kegyelmed vagy kétszáz tallért küld Bécsben, úgy talán vásárolhatok, de énnekem bizony nincs. Igen szép szekereket vehetnék azon, ha módom leszen az utamban, az mi kevés pénzem leszen, azon is hasznos egyetmást és jót igyekszem venni, mert nehéz elmennem csak üres kézzel sok szépség mellől. Ag[g]ya Isten, hogy lássam Kegyelmedet, Asszonyom, jó egészségben. Költ Velenczében, 29. Napján Mindszent [október] havának, 1628. esztendőben.

Kegyelmednek Asszonyom jóakaró szolgája, fia

Cseffei László m.p.

PÁLÓCZI HORVÁTH JÁNOS

Az Ung vármegyei Pálóc község után kapta előnevét a Horváth család, melynek több tagja az erdélyi fejedelmek szolgálatába lépett. Horváth János, Belgiumból hazatérve, 1608-ban Báthory Gábor fejedelem titkára lett. Talán az ő fia, Horváth János — aki 1627-ben részt vett Bethlen Péter és társai európai utazásaiban — volt az alább

közölt útleírás szerzője. A már Hollandiában tanuló diákokhoz Cseffei Lászlót és Bornemisza Ferencet küldte a fejedelem. Kassán hozzájuk csatlakozott Pálóczi Horváth János, akit Bethlen Gábor külön utasítással látott el. „Horváth János, tanítsad írásra [Bethlen Pétert — a Szerk.], vagy akarja, vagy nem, utaitokban deákul, francuzul beszélgessetek, ne magyarul, és actáitokat, látásotokat magával írassátok le mindennap deákul, mely exercitium által szoktassa magát akár csak deákul való szólásra és levélírásra, ha egyebet se tud tenni reá való expensák után."

Bethlen Istvánnak, Péter apjának címzett levelében Pálóczi Horváth János különösen az angliai élményekről számol be részletesen. Bethlen Gábor Spanyolország meglátogatását az ifjú gróf tetszésére bízta: „Hispániában, hogyha a grófnak kedve leszen bemenni és ha igen bátorságos bemenéstek, visszajövéstek felől assecurálok, s az galliai király őfelsége ammentiája is fog accedálni, kegyelmesen megengedtük, mivel császár őfelsége is commendálta az hispániai királnak őfelségének [...]"

Végül is Bethlen Péter és kísérete nem Spanyolországba, hanem Olaszországba ment, Horváth János Velencében elvált a hazafelé igyekvő Bethlen Pétertől, és Páduában folytatta tanulmányait. Az olasz egyetemi városban 1629-ben jelent meg egy latin nyelvű történeti munkája *(Mnemosyme historica)*, melyet Bethlen Péternek ajánlott.

Hazatérése után Horváth János titkár lett az új fejedelem, I. Rákóczi György udvarában. 1638 és 1654 között az I., majd II. Rákóczi György által kiadott oklevelekben gyakran találkozunk Pálóczi Horváth János secretárius aláírásával.

Levél Bethlen Istvánhoz fia, Bethlen Péter peregrinációjáról

Párizs, 1628. április 13.

Illustris ispán úr, irántam igen kegyes gróf, fogadd szolgálataimnak legalázatosabb felajánlását.

[...] Miután Brüsszelben a nagyméltóságú infánsnő[1] tisztelettel megvendégelt, Brabanton és Flandrián átutazva Dunkerque-be értünk, ahonnan a tengeren át Angliába hajóztunk. Amint itt kikötöttünk, első utunk az angol királyok székhelyébe, Londonba vezetett, ahol magát az uralkodót üdvözölhettük, ki is igen nagy tisztelettel fogadta a hírneves gróf urat. A király egy nagyon díszes hintót küldött utánunk, melyet hat színpompás ruhába öltözött kengyelfutó kísért, így gondoskodott arról, hogy az igen kimagasló grófot és mindnyájunkat felvigyenek a várba.[2] Ott tolmács segítségével beszélgetett az igen hírneves gróf úrral, végül az előbbiekkel hasonló tiszteletadással szállásunkra vitetett. A következő nap a király parancsára az igen tekintélyes gróf úr rendelkezésére bocsátottak egy királyi hintót, hogy ezzel megtekinthesse a várost. Két hét alig volt számunkra elég, hogy London nevezetességeit megnézzük, mivel itt számtalan templom, intézmény (collegia) és főúri palota van. Csak a fővárosban 122 templomot lehet megszámolni, amelyekben angol, német, holland (belga), francia, spanyol és olasz nyelven tartanak istentiszteletet, amint azt feljegyeztem. Az

említett egyházakban szolgáló püspökök és lelkészek száma meghaladja az ezerháromszázat. Az angolok olyan odaadással tisztelik a vasárnapot, hogy e nap folyamán semmit sem szabad eladni. Ha vasárnap valaki sétál a város utcáin és terein, az odaállított őrök megfogják és megbüntetik. Ezen a napon az összes kártya- és kockajátékok szigorúan tilosak, valamint az ehhez hasonló haszontalan foglalatosságok, és nincs, aki ilyen szórakozásra merné adni magát.

Ezek után elindultunk, hogy meglátogassuk a király igen nevezetes palotáit és várait és felkeressük Oxford és Cambridge akadémiáit. Ennek a két egyetemnek összesen körülbelül 36 kollégiuma (testülete) van, melyeknél ragyogóbb épületeket eddig nem láttunk. A legtöbb kollégiumi épület kockakövekből igen kitűnő módon épült, és mindegyiket ólomlemezzel fedték be. Egyesek annyira kiemelkednek a többiek közül, mint valami fellegvár (hazánk bárcsak egyetlenegyet is birtokolna ezekből a kollégiumokból!). Minden említett kollégiumnak van egy válogatott könyvekkel gazdagon ellátott könyvtára.

Az oxfordi és cambridge-i kollégiumokban a király és az ország költségén körülbelül 8000 diák neveltetik, hogy ők majd továbbvigyék az egyházi és politikai élet vezetésének terheit. Innen, mint egy trójai lóból, minden évben a közhivatalokba bocsáttatik a tudós férfiak egy jelentős testülete.

Anglia királysága a [...] gondviselés legtöbb és legkülönösebb jótéteményeivel és jó-

akaratával van felruházva. Az ellenség távoltartóztatását elősegíti az is, hogy körül van véve tengerrel és óceánnal. Itt nem élnek farkasok és egyéb ragadozó állatok. A tiszta evangéliumi hittételek mellett — ami az összes vallásfelekezetek közt a legnagyobb számú — vannak hívei az eretnek nézeteknek is. A püspökök és az isteni ige szolgái mellett, akik a legszentebb teológiának odaadó, engedelmes és hozzáértő hívei, vannak a művészetben és egyéb tudományokban jártas férfiai is. Ennélfogva merészelem azt állítani, hogy Görögország egész bölcselete [...] ebbe a királyságba helyeztetett át. Nagyon boldog ország ez, mert kivéve a farkasokat [eretnekeket? — a Szerk.] mindenki Krisztus tanítását és a szent hierarchiát békével szolgálja. Az ország magába foglalja Skócia[3] és Írország királyságait és a többi szigeteket, melyek az angol korona alá tartoznak. Virginia és Bermuda[4] nyugat-indiai szigeteken, melyeket a király kezében tart, a tiszta evangéliumi igehirdetés kitűnően virágzik. Azt mondják, hogy csak magában Angliában az egyháznak több mint 25 000 egyházközsége van. [...]

Miután Angliát megtekintettük annyira, ahogyan azt tudtuk, sértetlenül átkeltünk Franciaországba. Mivel a fennvaló kegyelmével segített, március eltelte után holnap lesz két hete, hogy itt Párizsban vagyunk. Itt köszöntöttük a királyt, az anyját[5], az uralkodó fiútestvérét és a királynőt. Mindenki a legnagyobb tisztelettel fogadott, és az illusztris

grófot a király egy értékes ajándékkal, saját arcképével tisztelte meg, mely arcképes medalion fedelén egy acélból készített díszítés is van. A további tervünk az, hogy innen meglátogatjuk a királyi seregeket, melyek ostromolták és körülzárták La Rochelle városát.[6]

Ma részt vettünk a református templomban tartott istentiszteleten az illustrissimus gróffal együtt. A reformátusoknak az igehirdetés alatt tanúsított magatartása és egyházukhoz való ragaszkodása legnagyobb csodálatunkat váltotta ki. Ezeknek [tehát a református hugenottáknak — a Szerk.] a temploma két magyar mérföldnyire van, de ahova a hivők mégis nagy számban összegyűlnek.

Miután Franciaország leghíresebb városait meglátogattuk, késlekedés nélkül Itáliába siettünk, jóllehet ezt az országot ma veszélyes mozgalmak rázkódtatják. Az történt ugyanis, hogy miután Mantova hercege meghalt, hercegségét de Nevers francia herceg foglalta el. Savoya hercege, megerősítve a spanyolok erejével, háborút indított ellene, és így a körős-körül fekvő összes tartományok Mars bőszültségből háborúra izgatva, elvesztik erejüket.[7] Bárcsak maradna a mi hazánknak az a majdnem erőtlen teste, annyi szenvedés után, az isteni kegyelem által mentes a roppant háborús őrülettől, amely ma az egész világot veszélyezteti.

Ami a többit illeti, magam teljesen a leghírnevesebb uraságod megszokott kegyelmébe és jóindulatába ajánlom és legalázatosab-

ban könyörgöm, ne mulassza el, hogy velem jóindulatúan bánjon. Éljen sokáig és virágozzon legkedvesebbjeivel együtt minél több évig [...].

Kelt Párizsban, 1628, április 13-án.

A leghírnevesebb uraságod hű szolgája,

Pálóczi Horváth János

HALLER GÁBOR

A naplóíró Haller Gábor (1614—1663), a fehéregyházi Haller István, küküllői főispán és Kendi Judit fia, 1614. szeptember 26-án született. Tizenöt éves korában, 1629 húsvétján, mint Brandenburgi Katalin fejedelemasszony inasa, illetve apródja, udvari szolgálatba került. 1630. március elején, mint maga írja, „az pápista vallást elhagyván, állott az reformata religióra", emiatt apjának tíz évig tartó nehéz haragját vonta magára. Még ugyanazon évben (1630), amikor a brandenburgi választófejedelem Erdélyben járt követsége hazaindult, Haller is velük utazott Németországba, és egy évig az Odera melletti Frankfurtban tanult. 1631 nyarán a németalföldi Franekerában találjuk, majd 1631 őszétől kezdve majdnem négy évig a leideni egyetem hallgatója lett. Mivel apja megtagadta támogatását, külföldi peregrinációjának ideje alatt részint I. Rákóczi Györgytől, részint anyjától kapott anyagi segítséget. 1635. május végén a húszéves ifjú, ötévi külföldi tartózkodás után, útra kelt, és augusztusban hazaérkezett Erdélybe.

Itthon nemcsak főúri származása miatt, de hála külföldön szerzett ismereteinek és tapasztalatainak, fényes udvari és politikai karriert futott be. Kezdetben, 1635. szeptember 13-tól mint bejáró szolgált a fejedelmi udvarban, majd 1636 őszén az erdélyi hadakkal Várad, Borosjenő és Lippa vidékén járt. A következő két évben (1637. VIII. 1.—1639. IX. 1.) — mivel a külföldi egyetemeken matematikai tanulmányokat is folytatott — a fejedelem megbízásából Fogaras, Gyalu, Székelyhíd és Görgény várainak korszerűsítését tervezte és hajtotta végre. 1639 után több évig gazdálkodott, és mint megyei küldött részt vett az erdélyi országgyűléseken. Naplója az 1644. év végéig terjed, amikor elkísérte a fejedelmet felső-magyarországi táborozására, és különösen Sárospatak várának erődítésén fáradozott.

II. Rákóczi György, uralkodása kezdetén, Haller Gábort a borosjenői végvár főkapitányává és Zaránd vármegye főispánjává nevezte ki. Szalárdi János a jenei vár megerősítése érdekében tett buzgó munkásságáért dicsérte. Jenő várának török kézre kerülése után a Barcsai Ákos fejedelemsége alatt tartott 1659. május 27-i szászsebesi országgyűlés Hallert Nagyvárad főkapitányává léptette elő.

Barcsai Ákos a gyalu—fenesi (1660. május 22.) csata után a töröknek fizetendő roppant nagy sarc elengedése érdekében Haller Gábort küldte Ali basa temesvári táborába. A török vezér Hallert kedvetlenül fogadta, lábaira 63 fontos vasat veretett, és fogságba vetette, majd magát Barcsai fejedelmet is őrizetbe vette, és Várad várának át-

adását követelte. Csak Várad 1660. augusztus 27-én történt elfoglalása után és midőn a sarc egy részét Ali basa táborába vitték, szabadult meg Haller Gábor és Barcsai fejedelem.

Miután Barcsai Ákos 1660 végén leköszönt a fejedelmi méltóságról, Hallert az új fejedelem, Kemény János környezetében találjuk. Habár az 1661. szeptember 14-én Ali basa segítségével fejedelemmé kinevezett Apafi Mihály is szerette volna Haller Gábort magának megnyerni, ő és testvérei 1662 januárjában a szerencsétlen kimenetelű nagyszöllősi ütközetben Kemény János oldalán harcoltak, a fejedelem eleste és a vesztes csata után pedig Görgény várába menekültek.

Haller azonban nemsokára mégis behódolt Apafinak, aki a töröknek fizetendő felemelt évi adó leszállítása és az ország határainak szavatolása ügyében Ali basához küldte Temesvárra. Ali basa Hallert több mint nyolc hónapig magánál tartotta, számtalan szívességgel halmozta el, ami azt a gyanút keltette Apafi Mihályban — aki az eseményekről a törökök magyarországi táborait látogató erdélyi követektől értesült —, hogy a török nagyvezér Haller Gábort akarja a fejedelmi székbe ültetni. Miután Apafi a nagyvezér érsekújvári táborában hűségesküt tett, kieszközölte, hogy félelmetes vetélytársát eltegyék láb alól. 1663. november 14-én a törökök lefejezték. Utóda nem maradt.

Haller Gábor naplóját a gyulafehérvári Batthyány-könyvtárban őrzött eredeti után, valamint Benkő József és Ötvös Ágoston másolatai alapján Szabó Károly közölte.

Útleírási betétek életrajzi naplójából

1630—1635

Anno Domini 1630

Május. [...] 14—22. Fogaras. Indultam Németország felé az követekkel, az kiket az elector[1] (a fejedelemasszonyhoz[2] küldött volt; az elsőnek neve Joannes Gospod, az másiknak Fridericus Gers, az harmadiknak Christophorus Maps. 23. Segesvár. 24. Vásárhely. 25. Beszterce. 26. Dézs. 27. Kővár. 28. Szőlős. 30. Munkács. 31. Munkács.

Június 1. Zeregnie. Véreső esett azon nap, melyen ott voltam, egy paraszt embernek az udvarán. 2. Zobrancs. 3. Varonnya. 4. Szent Mihály. 5. Liblio, Lengyel ország széliben, egy nagy hegyen vagyon az vára.[3] 6. Sancz. 7. Lubimer. 8. Krakkó, alsó Lengyel országnak metropolisa. 9. Ulkos lengyel város. 10. Tonkovics, Siléziának széliben Lengyelország felől. 11. Streylics. 12. Brega. Az bregai hercegnek lakóhelye. 13. Bresla. 14. Bresla, imperiumi város, Sileziának metropolisa az Odera mellett, melynél sokak az Imperiumban szebb várost nem tartanak. 15. Parkovics. 16. Brega, egy falu. 17. Grimberg. 18. Crosna, Silesiának széliben, az brandenburgumi elector bírja, az Odera mellett, szőlőhegyei vagynak. 19. Crosna. 20. Czörcz. 21. Kisztrin. Az Odera és az Varta között igen erős város, melyet egyfelől az Odera, másfelől a Varta foly környül, harmadfelől mély lápok vagynak. 22. Kistrin. 23. Kistrin. 24. Fürstenwald, az Spreh mellett egy város. 25.

Köpniegh, az Spreh mellett. 26. Berlin. Az brandenburgumi electornak lahóhelye az Spreh mellett; két városa vagyon az Sprehnek két partján, egyiket Berlinnek, másikát Kerlinnek híják, az elector vára Kerlinbe vagyon, igen szép vár, melynek az imperiumban nincsen mása, az külső látatja szerint, az mint mondják. 27—30. Berlin.

Július. 1—11. Berlin. 12. Az vízen mentem. 13. Niderlagh. 14. Francofurt[4], ez egész holnapban ott voltam az Academiában, egy Theologiae Professornál, Georgius Francusnál voltam szálláson. Vagyon az Odera mellett az város, az Közép-Marchiának fő városa, sok szőlőhegyei vagynak. Az svéciai király vette meg Stetint Pomeraniában, és ugyanezen holnapban jutott Németországban. Fizettem minden hétre magamtól 2 tallért és az szolgámtól 1 tallért és 10 ezüst garast.

Itt vagyon egy kút az Lebuki kapun kívül, az szőlőhegyek között, melyben ha fát vetnek, harmadnap múlva vassá leszen.

Augustus. Ebben az holnapban is egészen ott laktam. 13. napján egy kemence kenyér vérszínűvé változott.

September. Ebben a holnapban is mind Francofurtumban laktam. 4. napján az elector Cároli Pétert, az kivel együtt jöttem fel, az erdélyi fejedelemasszonyhoz. 8. napján az fejedelemasszony küldötte fel egy német főember szolgáját Ferdinandum Sack, az electorhoz őfelségéhez. 10. napján öltöztem először német köntösben. 23. napján mentenek haza magyar nemesek ketten, az kiket itt Francofurtumban találtam, Dániel János,

Bethlen János és az Gróf Bethlen Péter uram őnagysága praeceptora, Theolcseki István uramék, az kik hatodfél esztendeig laktak ide fel tanulságnak okáért.[5]

October. Ebben az holnapban is mind Francofurtumban laktam.

November. Ebben az holnapban is Francofurtumban laktam. 18. napján égett meg egy puskaportörő malom itt Francofurtumban. 22. Jöttek az Academiában magyarok ketten, Thályai Márton és Uzoni Boldizsár. [. . .]

Annus 1631

Martius. [. . .] 29 [. . .] Jött Erdélyből az fejedelemasszonytól egy német szolgája, Rosa. Az egész holnapban Francofurtumban voltam. Ebben az holnapban vette meg az svéciai király Colbergát, Demint, Neubrandeburgumot, melyet nyert vissza Tilius.[6]

Aprilis. 8. Éjjel szivárvány láttatott. 12. Szállotta meg Francofurtumot a svéciai király őfelsége. 13. Vette meg az várost őfelsége erővel, az megvételben veszett el 300 embere. Az császár népében veszett el az megfogottakkal egyetemben 6000, kik között veszett el Colonellus Hido, Colonellus de Ferroy, az várost annak utána prédára engedte az vitézeknek, 2500 lovasnak, az kik engemet is megfosztottak minden köntösömből, annyira, hogy csak egy ingem maradott; az kissebik Putkey locumtenens elfogatott. 13. napján aprilisnek égett el az városban 17 ház, az prédálás, az mely volt azon napon, tartott másnap hét órakorig. 15. Indította meg az ki-

rály őfelsége népét Landsperg alá. 21. Mentek az svéciai király után innét 3000 gyalog Lansperga alá. 22. Strasburg urammal voltam szemben, az ki követségül Erdélybe ment, onnét Constancinápolyba. 26. Vette meg az svéciai király Landspergát, kibocsátván az császár népét belőle fegyverekkel együtt és 4 álgyúval. Az egész holnapban Francofurtban voltam.

Május. [...] 22. Frankfurt. Esztendeje vagyon, hogy hazámból megindultam. Strasburg urammal beszélgettem. 23. A mezőn gyalog jártam azon a napon 7 mélyföldet. 24. Az Spreán. 25. Az Spreán. 26. Berlinben. Hallottam meg, hogy Tilly megvette Magdeburgumot, és annak utána az városi embereket kicsinytől fogva nagyig mind levágatta, és az várost földig lerontotta. 40 000 ember könnyen veszett ott.[7] Jött meg Dániel. 27—30. Berlin. 31. Berlin. Vettem új köntöst fel. Fizettem meg az előbbeni köntösömért 128 Rénus tallért. Adott meg Berlinumi kalmár 272 R. Tl., az kit az erdélyi fejedelemasszony parancsolt. [...]

Július. 1—11. Frankfurt. 12. Frankfurt. Ment el Gustavus Horn, az svéciai király mezei generálisa az városon által Sileziába egynehány ezer emberrel. 13—18. Frankfurt. 19. Lebuk. 20. Egy faluban az Odera mellett. 21. Schlved. 22. Stetin az pommeraniai fejedelemnek lakóhelye, igen felet[t]ébb erős város, szintén az Odera mellett vagyon, mentem által ugyanezen nap Garcson, az is erős városocska volt, de az császár népe rútul elpusztította, és mikor az svéciai király meg-

szállotta, hogy meg nem tarthatták, felgyújtották, és teljességgel földig leégették, ott vagyon csak egy mélyföldnyire tőle Gripenhága, az is hasonlatosképpen járt. 23—26. Stettin. 27. Indultam meg Belgium felé, és háltam azon éjjel az Oderán. 28. Akkor is az Oderán. 29. Az Frischhaspon, annak híják a tengernek egy szakadékját, mentem által két sziget mellett, melynek egyikét Ysedomnak, másikát Vollinnak [hívják]. 30. Az Haspon. 31. Az Balthicum tengeren.

Augustus. 1. Az Balthicum tengeren mentem el Rugia sziget mellett, mely sziget az pommeraniai herceghez tartozik. 2. Az Balthicum tengeren. 3. Az Belten, annak híják az tengernek egy szorosát, láttam egynéhán városokat az hajóból úgymint Ellebogent, Malmujet és Coppenhaget, az dániai király lakóhelyét. 4. Helschner, az tenger partján való város, láttam messzére az hajóból Croneburgot, egy vár a tenger mellett. 5—7. Az Balthicum tengeren mentünk el Norvégia mellett, ott láttam egy várat az tenger partján, igen nagy kősziklán, melyet Cworschbergnek hínak. 8. Az német tengeren. 9. Az német tengeren, az Dünkerkiek egy hajóval találtak volt reánk, de nem merének hozzánk fogni, mivel erőtlenek voltak hozzánk képest. 10—11. Az tengeren. 12. Az Flieden, az tengernek egy szakadékja, az mely minden 24 órában vissza, meg az tengerben foly. 13. Harlingh, az tenger mellett; igen nagy portus vagyon ott, egész Frisiában legerősebb város; mert mikor az ellenség reájű, egyné-

hány mélyföldre kiárasztják az tengert, és így közel sem mehet hozzá az ellenség. Láttam ott egy igen nagy vasálgyút, az kiben két ember bébúhatnék; az városnak minden utcáján árok vagyon, melyet nagy munkával csináltak, és az tengerből vizet vettek beléje; voltam szálláson az aranyos toronyban. 14. Franikera.[8] Voltam szálláson az aranyos sólyomban. 15. Franikera. Írattam bé az academiában magamat.[9] [...] 24—26. Franikera. Kezdettem D. Johannes Makonius alatt az logicát. [...]

September. [...] 10. Franeker. Verettettek meg az spanyolok az belgáktól. 11—21. Franeker. Volt triumphus az spanyolokról. 22—26. Franeker. 27. Az tengeren. 28. Az tengeren egy mélyföldnyire Emusától. 29. Amsterodam. Voltam Brunswigában szálláson, adtam egy ebédért 16 stifert. Voltam azon nap egy házban, melyet minister Bruloff-hausznak hínak, láttam vízből való felette szép mesterségeket. 30. Amsterodam. Láttam egy tehenet, az melyet alol-feljül fejtenek; voltam annak felette, ahun az vétkes embereket tartják, melyet Zuchthausnak hínak. Hallottam meg, hogy Lipsiát megvette general Tylli.

October. 1. Amsterodam. Voltam egy háznál, melyet Dollhofnak hínak, ott láttam viaszból kicsinálva a franciai királyt feleségestől és az belgiumi fejedelmet feleségestől és egy fiacskájával, és még egynéhány embert azonkül oly mesterségesen, hogy élni láttatnak. Hallottam, hogy Tyllit megverte

az svéciai király, és Lipsiát meg elhagyták az császár népe.[10] 2. Az tengeren. 3. Franekerában. 4. Franekera. Jött egy magyar Erdélyből, az kitől küldött Bethlen István uram őnagysága ötven aranyat. 5. Franekara, fizettem meg az itt való adósságomat, in summa 95 aranyat és 53 stifert. 6. Franeker. 7. Harlingh. 8. Az tengeren. 9. Emusa. Láttam az Paludánust és egész egyet-másit. 10. Amsterodam. 11—12. Leyda. 13. Haga. Egy falu, kinek mása nincsen egész Európában, az confederata provinciáknak fejedelmének és ordóknak székek; láttam ott a többi között egy rakott hegyet igen mesterségesen tengeri csigából, gyöngyházakból és egyéb afféle drága egyetmásokból, az mely hetedfél esztendeig készült fel, láttam az fejedelem kertit, melynek mását nem láttam, ott külömb-külömbféle gyümölcsfákat és virágokat, úgymint narancs, citrom, pomagránát és egyéb efféle fákat. Voltam annak felette abban az házban, az hun az ordók egybe szoktak gyűlni, és az törvényházban. 14—17. Leyda. Fogadtam szállást. 18—20. Leyda. Küldtem haza levelet Szikszai Gergely által az asszonyom anyámnak. 21—23. Leyda. Kezdettem el az franciai nyelvet tanulni.[11] 24—25. Leyda. Küldöttem haza leveleket Bethlen István uramnak őnagyságának, Dániel János és Horváth János[12] uraméknak és Francofurtumban D. Gregoriusnak. 26. Leyda. Jöttek magyarok ketten fel, Tholnai János kolozsvári mester ennek előtte, és Megyesi István. 27—31. Leyda. [. . .]

Januarius. 1—2. Leyda. 3. Haga. Láttam az királyné asszonyt az asztalnál, az Fridericus cseh király feleségét, két fiával és egy leányával, és az cseh király írt az albumomban.[13] 4. Haga. Láttam az egybeeskütt tartományoknak fejedelmét[14] az asztalnál. 5—17. Leyda. Jött egy magyar pápista deák ide. 18—22. Leyda. Hoztak levelet Francofurtumból, D. G. Francustól. 23—24. Haga. Keresztelték az cseh királynak egy fiát meg. 25. Leyda. Az óra hány legyen, mint kellessék egy gyűrűvel, melyben türkes vagyon, megtudni hallottam és meg is próbáltam: egy üvegben egy kevés vizet kell tölteni, annak utána az gyűrűt egy hajszálra, avagy cérnaszálra felfüggeszteni, és tartsa az ember az kezében az üvegben, de úgy, hogy az gyűrű ne érje az vizet, és úgy tartsa egy kevéssé az kezét mozdítatlan, és az mennyi az óra leszen, annyit üt az óra [sic!] oldalán az gyűrű. Voltam az anatómiában annak felette, ahun egy asszonyt metéltek fel. Az novellákban olvastam, hogy Neapolishoz két mélyföldre hegy gyúlt volna meg 25. novbr., mely égett 28. napjáig novembernek, és hogy az hamu, melyet kivetett az láng, egynéhány városokat borított legyen el. És hogy ismét nem messze ugyanoda igen nagy földindulás volt volna, annyira, hogy hegyek is és halmok omlottanak volna le, és hogy egy hegynek roppanása, mikor leesett volna, 30 mélyföldnyire hallatott meg.[15] 26. Leyda [...].

Aprilis. [...] 11. Ettem ebédet az lengyel fejedelemmel, Janusius Razovillal.[16] [...] 24. Hallottam, hogy az hispaniai király népe általjött az Mosellán, és egynéhány várost foglalt el az palatinatusban. 30. Jöttenek két lengyel nemesek és egy cseh nemes az szállásra.

Majus. [...] 5. Kezdettem új holnapot az galliai nyelvben. [...] 23. Leyda. Volt itt sokadalom. 14. Mustrálták meg az város népét, mely 6 seregből áll, és minden seregben három-három száz ember vagyon. 25. Indult meg az auraicus fejedelem haddal Hágából. Prágát vette meg Wallstein.[17] 26. Volt az confederata tartományokban mindenütt közönséges bőjt az auraicus fejedelem ez esztendőbeli jó successusáért.[18] [...]

September. 4. Egy magyar, Maxai Péter nevű jött ki Angliából, az hun lakott az cantabrigiai archiepiscopusnál egynéhány esztendeig, és volt nálam vacsorán. 5. Voltam ebéden Maxai Péter uramnál. [...]

November. [...] 11. Leyda. 12. Haga. 13. Az Mosa vizén Schedam mellett. 14—15. Briel. 16. Az brittaniai tengeren. 17. Gravesanda Angliában. 18. London. In den Prince von Orange, az hun 18 pénzt adtam egy ebédtől. Ez városban 135 templom vagyon. 22. Voltam az király udvarában. 23—26. London. Kértem Hunyadi János uramtól 8 Tallért kölcsön. 26—31. London. Volt szállásom az Dux platzban.

December. 1—3. London. Láttam 8 oroszlánt, egynéhány párducot és egyéb állatokat. 4—5. Gravesanda. Hallottam az svéciai ki-

rály halála felől. 4—7. Gravesanda. 8. Gravesanda. Indultam meg Gravesandából Belgium felé, háltam a hajóban az Temes vizén, mely Londinumon által foly. 9. Tértem meg Gravesandában, mivel ellenkező szél volt. 10—12. Gravesanda. Hallottam az cseh király halála felől.[19] 13. Az Temes vizén. 14—15. Anglia széliben az tengeren. 16. Az tengeren. 17. Veer városa mellett Zelandiában az hajóban. Az Dünkerkiek fogának el két hollandiai hajót szemem előtt, engemet csak az Isten szabadíta ki kezekből. 18—19. Az zelandiai vizek között. 20. Villemstadt mellett az hajóban. 21. Rotterdámban, ebéden peniglen Dordrechtumban voltam.[20] 22—23. Leyda. [...]

Anno 1634

Januarius. [...] 12. Harlem. 13. Ebéden Amstelodámban az 4 aranyas heringben, éjjel az tengeren Franekera felé. 14. Franekera. Szállásom volt az aranyos sólyomban. 15—16. Franekera. 17. Leowardia. 18. Emtel. Voltam nagy veszedelemben az vízen, mert csaknem elmerült velem az hajó. 19. Groniga. 20. Frik, Drentia ugyanazon tartományban. 21. Meppel. 22. Schwarteslüys Transinsulaniában.[21] 23. Ugyanott. 24. Az tengeren Amstelodám felé. 25. Ugyanott. 26. Ebéden Amstelodámban, vacsora Harlemben. 27—28. Leyda. [...]

Martius. [...] 19. Leyda. Hallottam meg bizonyosan az Walstein veszedelmét, egynéhány több fő grófokkal és urakkal egyetem-

ben, mely történt 25. febr.[22] 27. Kezdettem el az oratoriát. 28. Leyda. Hallottam meg az Walstein conjuratióját az galliai királlyal az császár ellen, hogy tudniillik ez lenne római császár, imez peniglen cseh király, az svéciai népet peniglen Németországból kiűznék.

Aprilis. [...] 19. Küldöttünk leveleket Erdélybe. 23. Az curantákban írták volt, hogy Rákóczi uram őnagyságát kívánja az török császár magyarországi királlyá tenni. [...]

Május. 1. Zöld ágat szoktak hajnalban fő emberek házok eleibe tenni. 2. Küldöttünk leveleket Erdélyben Danczka felé. [...] 18. Amsterdám. Akartam az Indiában menő nép között elmenni, de a tisztek mind elosztottattak volt. 19. Leyda. 20. Leyda. Vettem pirulákat. Voltam az tenger mellett. Ha valakit dühös eb megmar, az tengerben szokták megkeresztelni. 28. Leyda. Volt sokadalom itt Leydában.

Június. 4. Volt az novellákban írva Bécsből, hogy az török császár Székely Mózest akarná erdélyi fejedelemségre bévinni Rákóczi György uram őnagysága helyébe. [...]

Július. [...] 23. Olvastam az novellákban, hogy az lengyel király örökké való frigyet kötött az muszka cárral. [...]

Augustus. 7. Rotterdám. Voltam az toronyban, melynek tetejére 388 grádicson mennek fel.[23] 8. Delphis ebéden, Hágában estvére. 9. Leyda. Lungdulumban voltam az templomban, az hun egy gróf asszonynak gyermekeit (mely egyszersmind 365. szült volt) megkeresztelék, ugyanott vagyon az

medence is, melyben megkeresztelték, az férfigyermekeknek nevek János, az leányoknak Erzsébet. 11. Csináltatok Dávidnál egy astrolabiomot, mely lánccal és minden egyéb szerszámával együtt telik 100 belgiumi forintban, avagy 110 ezüst tallérban. Adtam meg neki 40 ezüst tallért. 14. Vettem egy kardot, mely tölt 25 forintban. [...]

December. 2 [...] Catviknál[24] vetett ki az tenger egy hajót, melyben az moscoviai követ volt, de maga kiszabadult egynéhányadmagával. Az mi egyetmást az tenger kivetett, azt az ordók vagy inkább az ország számára eladták, az mint szokott lenne. [...] Ebben az esztendőben igen ros[s]zul volt az svécusok állapotja, és azokban az helyekben, melyeket azelőtt az császártól elvettek volt, sokakat visszavött az magyarországi király.[25] Az lengyel király és az török császár között örökkévaló békesség szereztetett. Az dániai király fia vette el az saxoniai hercegnek leányát, és az menyegző igen nagy pompával és készülettel lött meg.[26] Az hispaniai király[27] öc[c]se vette fel az belgiumi tartományoknak gubernálását. Az német császár békességet kötött az saxoniai electorral. Erdélyben, az mint hallottam, indulás volt az török miatt.

Anno 1635

Április. [...] 18. Rotterdam Ebéden voltam Dordrechtumban, ahun láttam az pénzverőházat, az fegyverházat és az templomot, melyben az synodus volt. Voltam szálláson

az pávában. 19. Delphis, in gulden Vliesz. Voltam az templomban, melyre 424 grádicson mennek fel. [...]

Június. 1—2. Amsterdám. Kerültem meg a várost, melynek az töltésen való megkerülése az bástyákon kívül két óránál tovább tartott. 3. Az tengeren Hollandia és Frisia között; az hajósnak ételért és általhozásáért adtam 6 tallért. 4. Tengeren. 5. Az Wliedben. 6. Az német tengeren. 7—10. Az tengeren. Éjjel nagy szélvészünk volt, úgyannyira, hogy nagyobb habokat sohasem láttam. 11. Elsnör Dániának városa, az hun az hajókat megharmincadolják. 12. Az napkeleti tengeren, mely[et] deákul Balthicumnak hínak. 13—15. Ugyanott. 16. Ugyanott Danczka előtt egy mélyfölddel, ahun akkor az harmincadot az svécusok bírták. 17—20. Danczka, az hajóban háltam. 22—27. Vistulán. Voltam szent Borbára kápolnájában, melyet búcsújáró helynek tartanak, ott pénzért engednek egy keresztet megcsókolni. Ettem egy vacsorát, az hun ingyen jól tartottak. 29. Az Vistulán. 30. Toronia. Volt ott az király.

Július. 1. Az Vistulán. 2. Az Vistulán. Mentünk el Ploczka mellett, mely Masoviában vagyon. 3. Az Vistulán. Mentünk el Varsova mellett, ahova be is mentem, ez az király lakóhelye. 5. Az Vistulán. 6. Az Vistulán, Kis-Lengyelországban. 7. Mentünk el Stenzicza nevű város mellett, melyen alol mintegy fél mélyfölddel szállottunk más folyóvízre, melyet Viepersnek (deákul Porcus) hínak. 8—13. Viepera. 14. Lensna, Russiának városa. 15. Fogadtunk szekeret Lensnában

Jaroslóig, 20 lengyel forinton; háltam Sukodolyben, mely falunak egy mélyföldig tart hosszúsága. Egy falunál költöztünk által az Viepersen. 16. Bedolecs. 17. (Holt meg az szegény Mikó Ferenc) Lukova. Egy erdőn mentem által, mely 5 mélyföldet tart, egész 12 óráig éjjel mentem gyalog az vizeken és sárokon által, ennél nagyobb nyomorúságom úti járásban nem volt. 18. Egy faluban két mélyföldnyire Jaraslótól. 19. Jarasló, 26 mélyföld Lensnától. Költöztünk által az San vizén igen nehezen az felettébb való szél miatt. 20—21. Jarasló. 22. Fogadtunk szekerest 3 aranyban Rimánóig, háltunk Dinofban. 23. Isdepi. 24. Rimanó. Magyar borárrosok sokan laknak az városban. Fogadtunk szekerest, 12 for. Homonáig. 25. Jeslicska. Itt is ugyan borárrosok vagynak, 13 mélyföld Jaraszlóhoz. 26. Hankocz, az homonai Krainaságban az Laborcza vize mellett. Jöttem által az Beskieden, ahun igen félő. 27. Reggel Homonnára, ott fogadtunk Patakig egy ganéjhordó szekeret hat magyar forintban. Vették meg az Bocskai István uram falujában rajtam az vámot. Háltam Trebesen. 28. Újhely. Voltam az ottvaló papnál, Simándi uramnál szálláson, az ki nagy emberséggel volt hozzám. 29. Reggel Újhelyben, az hun Horváth György az templomban az nemesek székiből köntösömre nézve erővel kikötött. Háltam Patakon, 7 mélyföld Homonnától. 30. Patak. 31. Patak. Voltam ebéden a scholában az deákságnál.

Augustus. 1. Patak. Írtam levelet Haller Sámuel uramnak. Voltam első menyegzőben

az pataki udvarbíróná. 2. Patak. Jött még Debreczeni Tamás uram és Tholnai István uram. 3. Patak. 4. Ebéden Tokajban, éjjel Bődön az hódoltságon, ahun annyi külömbkülömbféle bogár jött az étkünkben, hogy nem is ehettünk. 5. Debreczen, 10 mélyföld ezen az úton Patakhoz. 6. Várad. Minekelőtte elmennék Debreczenből, voltam szemben az püspökkel. Item: Váradon az kapitány Ibráni Mihály uram igen jó szívvel látott, hét mélyföld Debreczenhez. 7. Várad. 8. Rév. 9. Bánffi Hunyadja, jöttem el az Körös útján.[28] [...]

RÉTHY ISTVÁN

Réthy István, Fogaras várának tiszttartója, I. Rákóczi György megbízottja írta az itt közölt bucsáki útleírást. Tudomásunk szerint ez a legrégibb tatárországi útleírás, amelyet erdélyi követ írt.

Amint az különösen Nicolae Iorga kutatásainak alapján megállapítható, a krími tatárok csak a XVI. század második felében telepedtek meg az addig Moldvához tartozó Bucsákban. Kantemir merza itt a Bahcsiszaraji krími tatár kántól független államot alapított, melynek neve Kis-Tatárország (Minor Tartaria) lett. Kantemir a törökökkel szemben — akik őt a hotini háború után szilisztrai pasának és a Fekete-tenger partja kapitányának nevezték — általában önálló politikát folytatott. Moldva, Erdély és Havaselve számára Kantemir valóságos csapást jelentett, gyakran rendezett prédaszerű beütéseket a román terüle-

tekre. Több moldvai vajda Kantemir miatt vesztette el trónját. Végül is a féltékeny Inaiet Girai krími kán (1635—1638) megölette Kantemir kánt, a bucsáki tatárokat pedig a Krím félszigetre telepítette.

Réthy István 1636. évi útjának követjelentése a Kantemir bucsáki tatár kán uralma utolsó évének hétköznapjait villantja fel. Réthy útleírásából nemcsak a követ fogadásának körülményeiről értesülünk, hanem megtudjuk például azt is, hogy a bucsáki tatárok „füstös nemez"-ből készült sátrakban laktak.

KÖVETSÉG A BUCSÁKI TATÁROKHOZ
1636

1636. febr. 10. Kegyelmes uram, Jászvásárrul 28. Jan. [. . .] indultam el, és 1. die praesentis jutottam ki az moldvai határbul. Ezen napon véletlenül egy nagy tágas sík völgyön találkozánk az Orak merza táborára, melynek akármely két mélyföldnire volt az hosszasága; csak közel az táborhoz egy faluban hálánk. Csauszt fogadék, s jó reggel megindulék, s ugyan postaképpen mentem, de mégis estve jutánk Kantamirhez.[1] Cseszme nevű lakóhelyen jó reggel megértém, hogy szembe akar velem lenni, ezalatt, mihelt felvirrada, csak igen közel szállásomhoz hozata egy füstös nemezzel megborított házat, s maga is odajövén, mingyárást hívata. Nagy udvarnépe [volt] vele, noha csak egynehány lépésnire vala az szembelételnek helye, de mégis lovamra ülék, és úgy menék udvar-

hoz. Mikor szembejuták salutálván, a Nagyságod levelét kezébe adám, melyet nagy bücsülettel vőn. Ezután, kegyelmes uram, a Nagyságod ajándékát is offerálám, melyet kedvesen acceptála, előle [búcsút vevén] kitérék. Mihelyt szállásomra juték, mingyárást üzene: magam is látom, hogy alkalmatlan helyen vagyok, mingyárást készüljek és menjek Killyébe, két-három nap mulassak ott, onnan expediál. [...]

[Recsep aga] két főember szolgáját velem elbocsátá, és Killyébe késén érkezém, jó reggel kezekhez adám [Nagyságod ajándékát], az secretariusát is velem együtt elbocsátván, az Nagyságod levelét is ott fordíttatta meg az várban, onnan vivé vissza Kantamirnek. Ennek adtam, kegyelmes uram, egy capant, melynek az végén való ezüsti megtört vala Brassóban az császár kezénél. Killyébe ötödnapég kellett mulatnom, kegyelmes uram, mivel ezalatt császár kapucsiai hatvanon elérkeztek. Azonkül Killyébül is estve későn száz török lovas ment ki, kik az kapucsiákkal megegyeztek. Ez várakodásban, kegyelmes uram, immár nem tudok vala mit tenni, utamot is melyre continuálni, noha az pasának megmondtam vala, hogy Szalmasa és Orák merzákhoz is Nagyságod meglátogatásnak okáért expediált volna, kit igen akara. Ezalatt éjjel juta egy szolgája, kitől Nagyságodnak külde egy szép jancsár puskát, ki akkori nyeresége, mikor Bábánál az hánnal Sahin Gira szultánnal megharcolt volt. [...]

Killyébűl megindulván, kegyelmes uram, fel az Duna mellett menék az Szalmasa tá-

borára, az hul az maga udvarsátora vala. Beizenék neki, hogy szembe lennék vele, azt üzené az secretáriusától: ötödnapja, hogy szernyő fájdalmas szemei, s nem lehet az szembelétel. [...]

Azon napon Eszmelybe jöttem fel az Duna mellé, igen késén érkeztem oda is. Ott hálék. Onnan reggel indulék, kegyelmes uram, az Orak merza tábora felé. Mikor közelítettem volna oda, meglátok mind hegyen-völgyön szeren-szerte alámenni minden hadát Orak merzának. Megtudakozám: hol vagyon maga, s azt mondják, harmadnapja, hogy elment Kantamir pasához, annak sem adhattam meg ajándékát. Éjfélkor útnak indultam, kegyelmes uram, egy csauszt fogadék, hegyen-völgyön csavargottam, búdostam, hogy megértém a tatárokat leskődni. Azon a napon tíz egész mélyföldet jöttünk az Prutig, onnan Galaczig. Mihelt, kegyelmes uram, az paduson elköltöztünk, utánunk azonnal, félóra eltelvén, érkeztek 60 tatár szinte oda az partra, de immár mi az moldvai határban beérkeztünk volt, az hul lestek bennünk, nem mentünk arra az úristen vezérléséből, akkor hegyeken bújdosánk.

Datae ex Galacz, 10. febr. 1636.

servus humillimus
Steph Réthi m.p.

Aytimir nevű fia nincsen Kantamirnak, kegyelmes uram, hanem öccse, igen távul Tegenye felé lakik, nagy test, lóra nem ülhet, annak sem adtam ajándékot.

SZENTPÁLI ISTVÁN

Az udvarhelyszéki Homoródszentpálon született, Szentpáli székely családból származó Szentpáli Istvánról keveset tudunk. A család első ismertebb tagja, Szentpáli László, 1562-ben törökországi követ volt. Fiai közül Jánost 1603-ban, Zsigmondot pedig 1612-ben mint ezredest említik. Zsigmond egyik fia Szentpáli János, aki Kemény János oldalán harcolt, és akit 1667-ben Apafi Mihály fejedelem csíki főkirálybírónak nevezett ki. Róla jegyezték fel, hogy mivel a tatár nyelvet folyékonyan beszélte, I. Rákóczi György erdélyi fejedelem több ízben küldte követségbe a krími tatár kánhoz, és tőle több, titkos írásjeleket is használó jelentés maradt fenn. Szentpáli János fia, Szentpáli Nagy Ferenc (kb. 1651—1718) vízaknai királybíró, neves költő és paszkvillusszerző volt.

A lengyel nyelvet jól beszélő Szentpáli István diák I. Rákóczi György kedvenc diplomatái közé tartozott. Az öreg Rákóczi naplójában (1633) a következőket írta róla: „Martius 10 die [...] Eodem die bocsátottuk Szentpálit Krakkóba Svarcenburchoz [...] Szentpálinak költségre fl 80 [...]. Junius 6 die. Bocsátottuk Szentpáli István deákunkat diplománkkal Eperjesre követünkhöz." 1636-ban Szentpáli István az akkor még lengyel fennhatóság alatti Kozákországba ment, s onnan ékes nyelven írt levélben értesítette urát a tatárok gyakori betöréseiről. Külföldi megbízatásai sikeres végrehajtásának jutalmául I. Rákóczi György Szentpáli Istvánt megerősíti a homoródszentpáli kúria és a szomszédos falvak birtokában.

Amint tudjuk, a harmincéves háborúban Erdély a svéd vezetés alatt álló protestáns liga tagja volt. A svéd hadak fővezére, Linnard Torstenson, 1642-ben elfoglalta Sziléziát és Morvaországot, több győzelmet aratva a császári hadak felett. Torstenson, követei által, I. Rákóczi György erdélyi fejedelemmel lépett érintkezésbe, kivel szövetséget szeretett volna kötni. Az elgondolás az volt, hogy a svéd és erdélyi hadak Olomouc alatt egyesüljenek.

I. Rákóczi György fiát, Zsigmondot a brnói Spielberg várát ostromló Torstensonhoz küldte, azonban a két szövetséges nem sokáig működhetett együtt. A Habsburgok ajándékai által befolyásolt török Porta nem nézte jó szemmel az erdélyi fejedelem tekintélyének és hatalmának növekedését, és Rákóczi Zsigmondot visszatérésre kényszerítette. Az emiatt bosszús protestáns liga, feledve Rákóczi addig tett szolgálatait, megtagadta szerződéses kötelezettségeinek teljesítését, és Rákóczinak nem adott többet összesen 30 000 talléránál, habár másfél éven át saját költségén viselt táborozást, és csaknem tízszeres összeg illette volna meg.

Erre az időszakra esik Szentpáli István svédországi követsége. Rákóczi azonban hiába küldte Szentpálit, Daniel Istvánt, Sárosi Ferencet, Dalmadit Párizsba, Stockholmba és Münsterbe, hiába mutatta fel a megkötött szerződéseket, bizonyította addig tett jó szolgálatait, semmi kártérítést vagy visszafizetést nem ítéltek meg neki.

A harmincéves háborúnak ebbe — a francia testőrök vitézségéről is jól ismert — korába illeszkedik be Szentpáli Istvánnak a lengyelországi

Chodeczben történt kalandja, melyről ízes régi nyelven számolt be fejedelmének, tudósítva őt a vidéki fogadókban megszálló követekre és más utazókra leselkedő veszedelmekről is. Az 1636. évi kozákországi útilevele alapján is jó elbeszélőnek ismert Szentpáli István ebben az esetben is mesterit alkotott: korabeli „tudósítás"-t ad a nálunk inkább csak idegen forrásokból ismert kocsmai verekedésekről. A chodeczi kaland azonban levelének csak egy mellékes epizódja, mert utána megint diplomáciai hangnemben írja le a Baltitengeren való átkelést, majd a korabeli követek szokásához híven beszámol a „nóvumok"-ról, vagyis az Európában történt legújabb politikai eseményekről.

KÖVETSÉG A KOZÁKOKHOZ

1636. augusztus 13. Ha elmehetett az szolgám, kit Ustyáról bocsáték vissza, alázatosan tudósítottam vala Nagyságodat[1], hogy az hetmány nem leszen Bárba. Úgy is lőn, mert oda érkezvén Bárba 2. Augusti, megértém, hogy elhatta az tábort (ki Báron innen tíz mélyföldön az ukrajnai nagy erdőben Ruszava nevű víznél vagyon) az hetmány, lement az Ukrajnán az Szlobodai látogatására, után [!] az táborban, onnan Gembarova felé, onnan Sámbokrétre, Szerencsénnél ismét fordult Czeczelnikre, ott érém 8 praesentis, ott akadék Dési Istvánra is; éjjel lévén audentiám (mivel már trombität futtatott vele felülésre, vacsora után jutván meg az hír, hogy kiütött az tatár), valamint az úristen tudnom odá, úgy propanáltam s agáltam

minden cselekedetiben, kegyelmes uram, az Nagyságod dolgait. Onnan mindjárt ezeredmagával utánrugaszkodván, az Bug vize mellett, Ustya Zawran nevű helyben (ki legeslegvégső hely innen az tatárok felől) fordult, odahívata, 11 presentis odaérkezvén, szintén naphaladat előtt érvén az városhoz, csak az por veté fel magát az városban, hát ismét kirándult az Szlobodáról az tatár után másfelől. Aznap egy Oman nevű város népét, ki hátunk megé 7 mélyföld rablotta el reggel másfélszáz tatár, száz embert közel vitt el; három felől menének utána maga az hetmány eleibe, az Czvertentenczki herceg utána hat zászlóval, Lasz pedig oldalul, sem maga, se az herceg nem akadtak rá az kegyetlen nagy pusztán, hanem Lasz érte el, az mint érte, de fáradtan igen, az rabban keveset vihetett el, vagy elszabadult, vagy levágta, lovat eleget hoza Lasz, tatárt hármat, vágott azért igen le bennek. [. . .]

Neszterfejérvárról hajnalban felkel az tatár, más hajnalban el is hagyta ezt a helt. 12 estve annál is bővebben beszéllettem őnagyságával, úgy pedig, az mint Nagyságod az utánam küldött kegyelmes parancsolatjában informál. Ezek, kegyelmes uram, igen haragusznak rájok, fenyegetőznek is, az Zaporoczkiak ugyan felesen táborban vadnak az Boristhenes mellett, az ittvaló egész hadi nép kevés, nem fogja az hatezert meghaladni, annak is csak három ezere guarczani, az többi az maga sztarosztasági alatt való elegy nemesség, s ha melyre fordul s így kicsapás leszen (mert maga csak ezerrel jár untalan

szerin-szerte), az szlobodákból való muzsikokat (mostan odagyűlt népet) veszi fel, s úgy megyen, az kire megyen. Most is juta az híre, hogy az tenger mellett oda Szaporova széle felé felment egy csoport tatár, de azokra leszen onnan vigyázás. [...]

Datum in Ustya Zawran ad Hypanim[2], die 13. Augusti, anno domini 1636.

Szeptember 23. Szerdán indulván meg, kegyelmes uram, házamtól, ma, kedden juték ide az szélybe, látja isten, kegyelmes uram, soha inkább nem jöheték, mert elborulván már az havasok, oly kegyetlen az út, hogy életemben soha ilyent nem jártam, máris maradoz az társaság, de elhigyje Nagyságod, ha csak egyedül maradok is, de elmegyek már éjjel-nappal, s dolgomhoz látok. Interim akarván Nagyságodat alázatosan tudósítani, ez oly, mely az egész Podoliáról ide az tájra minden órán jár az sós szekeres, csak 25 tatár ment volna le is Moldua felé, tudnák itt, mert hosszan s az pusztásán jövén le Kio és Zaporova felől ide az szekeres Podoliának, szeme-füle vagyon itt az parasztembernek is, de egy morsáni indulását sem érthetem se tatárnak, se románnak, maga az Moldua széle is csak 6 mélyföld. [...]

Datum ex Mikulith[3], die 23. Septembris, anno 1636.

Szeptember 25. [...] Egyéb új hírt, kegyelmes uram, nem írhatok Nagyságodnak, hanem az Czornislakon, ki Zaporova felé vagyon, csapott volt be számos tatár, több kétezernél, Daniloviczra, az Vajvodics Ruszkira akadtak, kevesedmagával lévén, fel is verték

mind, zászlóit elnyerték, lovait, maga is kevesedmagával alig szaladt el.

Datum ex Ustya ad Dynastrum.

November 1. [...] Kezdém az ötszáz kozákot az Nagyságod kegyelmes parancsolatja szerént sollicitálnom, de mivel az voluntarius miles [szabad katona] elmene, bari jószágából felszedett s most tanított dracont s nemességet is fizetetlen tovább nem tarthatta, marada fenn csak az respublica fizetett népe[4], azt három részre osztá, egyikét az Boristhenes felé, másikat Máramarus felé, az hegy alá, harmadikat Novikonyeczpola[5] felé, az Kuczmanlislakra, Lascot praeficiálván nekik; azt mondá, bizony nem szakaszthatja meg, mert mind sincsenek négyezer felett, s látom az állapotot. [...]

Barini, 1. Novembris 1636.

JELENTÉSE I. RÁKÓCZI GYÖRGYNEK LENGYELORSZÁGI ÚTJÁRÓL
1646

Életemig való méltatlan alázatos szolgálatomat ajánlom Ndnak stb.

Elébb nem érkezhetvén, kls uram, ide, hanem 10 Decembris, mert az útnak és sok esőnek állapotja oly nehéz, hogy elhagyván kivált itt Prussiában az furmányok az derék utakat, sok helyen hegyes és nehéz utakat kezdettek járni-kerülni, mindsem az nagy sárba vontatni, mert ide is minden másszori szokás és emberi reménség kívül még csak az utakon való sár se fagyott meg sohul egy csep[p]nyére is oly zöldség vagyon, hogy szintén úgy kin[n] jár az marha, mint másszor derék ősszel, kiből itt is jövendölnek

pestist; annak felette esett vala nyavalyám is, mert 2. Decembris az Cujaviai tartományban, Chodetz[6] nevű városkában beszállván estve az vendégfogadóban, midőn lerakodtam és már vacsorához leültem volna, egy ifjú leginy fejér barát köntösben veté be magát az házban, és kerüle-fordula, utána két ifjú lengyel nemes ember is jöve be, és midőn kérdém, mi dolgok volna, elbúcsúzának csak, s elmenének, ott kin[n] is csak megfordulván, hát kivont kardokkal jönnek be, melyet látván, kérdém, mi akaratjok. Egyik az gazdához vága, ki az asztalnál hozzám csak közel ül vala, az magamnak egyik mentéjét veti eleibe, hogy meg nem vághatá, magam is tekintvén az szablyáimra, kit az asztal megett való szegletben támasztottam vala fel, mondának, te is az szablyádra nézsz, és ezen mindketten az fejemhez vágának, jól ki sem vonhattam vala szablyámat, elébb ellent kelle vetnem, egyszersmind esék mindkét vágás az szablyán, és azon kirántásban egyik otthagyá az szablyát és az zsinegét is, ezenben szolgám érkezvén be, az is az másikat és szolgáit elővötte, és [...] egyéb nem lehetne benne, az szállásról ki kelle menniek, derekasb sebbel kettővel. Mingyárás megtöbbülvén, k. uram, mintegy húszan ránk jövének, és harmadmagammal szorulván csak, mivel gazdák, szabadosok odahagyának, oltalmaztam az házat közel 4 óráig, mely alatt egy vénasszony pénzemet, köntösömet s egyebet elrejtegetvén, midőn az sűrű vagdalás, lövés miá az ajtó is szinte leesik, és az padlót is rám lyukasztanák, há-

tul levén egy ajtó, arra kimenvén által az várason az erdőre, és onnen egy Hieronimus Milovius nevű nemes emberhez menvén, onnan kerestem módot utamba. Midőn vötték eszekbe, hogy meg sem ölhetének, semmi olyas is kezekbe nem akadt, az mit elvittek volt is, visszahordták, valamiért, senki ott sem tudja, de az bizonyos, hogy teljes igyekezettel csak megölnek vala. Ez a factum Albertus Kretkouski szolgái dolga, jószágos nemes emberek; midőn azon helybe visszamentem volna (ebben harmadfél nap tölt), jött vala előmbe, kérvén assecuratioriát, hogy őtet azért ne citálnák, én nem adtam. Az szolgái felől azt mondja, jószágos nemes emberek, elfutottak, nem bánja, ha megbüntetik, mert nem jól cselekedtek, okát tőle is kérdeztem [...].

De isten haza vivén, k. uram, és más circumstantiákat mutathatok ebbe [...], ha az levelek kézben akadnak vala, csak tolvajlani készültek vala, mert több reménség nem vala, mivel az pénz is odavala. Nem akarván, kls uram, többször kockára vetni az leveleket, nem merék egyenesen Thoronyáról eltérni. Gondolván azt is, netalán az mostani állapotokhoz képest leszen vagy stetini, vagy stralsundi hajó, azt mondják, hogy csak fordulás immár a hajó dolga, az innepig nem is jő, azért immár földön indulok Stetin felé. A svéciai követ is még Varsaván vagyon, meghallom, mint megyen által s melyre megyen, s ha lehet, szóval értetem meg innét.

Itt, kls uram, közönséges és el is hitt hír az svéciai hadnak Bavariában való szeren-

csés progressusa. Vagyon oly hír is, hogy az hispaniai király fia ultimus in virili megbetegedvén, hertelen harmadnapra megholt, kit látván az vén atyja, az is halálos ágyba fekszik, melyhez képest reméllik az universalis békességet, az oka, hogy az francia királynéra néz az succesio; Torstensont is bizonyosan még nem mondhatják, ha általment-e vagy nem; mindazáltal közönségeskép[p]en az az hír, hogy messze vagyon. Félek, kls uram, hogy az én utam megkésedelmezik, mert az brandenburgi elector annál is messzebb ment most, mint azelőtt, mert szintén Hágába ment, ott meg akar házasodni; az Vraniai fejedelem[7] leányát veszi. [. . .]

Gedani, 14. Decembrie 1646.

Steph Szentpáli m.p.

A fejedelem kezével: 11. Januar 1647, estve 4 óra után.

KÁLNOKI ISTVÁN

A kőröspataki székely Kálnoki család közös eredetűnek tartja magát a hídvégi Mikó és Nemes famíliákkal. A tradíció szerint az 1252-ben említett Bencenc három fia volt az őse ennek a három családnak: István utódai a Kálnokiak, Domokosé a Nemesek, Mikóé a Mikók.

A naplóíró Kálnoki István apja Kálnoki János, aki 1606 körül Miklósvárszék, majd egész Háromszék főkirálybírája és a királyi tábla bírája volt. Benkö József szerint Kálnoki István: „Az 1627—1632. esztendőkben volt Miklósvárszéknek vice-

királybírája; azután ugyanezen székbeli lovas vitézlő rendnek főhadnagya s adsessora vagy régi helyes székely név szerént székülője, mint az jegyzőkönyvekből kitetszik. Az hitnek dolgaiban az helvétiai vallástételt követte, mint azon idő tájban élt több Kálnoki urak is, Benedek Farkas stb." Kálnoki Istvánnak és Béldi Kelemen leányának, Annának a fia volt Kálnoki Sámuel (1706), aki erdélyi kancellár és háromszéki főkirálybíró lett.

Magáról a naplókönyvről Benkő József a következőket írta: „Hogy én ezt találtam nyolcadrétben fenn megdicsért gróf Kálnoki Antal generalis úr Excellentiájánál Kőröspatakon, és onnan írtam által középajtai prédikátorságomban, még 1780-ban, és az eredeti írást visszaadván, úgy tudom, hogy ma is Kőröspatakon tartatik. Ennek eleibe titulust nem írtam [...]. E munkácskát kötötte össze Nagy-Ajtai Henter Péter, ki is volt igen jeles ember, a nagyságos Apafi háznak rokonsága, 1638—1640-ben Miklósvárszéknek királybírája, azután pedig Sepsiszékben az Olt melléki vitézlő rendek hadnagya [...]. Ezt a naplókönyvet írta Kálnoki István tiszta, de igen régi módra, s néhol szükségtelen, néhol pedig másokért cserélt betűkkel [...]. Ez az írás, jóllehet nem sokra terjed, mindazonáltal hasznos és igen szükséges Rákóczi György fejedelem táborozásának napról napra való értésére: minthogy ezzel Rákóczi Magyarországon igen nagy változásokat szerzett, mint láthatni az históriákban és csak az Transsilvaniám első darabjának 118-ik szakaszában is. Úgy hiszem azért, és ajánlom is, hogy az olvasók kedvesen fogják venni."

A morvaországi hadjáratból hazatérve, Kálnoki István tagja volt az 1649-ben a török Portára indult erdélyi küldöttségnek.

ÚTLEÍRÁSI BETÉT NAPLÓJÁBÓL

Anno Domini 1645

[. . .]

19. die Julii. Generalis uram őnagysága mene Berenhez[1], az svéciai főgeneralishoz Tortezonhoz[2], Kemény János urammal együtt. Voltunk itt Bécsen feljül öt mélyföldnyire.

20. die Julii. Itt Morvában az Leányvár mellett voltunk táborban. Mentünk Béldi János urammal egy város látni, az mely várost hínak Lednicze városának, mely várost bírt Likhisstaner.[3] Az város csudálatos szép; az várában vagyon három rend házak, egyik sor házak csudálatosan csinált zölden, másik házaknak az oldala sárga, harmadik sor házaknak az oldalai veres; egy boltnak az oldalát csinálták kovácsi kőből, virágokra rótták ki. Az vár mellett vagyon csudálatos szép virágoskert, kinél ember már szebbet nem láthatott; mely kert három részben, az közepi feljebb, annál alább az másik, az harmadik alább; az alsóból az második kertben faragott kőgarádicson mennek fel, az másodikban, harmadikban is az szerint; de igen csudálatos kőből kifaragott kőemberek vagynak, egy héján negyven. Azok pediglen kőlábakon állanak a kertnek az utcáinak szegletin; azokat úgy faragták, mintha

ugyan kacagnának egyik az másikra; hármát az faragott képnek csinálták kilencszáz tallérért. Az kertben vagyon többi között egy igen szép pince szabású, az melyet neveztetnek pokolnak; de ez igen szép hideg nyárban, boldot, mintha lecsepegőleg állana darázskő módra hegyesen; igen szép mulató hely. Az kertben vagynak narancsfa, citromfa, fügefa, több csudálatos sok fák. Oly kert, hogy az ember meg sem tudja írni az ő szépségit. Madarak háza is vagyon benne.[4] [...]

NEMES JÁNOS

Hídvégi Nemes János (†1688), Nemes Tamás fejedelmi tanácsos háromszéki főkapitány és Mikó Zsuzsanna fia mint ifjú vett részt 1651-ben abban a sziléziai küldöttségben, melynek feladata volt Krossenből Erdélybe kísérni Rákóczi Zsigmond menyasszonyát. Nemes János jelen volt a nagy pompával megtartott eljegyzési ünnepségen, majd a Sárospatakon tartott esküvőn. A lengyelországi hadjáratba is elindult Nemes János, de Béldi Pál kérésére a fejedelem hazaküldte. Nemes János fontos szerepet vállalt II. Rákóczi György, Barcsai és Rédei tárgyalásaiban. 1661-ben már Apafi Mihály fejedelem bizalmas embere, aki őt Háromszék főkapitányává nevezte ki. 1667-ben, majd 1671-ben az erdélyi fejedelem törökországi követe volt.

„Summás kiszedése azon történeteknek és utazásoknak, melyeket néhai boldog emlékezetű hídvégi idősb Nemes János [...] 35 esztendők alatt

a maga jegyzőkönyvébe naponként feljegyezvén, méltóvá tette ezen munkáját arra, hogy a maradékok figyelemmel olvassák és tekintetben tartsák" — terjedelmes, barokk ízlésű címet viselő naplóját Tóth Ernő adta ki.

Rákóczi Zsigmond, az erdélyi fejedelemség várományosa, röviddel házassága után, 1652. február havában, 30 éves korában elhunyt. Haláláról édesanyja, Lorántffy Zsuzsanna így írt II. Rákóczi Györgynek: „Isten ő szent felsége megváltozhatatlan rendelése szerint kedves fiunkat, az tekintetes és nagyságos Rákóczi Sigmondot nagy keserűségünkre az elmúlt Böjtelő havának negyedik napján tizenegy és tizenkét óra között, életének szintén virágzó ideje korában, harminc esztendejében jártában, fogarasi házunknál kiszólítván ez világból, tisztességes temetésében anyai hivatalunknak meg akarván felelni, rendeltük azt ez jövendő Szent György havának 28-dik napjára az fejérvári öreg templomban, Istenben elnyugodt édesatyja mellé azon sírban; mely hogy az kegyelmed jelenlétével is böcsültessék, jóakarattal kévánjuk."

ÚTINAPLÓ

Anno 1651

Februarius. Die 16. Indultam meg idegen országra az én kegyelmes uramnak őngának engedelméből, mikor az úr, Rákóczy Zsigmond uram őnga mátkájáért[1] ment Rédei Ferenc uram őnga. Hídvégi házamtól mentem ebédre Vledénybe, hálni Vádra. 17. Mentem ebédre Fogarasba, hálni Morgondára. [. . .]

Április. 3. Mentünk [Bécsben] a lótanító iskolába.[2] Ebédre mentünk Cancellárius uram őngához. 4. Mentünk őfelségével devotióra az hernothi templomba. 5. Mentünk őfelsége udvarába. Ottan jöttünk szembe Csáki László uram őngával. 8. Jöttünk szembe Palatinus[3] urammal, őngával. Aznap jártuk meg az öreg császárné kertit. 11. Volt audenciája Kemény Simon uramnak a császárné őfelségénél. 12. Indultunk ki Bécsből, jöttünk hálni Pozsonyba. 13. Mentünk érsek uramhoz[4], őngához. 14. Láttuk az érsek uram őnga kertjében való vízi mestersége-ket. [...]

12. Ebédre Sileziába Troppauba; ott háltunk. Az előtt való nap nagy égés volt az városon; a dominicanusok temploma klastromokkal és shcolával együtt elégett, a városba is hat ház. [...] Ebédre Hotsi-Plotzra[5], hálni Polnis Neustadtra; opuliai hercegséghez való [...] 16. Hálni Olaura, az olaviai hercegségbe. Ott a hercegasszony becsületesen gazdáskodott a követ uraknak borral s igen szép halakkal. A követ urak a hercegasszony látogatására küldötték Rédei Pál uramat s engemet. 17. Ebédre Radvánszkra, hálni Braszlóba. Ugyanakkor a követ urak parancsolatjából mentünk Rédei Pál uram s én az ott való herceg köszöntésére. A herceg küldött commissáriust velünk, a general adjutansot. 18. Mulattunk ugyanott Braszlóban. [...] 23. Ebédre Drésenre, hálni Krossenre.[6] Jöttek ki előnkbe Leben uram és Dobszenovszki uram kétszáz lovassal s öt hintóval egy mértföldnyire. Ugyanaznap jöt-

tek szembe a követ urak az electornéval és a főbb hercegasszonyokkal[7], salutálván őfelségeket, azután minket is bevittek köszönteni egynehányan, úgymint Kemény Simon uramat őngát, Eszterházi Mihály uramot őngát, Rédei Pál, Lövei Sámuel, Dalmadi István, Frater György, Korda Zsigmond, Pécsi Gáspár és Katona Mihály uramékkal egyetemben. 24. Elsőbben lettek szemben a követ urak az hejdelbergai palatinus elector[8] követeivel, azután jöttek szembe a brandeburgumi elector követeivel.[9] Azután lett audenciájuk az electornénál őfelségénél.[10] Akkor perorált Berényi uram. Ezek végbemenvén, ebédet ettünk. Estve hat órakor kezdődött a lakodalomnak solemnitása.[11] Elsőbben az copulatio ilyenképen:

1. A követ urakért jövén az ottvaló gazdák, az több követ urak is mind odagyűlének, és úgy mentünk fel az palotába, elöl menvén nyolc német öreg viaszszövétnekekkel, azután az két gazda s azután mi dob- s trombitazengés közt.

2. Mentek a menyasszonyért. Az előtt is hasonlókép[p]en szövétnekekkel jövén s azután a gazdák, s azután hozták a menyasszonyt, kétfelől fogván az két hejdelbergai elector követei, a szoknyáját fogván négy frajcimmer, azok mind fejérbe lévén, azután jöttek a több hercegasszonyok és frajcimmerek.

3. Mind felgyűlvén a palotába, elsőbben éneklettek s muzsikáltak, azután a pap rövideden prédikállott az asztal mellett állva, mely volt a palota közepén. A menyasszonyt és a vőlegény követét[12] is a prédikáció után

az asztal eleiben állítván, a menyasszonyt jobb kéz felől, a vőlegény követét bal kéz felől, ott a pap copulálván, őngok gyűrűt váltának. Azután térdre állván mind a menyasszony, mind pedig a követ úr két kis székre (melyek aranyos tercenollával valának békerítve, ők feljül léve, aranyos tercenolla vánkos alattok), a pap megáldá, és így méne véghez a copulatio.

4. Azután az ágyat kihozták a palota közepibe (melynek supellátja és minden benne való egyetmás vala tiszta fehér ezüstös tercenellából csinálva), és odavivék a követ urat s mind pedig a menyasszonyt, és azután az electorok követei peroráltak fennállva az ágy előtt, azt elvégezvén felállva mind a követ úrnak, mind pedig a menyasszonynak aranyas csészékben marcapantokat és egyéb confectomokat dob-trombitaszónál előtte menvén, az ottvaló két gazda és ott az urak s hercegasszonyok előtt hordozva pohárokban bort is, aki akarta, vett a confectomokban s ivutt a borból, azután elvitték. Ezek véghezmenvén, kilenc órakor tájban azután eloszlottunk.

5. Azután éjjel tizenegy órakor elhozván az étket, három rendbéli asztal lévén a palotába, elsőbben az első asztalra (mely volt hosszú asztal), azután a más két kerek asztalra, azután bégyűlvén a palotába, az asztalhoz ültünk.

Az első asztalnál ült főhelyen, jobb kéz felől a menyasszony, bal kéz felől a követ úr. Oldalul az asztalnál ültek a brandenburgumi elector követei, azután Berényi uram

s Mednyánszki uram, azután a kurlandiai követ, másfelől oldalul ült az öreg electorné, mellette Elisabeth s mellette Catharina[13], azután a hejdelbergai elector követei.

Második asztalnál ültünk mi. Kemény Simon uram őnga, Eszterházi Mihály uram őnga, Lövei Sámuel uram, Rédei Pál uram, Dalmadi István uram, én és Frater György uram, Korda Zsigmond uram, Pécsi Gáspár uram s az ottvaló gazdák.

Harmadik asztalnál ültek a követ úr asztali szolgái s egyéb németek.

6. Asztaltól felkelvén, két s három óra között, eloszlottunk addig, míg az asztalokat kihányták s az palotát megtisztították, azután ismét begyűltünk táncra. A táncban ilyen modalitást tartottak: a két főgazda egy-egy szövétneket vévén a kezekbe, térdet hajtottak, és így megindulván, mentenek a követ úrhoz, és a követ urat vitték a menyasszonyhoz. A követ úr térdet hajtván, a táncba vitte a menyasszonyt. Előtte ment hat német szövétnekekkel s utánok is hat, dob- s trombitaszónál táncolván. Azt a követ úr eljárván, hasonlóképpen a két brandeburgumi követek is táncoltak. Azt elvégezvén, ismét két gazdák szövétneket vévén a kezekbe, a követ urat vitték Elisabethez. A követ úr hasonlóképpen táncolt, mint az menyasszonnyal. Azután a brandeburgai követek is hasonlóképpen. Ezek elvégezvén, azután Berényi uram s Mednyánszki uram. Az heidelbergai és kurlandiai követek is hasonlóképpen táncoltanak, mind a meny-

asszonnyal, mind Elisabethtel; a dobolást és trombitálást elhagyták. Azután hegedűvel muzsikáltanak, és akik akartanak mind az németek közül, mind miközülünk a frajcimmerek közül, amelyiknek akarta, kezét fogta, s táncolt. A tánc elvégződvén, reggel négy órakor confectomokat hozván csészékben és bort pohárokban, megkínálván az urakat véle, ismét elvitték, és úgy oszlottunk el.

25. Bál után négy órakor vittük fel a menyasszony ajándékát. Az ajándékok ezek voltak: [...]

27. Reggel praesentáltuk az hejdelbergai elector követinek az ajándékot. Egy fekete török lovat csajtárostól, egy szeg molduvai paripát minden szerszámostól, a szerszám igen szép vékony türkéses szerszám. Az nyerge, kengyelje s csaprangja is mind türkéses.

A brandeburgumi electornak egy lovat kék selymes, jáspisos s rubintos szerszámmal s merőn szkofium arannyal töszött csapranggal.

28. Adtak az ottvaló gazdának igen szép aranyos kupákat s lóra való szerszámokat. Aznap ajándékozták a követ urakat egy-egy aranylánccal s egy-egy rubintos függővel. Ugyanaznap adtak nekünk is egy-egy gyűrűt, akik a menyasszony ajándékát felvittük s az öreg electornéét.

Uram Isten! Ki feljövetelünket békességessé tevéd, könyörgök felségednek, visszamenetelünket is áldd meg üdvösséges áldomásiddal. [...]

Június. 26. Érkeztünk Patakra a hercegasszonnyal őngával. 27. és 28. Celebráltatott a lakodalom.[14] 29. Indultunk meg Patakról asszonyunkkal őngával Erdély felé. [...]

VÍZAKNAI BERECZK GYÖRGY

A kolozsvári származású Bereczk (latinosítva Briccius) családnak több értelmiségi tagja volt. A naplóíró Vízaknai Bereczk György (1659—1720) — Bereczk György és Zsibói Kata fia — 1693—1696 között külföldön tartózkodott, 1693-ban orvostanhallgató az Odera menti Frankfurt, 1694-ben pedig a hollandiai Franeker egyetemén. Magyarul írt peregrinációs albumába gyakran iktat latin mondatokat és verseket. A mai olvasó számára is érdekes lehet egy híres bonctani professzor epeoperációjának leírása és a leideni nagyvásárban látott „csudálatos comédiák" színes elbeszélése.

Hazatérése után, 1698-ban Bereczk György házasságot kötött Sopronyi Judittal. 1703-tól a kolozsvári „nemesi tanács" asszesszornak (ülnöknek) választotta. 1703. február 18-án a református Vízaknai Bereczk és az unitárius Gálfi István képviselte a kolozsvári tanácsot a gyulafehérvári országgyűlésen, „holott 8 hetekig lakván visszajöttem házamhoz". Bereczk naplója fontos forrása a kuruckor kolozsvári eseményeinek. Kolozsvár magisztrátusa Vízaknait és a szász unitárius Verner Mihályt gyakran küldte II. Rákóczi Ferenc kuruc fejedelemhez. A kuruc felkelés bukása után „Kolozsvárnak a Szabók nevű bástyáját Károlyi Sándor elhányatja [puska]porral".

A kuruc kor utáni bujdosásából Vízaknai Bereczk György hazatér Kolozsvárra. 1712-ben — úgymond — „Aprószentek napján választattam Kolozsvár városának királybírájává; minekutána a város privilégiumát és dicsőséges szabadságát helyreállította volna [...]. Ugyanezen nap ispotálymesternek is tétettem. Immár káptalan, doctor, királybíró, ispotálymester, ecclesia curatora lévén, semmi jövedelem nincs. Titule sine vitulis" — címek jövedelem nélkül — jegyzi meg keserűen Vízaknai. „A[nno] 1715 Karácson második napján választattam kolozsvári fókirálybíróságra. A nagypiaci templomot is ezen esztendőben [tehát 1716-ban] foglalták el a pápisták. A tanácsba is pápista polgárt tőnek."

A holland egyetemeken orvosi diplomát szerzett Vízaknai Bereczk György Bánffi György gubernátor és Misztótfalusi Kis Miklós orvosa volt. Misztótfalusi halotti kártyájába „Az elhunyt Kis Miklós panaszai és sirámai" címen Vízaknai Bereczk György is írt egy búcsúverset.

ÚTINAPLÓ KÜLFÖLDI TANULMÁNYÚTJÁRÓL 1693—1696

30 Augusti ejusdem *1693.* Lovat vettem ötvenegy forinton Besztercén, kit Isten szenteljen meg kezem között, és adja, hogy az idegen nemzet között is bátorságosan járhassak vele.

31 Augusti. Isten segedelméből akarok kimozdulni Besztercéről idegen országokban bujdosni.

Annak az *1693.* évnek — az új naptár szerint — *október* hónapjának 6. napján, utazásaimban társam lévén a kellemes időjárás, melyet isteni kegyként kaptam, jó szerencsével megérkeztem az ifjúság városába, az Odera menti Frankfurtba, itt megtaláltam az én tanulmányaim elkezdésének legjobb feltételeit, utazásom fonalát megszakítottam. Kit kövessünk? vajon merre menni parancsolod? hogy határozol, hol telepedjek le? [. . .]

Az *1694.* évnek az első napja ráragyog a Frankfurt városában szokás szerint felavatott öt új doktorra. Itt láttam először egyéb említésre méltó csodálatos dolgokat. [. . .]

Február 9. Miután excellentissimus D. Bernhardus Albinus, a serenissimus brandenburgi választófejedelem udvari orvosa és tanácsnoka, az elmúlt 1693. év október hónapjában elkezdte a karteziánus filozófia elemeinek négy tételéről tartott előadását, a jelen 1694. év február hónapjának 9. napján ezt befejezte.

Február 26. Egyszer csak véget akarok vetni minden bosszúságomnak, egy hollandiai utazásra készülök, ma búcsút mondtam a frankfurti akadémiának.

Február 28. Üdvözlöm Berlint, a választófejedelem városát, azért éppen ide térek vissza.

Március 2. Utamat megszakítom az igen terjedelmes és nagyon virágzó, fallal körülvett Hamburgba. *3. 4. 5. 6. 7-dik* ezt a várost járván, ennek roppantságán álmélkodtam.

Március 7. Indultam ki ez városból. *8-dik.* Jó szelünk volt. *9—10-dik.* Hevertünk a tengeren az ellenkező szélnek miatta. *11-dik* is ellenkező szél. *12-dik* keveset haladtunk. *13-dik* semmit se proficiáltunk. *14-dik* egy helyben állottunk.

Aki a föld színén kenyeret kereshet,
Bolond, ha föld alá ás azért mély vermet,
Így ki a szárazon céljára elmehet,
Kétséges tengerre nem tudom, mért siet,
Aolus, szorítsd meg a viharok vad zaboláit, hogy ne
Okozzanak nekünk ellenséges indulattal annyi
küzdelmet.

Március 15. Mivel az apály hajnaltól kezdve mintegy tíz óra hosszat tartott, eltérítve egy helyben álltunk; mikor a hullámok visszatértek, megindultunk innen; jó, de túlságosan gyenge szelet kaptunk. *16.* Boldogabb szél simogatja a menekülő Minervát. *17 és 18.* Divertálván a hajós hazájában, a jó időt, kit pénzen kell vala megvenni, elvesztettük. *19.* A duzzadó vitorlák által jól haladtunk a tengeren. *20.* Kifogyott Ceres tápláléka, megmaradt az üres tarisznya; Én Atyám! Ezen estve meghánván a vasmacskákot, midőn ülnék az hajó orrában, láték egy fekete kutyát, ki kétszer a tengerből kiüté magát, és engem megszemlélvén, aláereszkedék. *21.* Napnyugtakor a vasmacska a hajót a tenger fenekéhez köti. *25.* Add vissza a Múzsát, egyedül csak a Batavusnak engedd meg: lépjenek a csúcsra [...].

26. 100 aranyat, amelyet Amsterdamba el kell juttatni Bethlen Mihály számára, elküldtem Roll úrnak elszámolásra. *27.* Itt látván az új hatalmakat, a batavusokat (hollandusokat), csodálatos házaikat, nézd meg itt a Minerva bőségesen termő növényzetének aratását, az itteni bámulatos kalászokat, azok gazdag termését. [...]

Április 9. Meg akarván jobban ismerni a legfontosabb események belső titkait, ismét tengerre szállok, és igyekszem új dolgokat látni. *11.* Üdvözlégy Amsterdam, a nagy világ egyik dicsősége. Melyik város vetélkedjen veled? Egyedül vagy szépségek királynője. *14.* De elég legyen, hogy csak egyszer láttam ezeket, térjek vissza a tárgyra. *16.* Sértetlenül visszatérek szállásomra és az elhagyott társaimhoz. *18.* Leidenban új vendég van, akit Dácia földje küldött, de végül is ezekre a tájakra vetődött. Azután száz dukátot kifizetvén, betartottam ígéretemet. *19.* Bevégezvén a vendégséget, lepecsételem szállásomat. *28.* Magam mást bocsátottam Erdélybe. *29.* Indultam ki Lejdába a botanicára Franequerából. *30.* Érkeztem és barátságot vettem N. Szaniszló urammal Lungudunumban.

Május 6. Kezdé el az Anatomicum Collegiumot T. Bildo uram és nagy foganatosan. *20, 21, 22.* Sokadalom celebráltatott. Itt láttam csudálatos comédiajátszásokat. Mesterséges ugrándozásokat. Egy lovat, ki nagy magameghajlásával a környülálló seregnek complementomot tött. Az órát a lábával megjelentette. A rossz pénzt a jótól megismerte.

A kártyában amennyi szám volt, annyiszor ütötte a földhöz a lábát; a kolopot az asszonytól megismérte, és az asszony a király előtt magát meghajtván, a kolopot megutálta. A német császárhoz tőle küldett levelet a szájába fogván, nagy gyorsasággal elvitte; a török császárhoz penig sántikálva ment, és magát, ledőlvén a földre, holttá tette. Az urát megcsókolta, és sok efféle dolgokat úgy véghez vitt, hogy gondoltad volna okos lélekkel felruháztatottnak lenni. Láttam egy kutyát is, ki a két hátulsó lábára állván, a hegedülésre táncolt, mint az ember. Láttam egy asszonyt is, ki az eleven kígyókat a keblére tette, a kezivel törölgette etc. Láttam egy ötlábú eleven juhot, mást, kinek két szája volt, az egyikkel ett, a másikkal ivott. Egy kecskefiat, kinek két feje s nyolc lába s két dereka volt.

Május 3. Az úrfi B. M. [Bethlen Mihály] Borosnyai urammal ide érkezének. *9.* Amszterdámba menénk. Levelet őkegyelmektől küldék professzorimnak Enyedre.

Ennek az idei *1694. évnek július 5. napján* Bidloo Godefried uram befejezte előadásait a bonctanból. *18.* Isten segedelméből harmadfél hónapok elfolyása alatt az anatomia et botanicában fundamentumát tudományomnak megvetvén Lugdunumban, a feria kezdetin, júliusnak 18. napján, Franequerába mentem elhagyott barátaim látogatására. *19.* Érkeztem Amszterdámba. Itt láttam két tigrist, egy tengeri disznót és rókát, embermajmot és macskamajmokat. Sok

különb-különféle madarakat. *26.* Indultam ki innen. *27.* Érkeztem Franequerába.

Szeptember 18. Javítom jövendő munkám első részét.

24. Nagyhírű Cyprianus Franequerának kedves doctora, az egész Belgiumnak hozzá foghatatlan chirurgusa, egy belső hályogtól egészen megvakított asszonyt megszabadítá; ki is szemünk láttára azon szempillantásban látni kezde. Itt volt egy hasznos experientiám. Ugyanaznap T. Buzinkai [Mihály] uram indult Hamburgba Németi uram után; kit Isten hogy békével a sebes szelek szárnyán hordozzon, kívánom.

25. Tíz órakor professzor uramékkel együtt indultunk Harlingába; sok jeles discursusunk volt az hajóban; odajutván, Cyprianus doctor egy nagy calculussal régen nyomorgó nyolcesztendős gyermeket az halálnak torkából megszabadítá. Kinek a szeméremtestén elsőben béduga egy vaspennát, annak utána megmetszvén az alfele és szeméremteste közt való választ, egy fogóval az hólyagból kivona egy nagy követ, melynek szélessége volt olyan, mint egy embernek két hüvelyke, hossza meg mint azon hüvelyknek hosszasága. Ugyaneznap estve gyógyíta meg egy t . . . s embert, melynek megszakadván a beleket béborító hártya, az t . . . ébe leszállott vala a béle.

Ugyaneznap régtől fogván nagy kívánsággal várt levelét T. Pápai Ferenc kedves professzor uramnak küldé szállásomra Roël Sándor[1] uram.

Október 1. A Gubernátornak[2] Önagyságának és az Asszonynak levelet írtam postán. *8.* T. Pápai uram és öcsém uram[3] 15. september levelét vettem.

November 7. Röel uram maga keresztelé meg a maga gyermekét.

1695. Február 15. Vettem levelet Tigurumból Helvetiának metropolisából, T. Ujvári János kedves barátom uramtól és T. Sellyei Pál uramtól: fizettem a postának értek egy forintot.

Március 2. Disputáltam publica, a disputatióra költöttem fl. 11. stif. 7. A vendégségre ismét fl. 5. Mégis egy becsületes fecsegő atyámfia megszólott, hogy mind ki nem adtattam költségemet a lakodalomra; de hála Istennek, egy egészen meg nem mezítelenített égő torka a jó barátomnak [...].

Szeptember 27. s. n. Ez medicinának darabos útjának pályáját elfutván és végén letött koronát elnyerni akarván, vetettem a medicina facultás examene alá magamat. Philippus Matheus et Petrus Latáne két napok alatt szorosan megexaminálván, aduittáltak a disputatióra, melyet szombaton, úgymint 25, ejusdem, tisztességesen, Istené a dicsőség, véghezvivén, a gradust elnyerém. Úr Isten, tégy jót ezután is szolgáddal. Amen.

Oktober 1. Indultam útra. Isten hozzád Franequéra! *2.* Érkeztem Groningába, holott régi barátimmal nagy nyájasan mulattam. *4.* Indultam ki Hamburgum felé a tengeren: hat napok alatt értem Hamburgba. Innét megindulván postán, jókor értem Berli-

numba, fizettem magam személyéért tall[ér] 6. Berlinben experiáltam hét napig. *13.* kiindultam. *14.* Jutottam Francofurtumba, holott a Tekintetes úrfi, Teleki uram igen jó szívvel acceptált.[4] *16.* Házat, ételt fogadtam.

December 3. indultak édes hazánkba innen T. Szilágyi János, Tatai Mihály, Zentelki István és Felvinczi István uramék. *13.* Ejusdem Aelinus doctor denunciálván két tanítványát közönséges solemnitással doctorságra[5], ültem én is a professzorok között, 4 garas jövedelmem lévén innen. Ebben a mostani sokadalomban költöttem 19 aranyat, grass 13. [...]

ZALÁNYI BOLDIZSÁR

Apafi fejedelem nagyhatalmú kancellárjának, Teleki Mihálynak minden fia fontos szerepet játszott a Habsburg-uralom alá jutott Erdély művelődési életében. Közéjük tartozott a Sorostélyon született Teleki Pál (1677. január 8. — 1731. november 13.), aki fiatal korában évekig volt külföldi tanulmányúton, majd a nyugat-európai akadémiákról hazatérve, oly művelt és jótevő férfiúnak ismerték, hogy Erdélyben tudósnak és a haza atyjának is nevezték. A kuruc érzelmű Teleki Pál kitűnő jogi ismerete és képessége ellenére sem érvényesülhetett az osztrák uralom alatt, ezért tudását és tekintélyét a református iskolák és intézmények fejlesztésére és fenntartására fordította.

Teleki Pál már Sorostélyon, később pedig a nagyenyedi kollégiumban együtt tanult a három-

széki Zalányi Boldizsárral, özv. Teleki Mihályné Vér Judit egyik székely alumnusával. A Gernyeszegen lakó árva Vér Juditnak írt Zalányi-levelek — melyekből az alábbiakban részleteket közlünk — legfontosabb forrásai Teleki Pál peregrinációjának.

Zalányi Boldizsár és Teleki Pál 1695. július 8-án indultak Kendilónáról, és Kővárhosszúfalu, Szatmár, Eperjes, majd Lőcse érintésével Bécsbe érkeztek. Az osztrák fővárosban töltött hetek alatt (1695. augusztus 17. — szeptember 7.) többek között felkeresték az erdélyi komisszió tagjait, majd Boroszlón át Frankfurtba utaztak. Itt először Zacharias Hochmann professzornál, majd Samuel Strimesius (1648—1730) neves teológiai tanárnál laktak. Mindketten beiratkoztak az egyetemre, és szorgalmasan tanulták a német és francia nyelvet. Zalányi beszámolóiból az is kitűnik, hogy német ruhába öltöztek, s ezért mántlit, téli strimpflit, cipellőt, parókát, kalapot, bársonygallért, nyakravaló csipkét és hollandiai posztópalástot vásároltak. 1696. június 12-én Frankfurtból kirándulást rendeztek a Sonnenburg melletti Cüstrinbe (ma a lengyelországi Kostrzyn), ahol megtekintették a Johannita lovagrend nagymesterének kastélyát. Ezután — 1696. nyarán —, Berlin, Wittenberg, Drezda, Lipcse, Hamburg, Bréma és Groningen érintésével, a frisiai (Németalföld) Franekerbe érkeztek, ahol 1696. augusztus 11-től 1697. május 9-ig tartózkodtak. Itt a „maguk oeconomiája és parancsolatja" szerint éltek, és Röell, Vitrigna, Schelkens egyetemi tanárok előadásait hallgatták, időközönként pedig kirándultak Amszterdamba és Leeuwardenbe. 1697. május 9-én pedig, folytatva vándorlásukat, Amszterdam, Hága, Rotterdam, Delft érintésével,

május 21-én a Voorne szigetén fekvő Brielle kikötőbe érkeztek, ahonnan a viharos tengeren áthajóztak Harwich „angliai portusba". Hosszas (május 27. — augusztus 23) londoni tartózkodásuk alatt a Temzén kis hajóval, a szárazon pedig kocsival ellátogattak Kingstonba, majd Oxford, Gloucester és Cambridge kollégiumait is felkeresték. Angliából visszatérve, 1697. augusztus 25. és 1698. január 2. között főleg Hollandiában (Brielle, Rotterdam, Hága, Utrecht, Leiden, Amszterdam, Het Loo, Franeker, Leeuwarden) vándorolgattak, aztán a németországi Kleve, Wesel, Düsseldorf, Köln, Frankfurt am Main és Darmstadt érintésével az elzászi Strasbourgba érkeztek. Onnan Franciaország felé vették útjukat, felkeresték Luneville, Nancy, Châlons-sur-Marne városokat. Párizsból kirándultak St. Germaine-be, ahol meglátogatták az Angliából előzött II. Jakab királyt. Franciaországból aztán, a svájci Genfen, Bernen és Bázelen át, 1698. szeptember 27-én a Duna menti Ulmba érkeztek, hogy végül Bécsből hazafelé induljanak.

Hazatérve, Teleki Pál feleségül vette Vay Katát. A kuruc felkelés elbukása után, II. Rákóczi Ferenc több más hívével együtt, Havasalföldre menekült. A Habsburg-konszolidáció korában az erdélyi református fókonzisztórium vezetője lett.

Zalányi Boldizsárról még csak annyit tudunk, hogy a XVII—XVIII. század fordulóján a Gyulafehérvár melletti Krakkóban volt református lelkész. Az itteni nagyméretű gótikus műemlék-templomról írja 1699-ben egykori peregrinációs társának, Teleki Pálnak: „Én már, édes úrfi, ebben a nagy clastromhoz hasonló házban csak dúdolok a sok gurdaly között, mint a bagoly a sűrű erdoben."

LEVELEK TELEKI PÁL EURÓPAI PEREGRINÁCIÓJÁRÓL ÖZV. TELEKI MIHÁLYNÉ VÉR JUDITHOZ 1695—1697

I

Méltóságos Asszony!

Nékem érdemem felett való nagy jó Asszonyom!

Isten kegldet e mostani felzendült háborúk között is kedves jó egészséggel s csendességgel áldgya meg, alázatosan kívánom.

Hetedik Septembris Bécsből elindulván, érkeztünk Baraszlóba 21. 7 bris. Fogadások szerint tíz nap alatt ide nem hozhattak a szekeresek, mivel egész utazásunkban esős és sáros idők voltak. Egyébaránt, Istennek hálá, mind kevesebb bajjal, mind nagjobb csendességgel vittük véghez eddig való utazásunkat, mintsem akkor, mikor maga alkalmatosságával utazott az úrfi. A vigyázás igen megkívántatott, mind ilyen idegen elegybelegy nép között; kártól is eddig üresek vagyunk, és egészségünket az Isten érdemünk felett kiszolgáltatta, az úrfi hízik erősen a sertől. Ennek előtte harmadnapja írt az úrfi kegnek, most írással nem terheli, hanem fiúi engedelmességgel való szolgálattyát ajánlja kgnek és az az atyafiaknak mindnyájan. Míg Ausztriának edgyik részén, de kiváltképpen Morván és Silesián általjöttünk, olyan erős hidegek és esős kegjetlen szelek voltak, hogy nemcsak annak köszönte az úrfi, aki csináltatta mentéjét az útra, hanem azt is áldotta, aki feltalálta, hogy csi-

nállyanak útra való mentét; noha odahaza sokak előtt nevetség volt, hogy nyárnak idején mentét emlegettünk. A nyalkán öltözött pluderes németek közül némelyek csak azt is nagy nyereségnek tartották, ha az szekérben kezeket a mentén alá tehették... Ezeken az országokon nagjobb részét a szőlőknek már régen elvette a hideg, de ha el nem vette volna is ennek előtte, lehetetlen, hogy ezekben az hidegekben megmaradhattak volna. Morvában a búza egészen a mezőn vagjon, a borsó most virágzik. De a sokadalomnak végére érkeztünk, mikor már a francofurtumi szekerek mind elmentek volt, és egy hét alatt itt várakozván, semmi egjéb alkalmatosságot nem találtunk, hanem az Oder vizén (vagjon kétannyi, mint a Maros) hajóban elmehettünk volna egy-egy tallérral; de az úrfi félt a vízen menni, és mások is nemigen javallották; azért hogy itt hijában is ne kölcsünk, kénszerítettünk postán menni, mások javallásából és az úrfi akarattyából. Ide harminc mérföld, könnyű általlátni, mennyi kívántatik az útra. Itten egy hét alatt való mulatása az úrfinak nem volt haszontalan, mert sokat látott olyat, amelyet ennek előtte sohasem. Az Lutheránusoknak vagjon szép két scholájok, amelyeket eljártunk, és a professzorok tanításán is fenn voltunk, ekkor a szebbik köntösben öltöztettem volt az úrfiat; vettük is hasznát, mert a több deákok közt ülvén, mihelyen bejött a professzor és meglátott, mindgyárt az urak szikibe vezettetett, ahol senki más akkor nem ült...

Szomorúan értők ugjan Tipold uramtól, hogy Lippát elvette az török és feltett szándéka az, hogy Erdélyt avagy magáévá tegye, avagy penig egészen elpusztícsa...

Boroszló, 28. Septembris, A. 1695.

Kegld alázatos szolgája,

Zalányi Boldizsár m.p.

II

Méltóságos Asszony!

[...] Az kegld nékem 18. 7 bris Gernyeszegről írt levelét vettem 11. octobris nemcsak igen alázatosan, hanem egyszersmind olyan kívánsággal, hogy soha a csókafiak inkább nem várják, hogy valamit vessen az anjok szájokban, mint mi vártuk a kegld levelét; mert itt számosan folytak az Erdély felől való rossz hírek, melyeknek hallatára igen kétségessé lett volt előttünk annak az hazának megmaradása... Béjövetelünkor mindgjárt akadtunk egyenesen oly becsületes ember házához, akinek házánál csak előttünk voltak magyarok. Ennél noha nem akartunk állandó szállást tartani, mindazáltal nála mulattunk egy hétig, hogy az alatt az idő alatt mind a szállásoknak, mind az asztaloknak dolgát kitanulnók. Ezalatt meglátogattuk a professzorokat, akiknél igen sokat vettünk eszünkben, mit kellessék cselekednünk és mi legyen itt tisztességes dolog. Itt a legalsó is, ha csak maga pénzén él és szerit teheti, nem másnál, hanem professzornál tart asztalt. Ezek közül is melyiket választanók,

igen nehéz volt meghatározni; mert amely professzornál sok asztalosok vadnak, gyakran semmit nem gondolván a professzorokkal, sok excessusok is esnek. Amely Becman nevű professzort Erdélyben commendálták, igaz dolog, hogy tartsanak hozzá az úrfiak igen, nemcsak azért, hogy ő olyan ember, amineműnek most láttyuk; hanem azért kiváltképpen, hogy sok házai vadnak, és örökké szokott tartani asztalosokat, mely dolgot nem mindenek vállalják magokra. Ez politikus ember igen, úgyhogy noha rendszerént többet nem kívánván, mint más, mindazonáltal sok ajándékozások occurálnak esztendő által házánál. Mint: aki nála élvén asztaláról, első oda való jöveteléért tartozik egy ezüstpohárral, akiből igyék, három óntángyérral, akiről egyék és két vagy három asztalkendővel, amellyel kését megtiszticsa; ezek esztendő múlva, avagy amikor onnan valaki elmegjen, mind néki maradnak. De ez sem volna igen sok csak magában, mivelhogy másutt is akárhol mindezeket végbe kell vinni, az ezüstpoháron kívül. Ide való az egy-egy ezüst kalán is, mellyet fellyebb elfelejtettem. De ezeken kívül, mikor a gazda napja elő, meg kell ajándékozni, és a sokadalmak mikor esnek, hasonlóképpen . . .

Itt jovallyák a professzort, hogy az úrfi egy kevéssé a táncban gyakorolná magát és a vitézi mesterségben is; ezen az okon, mert minden nemzetnek teste állása igen maga köntöséhez képest vagjon. Azért mivel most levetette a magyar köntöst az úrfi és új köntösben öltözött, a testének állásának is

másképpen kell állani etc. A táncért egy arany egy holnapig, a vitézi mesterségért hasonlóképpen. Az úrfi, ideje lévén, meg akarja mindkettőt próbálni, mindazáltal elsőben consensust vár alázatosan kegldtől.

Nem ártana talán, ha egy szép levéllel meglátogattatná kegld ezt a mi új gazdánkot (Albinus nevű professzor[1]).

Francofurti ad Viadrum
15. 8bris 1695.

Kegld alázatos szolgája,
Zalányi Boldizsár m.p.

III

Méltóságos Asszonyom!

[...] A keglmed 14 januarii Gernyeszegről nékem méltatlanságom felett írt levelét vettem nagy alázatossággal 14 februarii [...]. Melly felé fogja keglmed jovallani, hogy az úrfi indullyon, várjuk minden napon keglmed tetszését, és azontúl csakhamar kiszállunk nyugovó helyünkről a bujdosásnak földére. Az úrfinak szándéka az, hogy innen húsvét és pünkösd között elindullyon, és Amsterdamot, Lejdát, Ultrajectumot, Hágát meglátogatván és a tudósokkal azon jeles városokban s akadémiákban megesmerkedvén, Angliában általmennyen, onnan visszajővén, ősz felé Németországnak legszebb részén által indullyon Helvetia felé, ott két vagy három holnapot mulasson a francia és olasz nyelv kedvéért, azontúl Olaszországban bémennyen, és ott dolgát végezvén, Ve-

lencze felé kérdezkedgyék, onnan Bécsben, és ha Istennek úgy tetszik, maga hazájában. Mások Svéciát és Dániát sem szokták elkerülni, de az úrfinak ezekhez kevés kedve vagyon, mindazonáltal vár kgldtől. Most mindennap azon vagyunk, hogy a látott-hallott emberektől jól ki tanullyuk mindenfelé az utazásnak rendit, országoknak állását, szokását, rendtartását etc., mert mivelhogy Őfelsége eddig az úrfi dolgát olyan utakon hordozta, melyeknél talán maga sem kívánhatott jobbakot, ennek utána is úgy akarnánk mindenekhez nyúlni, hogy az utolsók rosszabbul ne essenek az elsőknél. Mely hogy annál jobban mennyen végben, egy idevaló híres törvényt tanító professzort, kinek majd egész Európában volt deákkorában bujdosása, kértem, hogy az úrfiat bizonyos órákon ne sajnállya olyan dolgokra tanítani, amelyeknek mind bujdosásában, mind szegény hazájában egész életében hasznát vehetné, melyre örömest ígérte magát, és már bizonyos órákon ahhoz jár, kivel való beszélgetésének csak eddig is szép jeleit mutatta . . .

A békesség felől való tanácskozásnak helye leszen, amint mindenek beszélik, Hága ugyan itt Belgiumban, holott Európának színe megjelenvén, az úrfi sem fogja magát azon gyűlésből kivonni . . .

Az úrfinak, Istennek hálá, még eddig se az ide való sernek rosszasága, se az idegenységnek változtatása semmit sem ártott, hanem most is jó egészségben vagyon kegyelmed szolgálattyára, a francia nyelvben al-

kalmason belékapott, és egyébiránt is jó dolgok körül forgolódik...

Kegyelmednek alázatos szolgája s méltatlan alumnusa

Franequera 20. Februarii, A. 1697.

Zalányi Boldizsár m. p.

P.S. Édes nagy jó Asszonyom, ha ezeket a vékony betűket keglmed nehezen olvassa, megincsen, mert Istennek hálá vastagabban fogó pennával is tudok írni, noha rendszerént leveleket ilyen messze földről ilyen pennával szoktam írni.

PÁPAI GÁSPÁR

II. Rákóczi Ferenc őseinek, a két Rákóczi Györgynek svédbarát politikáját szerette volna folytatni, és szövetséget akart kötni a legyőzhetetlennek vélt XII. Károllyal. A svéd király részéről megnyilvánuló elutasító magatartás ellenére, a kuruc fejedelem nem adta fel a diadalmas svédekkel való együttműködés reményét, és a tatár kánhoz menesztett egy küldöttséget, hogy diplomáciai lépéseket tegyen XII. Károly oroszországi hódító hadjáratának elökészítése érdekében, jóllehet, mint ahogyan azt a későbbi események megmutatták, ez az elgondolás nem vezetett eredményre.

A krími tatár kánhoz rendelt küldöttség vezetői Bay Mihály és Pápai Gáspár voltak. A Thaly Kálmán által felfedezett és alább közölt napló végig Pápai Gáspár írása, akiről azonban úgyszólván semmit sem tudunk. Ludányi Bay Mihály Thököly Imrének (1657—1705), rövid ideig Erdély fejedel-

ének volt kedves embere. Bay 1692-ben törökországi követségéről naplót is vezetett, majd patrónusa halála után II. Rákóczi Ferenc szolgálatába állott.

A kuruc fejedelem küldöttsége a Kővár vidéki Kovásról indult el és a borsai (ma Priszlop) hágón át jutott el Moldvába. A mai Szovjetunió területén Pápai útinaplója megemlíti Izmail, Ocseakov, Perekop és Bahcsiszaraj városokat, és tudósít a Dnyeszter melléki Csöbörcsök falu magyar lakosságáról.

DIÁRIUM
1705—1706

Die 23. Mensis Novembris, Anni 1705. Indultunk meg Kovásinál levő Kegyelmes Urunk Önagysága táborárul[1] az hatalmas tatár chánhoz; lőtt penig első statiónk Nagy-Bánya városában.

Die 24. Novembris jó reggel Nagy-Bányárul megindulván, főkomornyik Kőrösi György uramhoz Tótfaluban tértünk bé, az Kegyelmes Urunktól parancsolt ajándékban való három pár puska és egy flinta kézhezvétele kedvéért; kiknek kézhezvételek után indultunk meg, és mentünk hálásra Felső-Bányára.

Die 25. Novembris. Jó idején felkelvén, kalauzokkal fogtunk az felső-bányai havasnak, Máramaros felé, az melyen is nagy bajjal az alkalmatlan helyek s sáros utak miá délután értünk ki az havasból. Ma szállottunk meg és háltunk is Karácsonyfalván, az havas alatt.

Die 26. Novembris. Utunkat követvén, mentünk délre Sziget városában, az hol is viceispán Darvai Ferenc uram őkegyelme assistentiája továbbvaló utunk követésére kívántatván, az havasokhoz való comitiva és egyéb dispositióknak effectuálása kedvéért mulatásunknak kellett lenni; ma, úgy Die 27. Novembris is ott töltöttük az napot.

Die 28. Novembris. Ebédet ettünk Szigeten, és az mellénk rendelt commissáriusokkal, kik is kísérőinktől és egyéb commoditásainkról provideáltak; háltunk ma Alsó-Róna nevű faluban.

Die 29. Novembris, hétfőn jó reggel megindulván Petrovárul, mentünk délre, Alsó-Visóra, Pap István nevű máramarosi becsületes nemes emberhez, aki is az nemes vármegyétül rendeltetett volt az máramarosi havasokon által minekünk kalauzul, hogy egész Moldováig velünk járjon; mellénk vévén ezen embert, mentünk hálásra Felső-Visóra.

Die 1. Mensis Decembris, kedden Felső-Visórul felkelvén, mentünk az Visó vize mellett felfelé, és szállottunk meg étszakai hálásra az havas alatt, Borsa nevű faluban, hogy annak idejében foghassunk az havasoknak. Ide Borsához Kovási, az honnan megindultunk, mélyföld nro 15.

Die 2. Xbris, szerdán, Borsárul jó hajnalban megindultunk circiter száz lovas és gyalogukbul álló útcsinálókkal, egy Pop István és Pópa Tóder nevű kalauzokkal, és fogtunk az máramarosi havasoknak, sok ízben által meg általmenvén az Visó vízén az havasok

között, hattuk jobb kézre, és legelsőben kezdettük hágni Petrósa nevű meredek havast, melyen általmenvén, második havast értünk, melynek neve Seszul, ezen havasnak az tetejiben akadtunk nagy hófúvásra, úgyhogy az még meg nem törődött az út, az lovaknak csak a füle látszott ki az nagy hóbul, melyen is Isten jóvoltából általesvén — értünk harmadik havast, melynek neve Zimbroszlav. Ezen havas alatt foly el az Czibó vize, mely havason megháltunk egy étszaka, késő estve szállván meg, jó hajnaltól fogva. Ez étszaka egészlen esett az hó és fergeteg.

Die 3. Dec., csütörtökön, még éjfélkor megindítván az gyalog és lovas útcsinálókat előre, nagy és töretlen lévén az hó, magunk is éjfél után 3 órakor megindultunk, és jöttünk az Czibó vizén által déltájban, mely víz szakasztja az máramarosi havasokat a moldvai havasoktól. Negyedik havasra mentünk, melynek neve Czap. Ezt is általhágván, fogtunk ötödik havasnak, melynek neve Kirlibáb. Ezen havas alatt foly két folyóvíz, az egyikét az havasról nevezik Kirlibábnak, az másikát Lukávnak. Hatodik havas, az kinek fogtunk, Gajna nevű, ez alatt folyó víz Tatárka. Hetedik havas, az kire hágtunk, Godul, ennek vizét híjják Tatár-Kuczának. Nyolcadik havast, melyen által kellett mennünk, nevezik Timpának, ez alatt elfolyó víznek az neve Moldova vize; setétben szállván meg, három órától fogva itt háltunk az hó hátán; itt 5 egész éjjel esett a fergeteg.

Die 4. decembris, pénteken, jó reggel felkelvén, az havasok közzül kifelé mentünk

az Moldova vize mellett, az útcsináló gyalogokat elhagyván az havas alatt; érkeztünk bé az kalauzokkal délután hét órakor Kampulungra.[2] Ezen máramarosi havasok Borsátul fogva Kampulungig importálnak jó tizenöt mélyföldeket, az hol sem falu, sem semmi egyéb nem találtatik.

Die 5. dec., szombaton, az mód nélkül való töretlen utakon, hegyeken, völgyeken, étlenség miatt is harmadnaptul fogva lovaink elbádjadván, naplottunk ma itt helyben; ugyaninnen bocsátottuk is vissza a velünk Máramarosból jött kalauzokat is.

Die 6. dec. utunkat continuáltuk moldovai kalauzzal Jaszi felé, és jöttünk hálni Vama nevű faluban, mely falu tartozik egy monasteriához[3], mely falunak tegumenjét, id est esperestjét is ott találván occasionaliter, bennünket maga házához szállított, és jó szívvel látott.

Die 7. dec., hétfőn, Vamárul napfeljöttekor megindulván, mentünk hálásra Szucsávára, igen-igen nehéz töretlen utakon és sárokon keletvén mennünk, falut vagy megszálló helyet nem találván, naplemente után két órakor setétben érkezhettünk. Ma jöttünk által az Moldova vizén és az Vereneczvízen.

Die 8. dec., kedden. Ma itt Szucsaván szénácskára kapván és abrakra, lovainkat az út alkalmatlan volta miatt megnyugottuk.

Die 9. dec., szerdán, Szucsaváról utunkat continuálván, jöttünk által az Szucsává vizén, érkeztünk hálásra Banest nevű román faluban, az hol is találtuk az vornikot, és

holmi czipókkal és bőjtnapi étellel kedveskedett.

Die 10. dec., csütörtökön, Banestről felkelvén, költünk által az Szered vizén, Thodora nevű falu táján, gázlóban, érkeztünk hálásra Bajcsest nevű faluban, volt igen alkalmatlan és sáros utunk.

Die 11. dec., pénteken, Bajacsestiről megindulván, jöttünk által az Balhó vizén, mely foly le az jászvásári tóban. Bé nem érkezvén penig Jászra, háltunk meg egy korcsmán az mezőben, Moldvában egyéb vendégfogadók korcsmáknál nem találtatnak.

Die 12. dec., szombaton, déltájban érkeztünk be Jászra, az hol is előre beküldvén és magunkat megjelentvén, tisztességes szállást rendeltetett az moldvai vajda őnagysága. Kampulungtól fogva Jászvásárig[4] utunk teszen mélyföldet nro. 25.

Die 13. dec., vasárnap, küldte szállásunkra az moldvai Antiochus Constantinus Cantamir[5] becsületes tisztit, tudatván: ha publica vagy penig privata audentiát kívánunk-é? Kire mi izentük, hogy nem publica, hanem privata audentiát kívánunk őnagyságátul. Melyre nézve délelőtt ma az méltóságos moldovai vajda őnagysága tolmácsával udvarhoz felmenvén, credentiánkat megadtuk; tudakozván Kegyelmes Urunk őnagysága egészsége s állapatjárul, ígérte mindenekben őnagyságához való atyafiságos barátságát, kívánván őnagyságának szolgálni s complaceálni tehetsége szerint. Tett emlékezetet az méltóságos vajda őnagysága valamely franciának Erdélyből kijövetelérül és Constanti-

nápolyban való igyekezetirül, ki is előttünk egynéhány nappal érkezvén, az vajda elkísértette Babadák felé, tudakozván tőlünk, nem tudunk semmi információt adni iránta, gondoltuk mindazonáltal az francia generális őnagysága emberének lenni.

Itt a zsibói sáncnál megesett dolgokrul kívánván bizonyos informátiót; voltaképpen megmondottuk: már egész Moldovában az lévén az sinistra informatióból az hamis hír, hogy az magyarok mind elszéledtenek és maga is Kegyelmes Urunk Őnagysága Lengyelországban szaladott: igen akarta, hogy igaz informatióra kaphatott, s voltaképpen az magyarok dolgát megérthette.

Hozta elé Bay uram Dimitrascó vajdátul[6] Kegyelmes Urunknak Őnagyságának recommendált Sorbán vajdáné dolgát[7], ki is actu Brassóban vagyon, hogy Őnagysága vegye protectiója alá és in casu necessitatis protegálja és javainak elpraedáltatását ne engedje; kire az méltóságos vajda Kegyelmes Urunk Őnagysága Bay uram által való Kegyelmes válaszát megértetvén, kérte az vajda őnagysága Bay uramat, hogy mind az magyarok dolgait az zsibói casus iránt ne sajnálja írásban tenni, és az öccsének, Dimitrascó vajdának elküldeni, kit is Bay uram őkegyelme megcselekedett. Kegyelmes Urunk Őnagysága Pápai János uramnak szóló levelét kezéhez vévén, az méltóságos vajda, az francia oratornak szóló levéllel együtt, ígérte, hogy holnap megindítja postáját és elküldi, most oportune esvén az levél érkezése.

Ezek után solicitáltuk az őnagysága assistentiáját, detegálván előtte az hatalmas tatár Chanhoz való expedítiónkat, kihez képest az bucsaki szultánhoz is levelünk lévén: addig méltóztassék őnagysága mellénk comitivát adatni és assistentiával lenni, kire az vajda őnagysága mondja, most Bucsakban szultán nincsen, hanem ezekre az végekre való gondviselés vagyon bizatva az babadaki szerdárra, kinek is híre nélkül kegyelmetek el nem mehet, ezért szükséges kerülni Babadakra az szerdárhoz; ígírvén egyszersmind, hogy maga is fog mellettünk írni az szerdárnak és recommendálni. Ezzel elbúcsúzván, mentünk szállásunkra.

Die 14. dec. Az vajda őnagysága tolmácsa jövén szállásunkra, az tegnap említett levélírást sollicitálván; kit is Bay uram előkészített, és volanter az méltóságos vajda eleiben felküldött. Adjungálta őkegyelme az francia oratornak szóló levelet is. Diebus 15, 16, 17, 18. helyben voltunk; utazásunkhoz holmi requisitumokat megszerezvén penig, izentünk fel a méltóságos vajdához, kihez képest audentiánk haladott vasárnapra, id est ad diem 20. Xbris.

Die 20. dec., vasárnap, mentünk fel audientiára az méltóságos vajdához, ki is ígíreti szerint az mellettünk szóló levelet megígérvén az szerdárnak, hogy hétfőn reggelre készen leszen, adta kezünkben az tatár Chánnak és vezérnek szóló leveleit is, intimálván, hogy minekelőtte Chrimet nem érnénk, addig elé se vegyük; insinuálta ezt is, hogy magunk is proponáljuk az passa előtt

az Erdélyből kibujdosott magyarok dolgát, tartván maga is az vajda az portán lehető hamis informatiók és vádaktul. Ezzel elbúcsúzván, mentünk szállásunkra.

Die 21. dec. Hétfőn kalauzzal megindulván igen nehéz és sáros úton Babadak felé, érkeztünk Szkinte nevű faluban hálásra.

Die 22. dec. Szkintéről felkelvén, mentünk étszakára Vaszluj nevű faluban, az hol is még csak lovainknak való helyet sem találtunk. Ezen faluban ért utol étszakának idején bennünket a császár sziliktárjának tihája, ki is expediáltatott volt az moldovai vajdához az császár fia születésének örömével, ennek Ceremoniája tartott Jászon egy hétig, lövöldözésekkel és étszakai táncokkal.

Die 23. dec., szerdán mentünk hálásra Berlad nevű moldvai városban. [. . .]

Die 26. dec., szombaton érkeztünk a Duna mellé, Moldvának Galacz nevű városában. Jász ide Galaczhoz mélyföld 25.

Die 27. dec., vasárnap, az útnak nehézsége miá ma lovainkat itt Galaczon nyugtattuk, visszabocsátván az jászvásári kalarást.

Die 28. dec. jó reggel Galacznál az Dunán való költözéshez fogván, Isten kegyelmébül hidason békével általköltöztünk, és érkeztünk étszakára Dobradsának Metsin nevű török városában.

Die 29. dec., kedden. Metsinből útnak fogván, étszakára értünk Ortakő nevű török faluban.

Die 30., szerdán, érkeztünk bé Dobrudzsának Baba nevű várasában, az hol a babadaki szerdár Juszup passának residentiája va-

gyon. Ide előre béküldvén az velünk lévő tolmácsot az vajda kalarásával, magunkat érkezésünk iránt az passának insinuáltuk, az ki is parancsolván mindjárt tisztességes szállásokrul, excipiáltak bennünket cum omni honore. Ugyan ma küldötte az passa tihája az tolmácsát látogatásunkra: van-e jó szállásunk, és nincs-é valami dologban fogyatkozásunk? Rendelvén mellénk az váras bíráját, hogy fogyatkozásunkról provideáljon, úgy commissariusunknak rendeltetett az passa szalamcsauzza.

Die 31. dec., csütörtökön, sollicitáltuk az audentiát az passa kapuján — de az passa recreatióra vadászni menvén, máskint is az török az Ramazánban kedvetlen lévén, halasztattunk másnapra. [...]

Die 1. Ianuarii, Anni 1706, pénteken, küldötte le az szerdár tihája az magok tolmácsát szállásunkra, adván értésünkre, hogy ma délután lészen az passánál audentiánk, azért arra az időre legyünk készen, az passa kapujárul fognak alánk szerszámos lovakat hozni, és nem az magunk lovain megyünk, azért ehhez alkalmaztassuk magunkat. Kihez képest eljövén az üdő: délután circiter két óra tájban, hozatta az szállásunkra az szerdárnak egy elsőbbrendű agája, az passa tihája és kapucsilár tihája két paripáit, ezüst, aranyas szerszámosan, melyeken az passa kapujára el is mentünk, az hova is magok szokások szerint felgyülekezvén sok török urak, s rendet állván, excipiált az passa érdemünk felett való becsülettel, veres posztó-

val béborított, az ő szokások és módjok szerint való székekre bennünket maga eleiben leültetvén.

[...]

Die 2-da Ianuarii, szombaton, 3-tia vasárnap és 4-tia hétfőn helyben voltunk Babadakon, míg passusunkat elkészítették.

Die 5-ta Ianuarii, kedden, az mellénk commissariusul rendeltetett zászlótartó egy szeménnyel együtt az szállásunkon compareálván az passussal együtt, ezekkel Isten segítségéből megindultunk Babadakrul, és jöttünk étszakára Tulcsára. Ez az Tulcsa az Duna partján egy kősziklán épített kis váracska, és őrzi az Dunának egyik ágát, hogy hír nélkül az Dunáról az Fekete-tengerre vagy az tengerrül az Dunára az hajók ne járhassanak; az mely ágán az Dunának általköltöztünk.

Die 6. januarii, szerdán, egy hidason költöztünk által egy szigetre[8] az Duna között, melynek szélessége két mélyföldet tart; mentünk nádas és lápos helyeken mindenütt az Dunának más ágáig, melynek partján van építve Szmail városa; itt is általkelvén hidason, háltunk Szmail városában, mely város esik már Budzsakban, mely tartomány Besszarábiának mondatik.

Die [7] Ianuarii, csütörtökön. Szmailból felkelvén, mentünk a bucsaki síkságon, hálásra Cselebikő nevű tatár faluban.

Die 8 Ianuarii, pénteken, mentünk hálásra Száritáj nevű tatár faluban. [...]

Die 12. januarii, kedden, mentünk be estére Janok-Palánkára, az holott is találtunk

egy Mehmet aga nevű kapudsipasáját az császárnak, aki a mosqua és tatár nemzet között való némely insolentiák és tolvajságok eligazítására és az határ kimutatására rendeltetett. Ezen kapudsipassa bene affectionatus lévén hozzánk, insinuálta magát, intimálván, hogy semmi úton-módon tőle el ne maradjunk, ha az előttünk levő pusztákon békével akarunk járni, máskint is véle zászlós személyek, kísírők lévén; mely alkalmatosságon mi is kapván: az mint lehetett, magunknak s lovainknak való szükséges provisióban egész étszaka foglalatoskodván (húsz mélyföldet tartván az előttünk álló puszta, ahol semmit sem kaphatni), szerdára virradólag éjfél után elkészültünk, úgyhogy virradtig két mélyföldet kellett mennünk az Neszter vizéig véle együtt lámpás világánál, felettébb setét lévén az étszaka. Mely Neszter vizén jó reggel általköltözvén.

Die 13. januarii, szerdán reggel fogtunk az pusztának az rettenetes hideg időben; az mely pusztán se fű, se fa, sem ember, még csak madár is szűken találtatik. Ezen a pusztán éjjel-nappal tatárosan kellett mennünk, csak annyi időt is kárnak tartván, míg az lovaink egy marok abrakocskát kaphattanak, elvesztegetni: az téli időnek mivoltához képest tartván az fortunátul, az tempestátul[9], mely ha talált volna lenni, mindnyájunknak oda kellett volna veszni: az mint mind az ott körülvaló lakosok s mind az velünk levő kapudsi pasa referálták, ritka esztendő, hogy útonjárók az tempestás miá ne vesznének ezen pusztán, tavaly is egy

császár kapudsibasájának veszett hét embere ezen az pusztán az fortuna miá. Neszterfejérvárt ma hattuk jobb kézre, távulkán esvén tőlünk. Ezen puszta megyen el mindenütt az Fekete-tenger mellett egész Oziig, tart penig ezen puszta, az mint mi jöttünk, posta formában, éjjel, két nap és két étszaka negyvennyolc órát, mely csak szépen léptetve is importál ordinarie az törökök szerint 24 mélyföldet, tatárosan menvén penig annál többet tészen.

Die 14. januarii, péntekre virradólag éjfél után érkeztünk be Oziban, az hol megszállítván bennünket, megnyugodtunk, lovaink is éhen-szomjan az pusztán s az fáradtság miatt is el bádjadván. Ezen az pusztán laknak vadjuhok és vadlovak, mi ugyan nem láthattunk magunk elevenen; de Oziban vadjuhbőröket láttunk.[10]

Die 15. jan. nyugodtunk Oziban, mentünk fel az ozi basához audientiára, kinek is az babadaki szerdár Juszup pasa levelét praesentálván, noha máskint is minekünk az velünk járó kapudsi passa contentumunkra volt: mindazáltal az ozi basa is ígérte jóakaratját kalauzok és securitások iránt, mellyel az második előttünk levő pusztán elmehessünk. Tudakozódott az ozi basa Kegyelmes Urunk és az magyar dolgokrul, kiket is világosítván neki: kávé, serbetital után, az ő módjok szerint, bocsátott szállásunkra.

Die 16. jan., szombaton, az törököknek bajráma lévén, magok innepjeket szokott ceremoniájokkal, álgyúlövésekkel véghezvit-

ték; mi is azalatt helyben Oziban nyugodtunk.

Ozi vára[11] vagyon építve az Boristenes vagy Neper vizének innen való partján: jóforma erősség. Itt szakad az Neper vize a Fekete-tengerben. Ezen várral általellenben vagyon az Neper vizének az túlsó partján más vár az krími puszta felől, kit Kilburunnak[12] hívnak. Mindkét vár az Fekete-tenger széliben van, úgyhogy az ágyúk öszveszolgálhatnak in casu necessitatis, és az Neper vizérül az Fekete-tengerre menő hajót impediálhatják.

Die 17. jan., vasárnap déltájban Oziból felkelvén, fogtunk az Neper vizén való általköltözéshez, széles, tengeri hajókon; az hol is általkelvén Isten kegyelmébül békével, alkalmatos széllel estvére érkeztünk s szálltunk Kilburumban, az hol is megháltunk.

Die 18. jan., hétfün, fogtunk az krími pusztának, és szállottunk meg egy marhákteleltető szálláson, az hol is megháltunk, szénácskát találván lovainknak. Innen

Die 19. jan., kedden jókor megindulván, kimondhatatlan hidegben éjjel és nappal menvén, még csak kórót sem találhattunk, hogy egy kevéssé melegedhettünk volna; kenyerünk, pecsenyénk, sajtunk volt, de csak az szemünknek, mert az üdő keménysége és az krími pusztának hideg szele csonttá változtatta; borunk az edényben fenekig fagyott, vizünk sós volt, nem innya való; égetett ital aqua vitánk, mentül erősebb volt, azt sem ihattuk: mert mihelyt az szánkat, nyelvünket, ajkunkat érte, mint az sebes

tűz öszveégette és felhójagosította. Egyszóval krími pusztához és nem keresztény úthoz illendő nyomorúságos úton, elbádjadva érkeztünk.

Die 20. jan. szerdán estvére Ór kapuján be Ór városában.[13] Mely Ór vára Chrim országnak oly véghelye, az melyen kívül szárazon senki Krímben nem mehet: mivel Krím egy szigetje[14] az Fekete-tengernek, kit az tenger egészlen körülvészen, úgy, hogy az mennyire az az tenger öszve nem szakad, annyi helyen erős kőfallal rekesztették által, sűrű bástyákat is építvén közötte. Az közepin van építve Ór vára, ebben vagyon praesidiuma az tatár chánnak és kajmekámja. Ezen vár alatt van az Ór kapuja, az mely kapun kell Krímben bémenni. Itt van vége az krími pusztának, mely nagyobb az másiknál is; tart penig 36 tatár órát, egyenlő postán menve, mélyföldet penig könnyen 25 vagy 26-ot is.

Die 21. Ianuarii, csütörtökön, nyugtattuk az pusztai alkalmatlanság miatt lovainkat és magunkat; innen vált el tőlünk az kapudsibasa, menvén előre.

Die 22. Ian. pénteken, indultunk ki Ór várából, új comitivát adván mellénk az kajmekám. Érkeztünk hálásra Kiskara nevű tatár faluban. [. . .]

Die 26. jan. kedden mentünk Alma nevű völgyre, hol is ugyanaz Alma vize foly; itt kezdettünk már fát látni — eddig penig Ór várától fogva mindenütt mezőség vagyon és tőzekkel s nem fával tüzelnek.

Die 27. jan., szerdán, előreküldvén az kalauzt Bakcseszarajban, az tatár chan székeshelyében, az tolmáccsal, Haszán agával együtt, szállás és híradás kedvéért. Ebéd tájában érkeztünk be Bakcseszarajban, az hol is szállítottak bennünket egy vendégfogadóban.

Die 28. jan., csütörtökön és 29., pénteken, az szállásunk alkalmatlan lévén, találtuk meg vezért, hogy más szállásrul parancsoljon; kiről is parancsolván, keresztyének házait kiüresítették, és szállítottak alkalmatos szállásokra bennünket.

Die 30. jan., szombaton, jöve szállásunkra az vezér tihája, tudakozván: szállásunk és egyéb alkalmatosságainkban fogyatkozásunk nincsen-e? Egy arról is tudakozódott: mikor kívánunk az vezérrel szemben lenni? Kire mi jóakaratját megköszönvén, feleltünk: Valamikor az vezér őnagysága parancsolja, mi készek leszünk őnagysága udvarlására felmenni. Haladott azért audentiánk másnapra. Intimáltatta penig, hogy elsőben neki proponáljunk mindeneket, ő lévén az hatalmas chán vezére.

Die 31. jan., vasárnap, mi is azért az ajándékban való fegyvereknek új tokokat atlacból készítettvén, mentünk fel az chán vezérje, Musztafa aga eleiben audentiára; köszöntvén Kegyelmes Urunk Őnagysága nevével, praesentáltuk az vezérnek az egyik elefántcsontagyú pár pisztolyt — kit is megnézegetvén, eltétété.

Itt Kegyelmes Urunk egészsége felől tu-

dakozván, úgy, hol hattuk Őnagyságát — megmondottuk.

Ezek után bennünket leültetvén, szokás szerint lictarium és kávé ital után az házból mindeneket kiküldvén, kezdettük el instructiónk szerint propositióinkat.

Küldte az Kegyelmes Urunk Őnagysága maga követjeit az fényes Portára, az melyekből megmutatja azt Őnagysága, minémű ártalmára s kárára lehet jövendőben is az tatár nemzetnek az muszka ereje öregbülési, kit észrevehet az fényes Porta vagy csak ebből is, hogy az német császárral az mosquának nagy kötése, szövetsége vagyon, úgyhogy most is mind hadi vezérlő tisztekkel, mind másegyéb alkalmatosságokkal segíti az muszkát, és ha mindketten együtt hadakozást indítnak az török ellen, — ez bizonyos dolog, hogy az hatalmas török és tatár nemzetnek némely tartományi: úgymint Moldva, Havasalföld, Ráczország, Albánia, Bulgária és Görögország egy valláson lévén az muszkával, mihelyt ereje ezen tartományokban érkezik: azonnal az törököt ől elállnak, és így két erős ellenségtül kétfelől fog szorongattatni.

Die 1. mensis Februárii, hétfőn déltájban jött hozzánk az vezér tihája, és vitt fel bennünket az hatalmas tatár chánhoz audentiára. Felmenvén azért az chán szarajában: minden késedelem és várakozás nélkül egyenesen vezettek be az tatár chán eleiben; kinek ís köntösét megcsókolván, és Kegyelmes Urunk Őnagysága nevével köszöntvén, az elkészített két pár puskát és egy flintát

praesentáltuk; melyeket tőlünk elvévén, vitték más házban.

Itt az hatalmas tatár chánnak rövid szóval akarván az dolgot fennállva proponálni, nem engedte — hanem leültetett maga előtt; lictarium és kávé után kiküldött mindeneket az házbul, csak mi és az vezérje maradván benn, mondta: Ha mi szótok vagyon, mondjátok meg!

Die 2 febr. [...] küldtünk fel az vezérhez, hogy küldje maga meghitt emberét, akivel írásban tétethessük propositiónkat. [...]

Die 4, 5, 6. helyben voltunk Bakcseszerajban, várván az vezér dispositiójátul.

Die 7. febr., vasárnap, jöve szállásunkra az vezér tihája [...] ezen az földvári Karaszu nevű városban lévén az lovak vására...

Die 8. febr., hétfőn, rendeltetvén egy magyarul tudó chán bulyukbasája factorul lovászmester uram [Giczey Zsigmond] mellé, diebus 9, 10. volt az készület.

Die 11. februarii, csütörtökön indultunk meg, én, Pápai Gáspár és lovászmester uram őkegyelme Karaszu felé az chán bulyukbasájával, és mentünk hálásra Achmecsetre — Bay Mihály uram helyben Bakcseszerájban maradván.

Die 12. febr., pénteken érkeztünk Karaszura, az hol is mulattunk, lovakat várván, már ezelőtt városokon publicáltatván: ha kinek eladó jó paripái vadnak, hogy hozza Karaszura. Mulattunk pedig ad diem 23. febr. Karaszun. [...]

Die 29. febr. érkeztünk Bakcseszaralyban vissza.

Die 1. Martii, hétfőn izentünk az vezérhez, ha nem jött-é valamely válasz Sztambulból az mi dolgainkra, mert már Isten jóvoltából úthoz készülnénk. [...]

Die 2. martii, kedden izente az vezér, hogy az svécusnak nagy harca lévén az mosquával, igen megverte az mosquát, minden munitióját elnyerte, lovas hadait dissipálta.[15]

Die 6. martii. Az vezérhez izentünk fel audentiáért, de beteg lévén, haladott másnapra.

Die [7] martii, vasárnap, mentünk fel az vezérhez audentiára búcsúzni, ki is alteratus lévén, egy kis házacskában háremje előtt volt velünk szemben, az palotára nem mehetvén fel. Leülvén azért azon kis házban, kávé-vendégség után ada [...] választ.

Die 8 martii, hétfün, rettenetes rút fergetegen útra indulván Bakcseszaralyból, az tatár chán székeshelyéből, jöttünk hálásra Iasalaov nevű faluban, az hol is volt szállásunk egy murzánál.

Die 9. Volt statiónk Tisák nevű faluban. [...]

Die 12 martii, pénteken Ór városában.

Diebus 13, 14. martii, szombaton és vasárnap az krími pusztán háltunk.

Die 15. martii, hétfőn jöttünk által jegen az Boristenesen vagy Neper vizén; Ozival általellenében fogván az jégnek lóháton, az mint az ló lépett, akkor nézvén meg az órát, mikor az jégnek indultunk: míg az inneksö szélit értük, tölt belé harmadfél óra, olyan

szélessége vagyon ott Ozinál Neper vizének. Ma háltunk Oziban.

Die 16. martii nyugtattuk az lovainkat Oziban.

Die 17. martii, szerdán indultunk az másik pusztának.

Die 18. martii, csütörtökön későn estvére jégen menvén által az Neszter vizén, értünk hálásra Janok-Palánkára, igen-igen hideg, alkalmatlan üdőben.

Die 19. martii, pénteken mulattunk helyben Palánkán.

Die 20. martii, szombaton indulván Palánkárul, háltunk az Neszter-parton, Csebercsik[16] nevű magyar faluban. Ezen Csoborcsi nevű falut többekkel együtt még László király telepítette volt meg több falukkal együtt Akkerman, avagy Neszter-Fejérvár körül Besszarabiában, sive Budzsakban. Már az több faluk mind elpusztultak, ez az egy maradott meg, ennek is hasonfele már román falu. Ezek még az mai napig magyar nyelven beszélnek, az tatár chán jobbágyfaluja. Ezek még vadnak gazdaemberek harmincan, gyermekei, cselédi sokan vadnak, jó magabíró emberek; panaszolkodtak, hogy már egynehány esztendőtül fogva páterek nincsen, catholicusok lévén máskint. Házasodnak, szaporodnak, multiplácálódnak magok között pap nélkül, sőt négy-öt esztendős gyermekek vagyon az oly pap nélkül házasult és férjhezmenteknek kereszteletlen, sokan penig gyermekeik közül kereszteletlen meg is holtanak. — Minékünk nagy lelkek fájdalmával panaszolkodtak papjok iránt

való fogyatkozásokrul; bárcsak, úgymond, három-négy esztendőben jönne egy pap közikben, aki gyermekeiket megkeresztelné, esketné és gyónhatnának nékie. Oly durusok penig az magok vallásában, hogy noha más felekezetű pap lakik a falujokban, mégis készebbek kereszteletlen gyermekeiket eltemetni, mintsem azzal a pappal megkereszteltetni. Minekünk lelkünkre kötötték, hogy Kegyelmes Urunknak Őnagyságának jelentsük meg, s kérjük Őnagyságát, hogy küldjön nekiek egy pátert, készek ők magok tehetségek szerint fizetni, és az pátert eltartani; de oly páter kellene, aki magyarul tudna, mert ők román és magyar nyelven kivül mást nem tudnak. Annuatim penig ad egy-egy gazdaember egy-egy tallért, egy-egy véka lisztet, egy-egy véka kölest, egy-egy szekér fát, egy-egy tyúkot; azonkívül esketés, halott-temetés és kereszteléstül külön fizetés.

Die 21. martii jöttünk hálásra Cassánban.[17] [...]

Die 25. martii háltunk Rohove nevű román faluban. Ma jöttünk által az Prut vizén.

Die 26. martii jöttünk étszakára egy erdőben, három-négy ház lévén benne.

Die 27. martii érkeztünk Jászvásárra étszakára, az hová is előreküldvén, insinuáltuk magunkat az moldovai vajdának — ki is szállásokat rendeltetett.

Die 28, 29. Audentiát sollicitáltunk, de az vajdának occupatiói lévén, potraháltatott audentiánk.

Die 30. martii, kedden volt audentiánk az moldovai vajdánál, kinek is megköszöntük

országában utazásunk iránt való assistentiáját, kalauzok iránt való gratiáját kérvén: visszajöttünkben is, míg az Őnagysága országában járunk, legyen azon kegyelmességgel és assistentiával.

[...]

Die 31. martii, et sequentibus, az húsvéti innepeket itt helyben Jászváros on töltöttük el.

Die 8. aprilis. Jászvásárrul küldtük Kegyelmes Urunknak alázatos informatiónkat Jászra való érkezésünk iránt, úgy nemes Máramaros vármegye viceispánjának, Darvai Ferenc uramnak, hogy az borsai passus mivoltáról informáljon: ha lehet-é arra fogunk? ha penig út nem volna, őkegyelme útcsinálókkal töressen utat, hogy mentől hamarább verekedhessünk által az máramarosi havasokon. De az őkegyelme válaszát nem vehettük: mert az kumpulungi passus az havak miatt praecludáltatott volt.

Die 13. apr. érkezénk Jászvásárra. Szőllőssi Zsigmond és Munkácsi János uramék referálván, hogy az üdvezült fejedelem [Thököly] Törökországból kijött szolgái minden impedimentumival, cselédivel, Bukurestrül az moldovai határban, Foxinban [érkeztek], és hogy örömest velünk egy társaságban járnának...

Die 28. apr., szerdán audentiát kérettünk az moldovai vajdátul, Giczei Zsigmond urammal — Bay uram beteg lévén —, hogy úti passust adjon, maga országában míg leszünk, securitásunkra. Mely is meglevén, az passust megígérte, és Kegyelmes Urunkat

szóval is köszöntvén általunk, Önagyságának szóló levelét kezemben adta. Ezzel elbúcsúzván, mentünk az szállásra.

Die 29. apr. indultunk Jászvásárrul. [...]

Die 12 maji érkeztünk Sziget városában.

RÁDAY PÁL

Ráday Pál (1677. VII. 2.—1733. V. 20), II. Rákóczi Ferenc diplomatája és az erdélyi kancellária igazgatója, a felvidéki Ráday családból származott. A fiatal Ráday a mai Szlovákia híres protestáns iskoláiban (Losonc, Rozsnyó, Selmec, Körmöc) tanult, és már 18 éves korában folyékonyan beszélt németül, franciául és latinul. Mikor 1703-ban a gácsi várba szorult nemesség esküt tett Rákóczi Ferencnek, Ráday eleinte vonakodott ettől, azonban a kuruc fejedelemnek mégis sikerült öt megnyernie a Habsburg-ellenes ügynek. Ráday Pál 1704 elejétől kezdve Rákóczi belső titkára volt, és követséget vezetett XII. Károly svéd királyhoz Lengyelországba. A Marosvásárhelyen összeült utolsó szabad erdélyi országgyűlés 1707 áprilisában Ráday Pált az erdélyi kancellária elnökévé választotta; ebben a minőségben vezette Nagy Péterhez (1707) és a benderi szerdárhoz (1709—1710) a fejedelem követségét. Erdélyi tisztségéről és követjárásairól Ráday Pál a következőket jegyezte fel:

„Anno 1707. A marosvásárhelyi gyűlésen tétettem az Erdélyi Cancellária Directorának, vacante Cancellarium officio. Ugyanezen esztendőben küldettem követségben a Felséges Moszkva cárhoz, kinél is Varsaván Augusztus levén audentián, a Fejedelem részéről szövetséget kötöttem. Anno 1709 kül-

dettem Moldván által Törökországban, Benderben, az oda való vezérhez és az oda szorult Sveciai királyhoz, aholott, míg megjütt a portárul a válasz, csináltam nagyobb részrül a Lelki Hódulás nevet viselő imádságos könyvecskét."

A kuruc felkelés leverése után a szatmári gyűlésen Ráday még védte a fejedelmet, azonban Bécsben csakhamar letette a hűségesküt. A Losoncon elhunyt Ráday gazdag könyvtárat hagyott hátra.

Az alább közölt útleírásban Ráday érdekes és színes képet fest Máramarosról, a nehezen járható Priszlop-hágóról és Moldváról, ahol a kuruc fejedelem küldöttségét nagy tiszteletben részesítették. II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelem küldötte a továbbiakban leírja Kisinyovot, Kausanyt, Bendert, ahol ekkor a Poltavánál (1709. július 8.) megvert XII. Károly svéd király tartózkodott. Bender városában és Budzsákon beszélt Ráday a tatárok által elhurcolt foglyokkal és a Rákóczi által 1706-ban Csoborcsik faluba küldött Lippay István magyar katolikus lelkésszel, továbbá a Benderbe menekült kozák atamánnal, kitől több érdekes adatot jegyzett fel a zaporozsjei kozákokról.

Benderbe menő utazásomnak Diáriuma 1709

A felséges erdélyi fejedelem, Rákóczi Ferenc kegyelmes urunk őfelsége kegyelmes parancsolatából 12. octobris Huszton celebrando partikularis országgyűlése végbemenetelének alkalmatosságával expediáltattam Benderbe vagy Tiginebe a babadáki szerdárhoz.

Die 27. oktobris. A felséges fejedelem elmenetele után megindulván Husztról circiter 10 óra tájban, érkeztem be esteli 5 órakor Técsőre, ott meghálván.

Die 28. oktobris. Técsőrül megindulván és a Tiszán kettős hajóval általköltözvén, érkeztem be Szigetre este 7 órakor, hozzám jövén a remetei révnél mellém rendeltetett Popovics János is.

Die 29. octobris. Az útra való készületnek okáért Szigeten rosztokoltam egy nap.

Die 30. octobris. Szigetről megindulván 10 órakor reggel, mindenütt föl a Tisza vize mellett a völgyön, egynehány rendben gázolván által a vízen, érkeztem este 5 órakor Sajóra, ott meghálván Petrovai román nemesember házánál.

Die 31. octobris. Sajórul reggel 7 órakor megindulván, egyhuzomban mentem Mojszinba, és megszállottam; egy órakor Dragomérfalva[1] mellett elmenvén, aholott a felséges fejedelem a büdöskőbányát és dohottat kezdette csináltatni, megtekintettem; jövén hozzám Mojszinban Gergelly István felső processusbeli szolgabíró, hogy útra való postalovakról és egyéb szükséges dolgokról dispositiót tegyen.

Die 1. novembris. Mojszinból mentem által Borsára, ott ebédelvén és jó renbe vevén a dolgokat, mentem ki hálásra a borsai végső Lázukba.[2]

Die 2. novembr. A Lázukból 5 órakor reggel megindulván, mindenütt föl a Visó vize mellett, föl a völgyön mentem a havas aljára 3 óráig, holott is három borkutat ta-

láltam, melyből két palackokat is megtöltöttem; ott az irtóztató nagy havasoknak kezdvén, a hegyre 3 óráig mentem fel, megszállván ebédelni 12 órakor egy völgyben és egy órakor délután megindulván, a nagy hó, sár s víz miatt nem mehetvén s igen el is sötétedvén, megszállottam egy erdőben, egy kis patakocska mellett, estve 6 óra tájban.

Die 3. novembris. Jó hajnalban onnét megindulván és Zimborszlav nevű hegyre kapván és a Czibó hegyén leereszkedvén, 12 órakor megszállottam egy víz mellett ebédelni, ahova is nagy munkával mehettem, egy oldalon a fáknak a szelektől való letöredezése miatt, holott is Istennek oly csudálatos ítéletét tapasztaltam, hogy egy völgyön, ahol azelőtt út volt, egynehány ezerből álló fenyőfák a szél miatt letöredeztek és tövestől kidőltek. Onnét 3 órakor délután megindulván, szállottam meg este 6 órakor egy hegynek a farkán.

Die 4. novembr. Hat órakor onnét reggel megindulván, ereszkedtem le a kampulungi rétekre, mely havasokon való általmenetelemkor találtam puszpangfát is, és azt observáltam, hogy a sziliski havasokon kereskedésnek okáért jó volna egy városkát vagy falut építeni, minthogy a moldvaiak a nagy irtóztató máramarosi havasok miatt nemigen járnak által Borsára, Máramarosba, de ha ott város vagy falu épít[t]etnék, mind a moldvai és máramarosi részről lenne mintegy locus depositionis mercium. Egy óra tájban megszállottam a kampulungi végső házaknál, ugyanott csak közel előtalálván a fran-

cia generalis locumtenensének emberét, aki a sveciai Priant nevű kurírt Benderyig kísérte, kitől először megértettem, hogy a moldvai vajdát, Rakovicza Mihályt[3] a babadagi szerdár elvitette.[4] Jóllehet akkoron este beérkezhettem volna Kampulungra, de a strázsa javallásából meg kellett szállnom és ott hálnom egy korcsmaháznál.

Die 5. novembris. Másnap jó reggel Kampulungra bemenvén, hogy elfáradott lovaimnak nyugodalmat adjak, aznap ott rostokoltam.

Die 6. novembris. Kampulungról másnap 10 óra tájban megindulván, mindenütt fel a Moldva vize mellett, este 4 órakor egy korcsmaháznál megszállván, megháltam.

Die 7. novembris. Másnapra vir[r]adóra, 8 órakor útnak eredvén, érkeztem délután 2 órakor Bajára, meghálván ott a pap házánál.

Die 8. novembris. Bajáról reggel 7 órakor megindulván, érkeztem be Paskany nevű faluba este 7 óra tájban, meghálván ott Jordattyiné nevű özvegy boerasszony udvarházánál.

Die 9. novembris. Paskaniból reggel 6 órakor megindulván, és azon özvegy boer asszony házánál lévő gondviselő magát mellém kalauzul adván, érkeztem este öt órakor egy korcsmaházhoz Tergul Frumosz mellé.

Die 10. novembris. Onnét reggel 6 és 7 óra tájban megindulván, beérkeztem 4 órakor Jasziba, holott is a lovak kedviért két nap rostokolván, mentem udvarlásokra a

moldvai vajda helyett levő kajmakámoknak, kik között a főbbik Bohus[5] nevű volt.

Die 13. novembris. Jasziból megindulván circiter 9 órakor reggel, érkeztem a kalauz directiója által esteli 4 óra tájban Reszina nevű faluba.

Die 14. novembris. Reszináról reggeli hat órakor megindulván, ott más kalauzt rendelvén mellém, érkeztem esteli 5 óra tájban a Byk vize mellé egy korcsmaházhoz, mely utamban találkozván egy időben valamely lengyel úrral és egy svékussal, akik Benderyből Magyarország felé kiszándékoznak, mely korcsmaháztól levelet írtam urunk őfelségének.

Die 15. novembris. Reggeli 7 órakor onnét megindulván, mindenütt le a Byk vize mellett, érkeztem 3 óra tájban Kisino nevű faluba, ott meghálván a román pap házánál.

Die 16. novembris. Kisinóról reggel 7 órakor megindulván, szállottam meg 2 óra tájban Fodorest nevű faluban, jóllehet estére beérkezhettem volna Benderybe, de minthogy semmi provisiót és szállást hamarjában nem kaphattam, a lovak kedviért ott kellett meghálnom.

Die 17. novembris reggel 8 órakor Fodorestből megindulván, délután 3 órakor beérkeztem Benderybe. Előmbe jövén egy török, ki által az elrendelt szállásra bekísértettem, küldvén mindjárt a szerdár hozzám az odavaló harmincadost, avagy kincstartót, első köszöntésre, aki is követvén az alkalmatlan szállásról, amelyet mind a svékus és a kozák vendégek[6], mind pedig az össze-

gyűlt török hadak és a keresztény lakosoknak szűk volta okoz, azonnal kérdezősködött utazásom mivoltáról, kitől, kihez és meddig szándékozom; melyről midőn informáltam volna, mindjárt hírt tevén a szerdárnak, ismét hamar visszatért oly izenettel, hogy a szerdár másnap reggel szemben kíván lenni velem. Jóllehet pedig én örömest halasztottam volna harmadnapra, míg annak rendi szerint elkészülhessek, mindazáltal látván, hogy gyakori reiteritióval rájaszorított, reáhagytam a dolgot, és csak kapcákat s új csizmákat is alig kaphattam szokásukhoz képest, amidőn

Die 18. novembris másnap hívattattam, amint is azon kincstartó egy csauzzal és két kengyelfutóval s egy vezetéklóval szállásomra jövén, a lóra felültetének, és én is hetedmagammal lovakon úgy indultam a szerdárhoz; kinek a kapuja eleibe jutván és ottan leszállván, amidőn pitvarában e sok törökök között csizmámat levonattam, bevittenek a palotába, amely már a táborból összegyűlt török főrendekből megtölt vala; azonban maga a szerdár kijövén és a kerevetre térdre leülvén, amidőn köszönteni kezdettem, engemet is egy elrendelt alacson székre maga eleibe leültetett, s úgy kezdettem a követségnek praembulumához.

Die 21. novembris. Azon nap megértvén, hogy egy tatár Kausany nevű város félnapi járóföld legyen Benderyhez, és ott másnap sokadalom fog tartatni, mind azért, hogy tatár várost lássak, s mind pedig magam számára valamely jó lovat vehessek, elmen-

tem egy tömösvári törökkel, aki fejedelem szolgálatjában már azelőtt is hadakozott Erdélyben, megszállván ott egy lakos töröknek házánál. Jóllehet pedig másnap délig ott mulattam, sem valamirevaló lovat, sem egyéb újságot nem láthattam a sok ködmönös tatárnál, akik is csudálkoztak rajtunk, midőn Popovics úrtól kérdezték: micsoda követségben jöttünk a szerdárhoz, azt felelte egyikének: hogy midőn ő szerdár lesz, megmondjuk neki, min mindnyájan elfakadtak nevetve. Úgy tapasztaltam, hogy azon város[t] is nem a tatárok, hanem a keresztények és kiváltkép[p]en örmény kereskedők és zsidók ottvaló lakásukkal tették városnak. Ott láttam legelőször tevéket szekérben járomban és oly nagy kecsegehalat, melynek hossza hatarasznyi volt, vastagsága harmadfél.

Die 22. novembris. Visszajöttem Kausanyba, csak estvére érkezvén be szállásomra.

Die 28. novembris. Bejelentette magát nálam két rab asszony, kiket a tatárok ezelőtt 20 esztendővel hoztak el Magyarországból, egyike Aranyi Kata nevű Kovács Andrásné Berettyóujfaluból, Katona Jánost mondván Debreczenben atyafiának. Dod agánál másika ugyanazon faluból. Jakó Istvánné egy tatár zászlótartónál, jelentvén, hogy ugyanonnan való nemesasszony Fodor Ferencné ide Benderyhez közel egy faluban volna rab egy tatárnál; úgy Csonka Péter ötödmagával, remélkedvén szegények, hogy írjak Magyarországba felülök, és szabadulásokat munkálkodjam.

Die 1. decembris. Ezen nap kéredzkedett el tőlem Liszkai a Duna mellé Izmail nevű városba bizonyos vásárlás kedviért, melyen Magyarországban valamely nyeressége lehessen; mely iránt kérését placidáltam is.

Die 3. decembris. Látogatásomra jött egy török zászlótartó, mi magának feleségül vett egy rab asszonyt, ki Örvenden lakos Mészáros nevű embernek leánya volt, és akit a tatárok, az urát mellőle levágván, rabul hoztak egyesztendős fiával együtt, kérvén arra, hogy ebédre menjek.

Die 6. decembris. Jött hozzám azon pap ember, kit ennek előtte négy esztendővel a felséges fejedelem Tatárországba küldött ott egy Csoborcsa[7] nevű faluban lakos magyaroknak kívánságára, beszélvén sok kérdezkedések között eredetét azon magyarok ottlétének, hogy tudniillik minekutána I. László király Várnánál[8] megveretett a török által, és azután csakhamar magyar Neszterfejérvár is — mit törökül Akkermannak hínak és a Neszter partján, a tenger mellett van építve — kezökre esett, akkor maradtak el az ottvaló lakosokból, most jobbágysága alatt lévén magának a tatár khánnak, aki őket aga által több, Bucsákban levő jószágival együtt kormányoztatja. Ugyanakkor jött hozzám Mazeppának is egy tisztszolgája, kérvén, hogy magammal Magyarországba kivigyem.

Die 9. decembris. Az említett török rab asszony (ki, mint mondja, kénytelenségből, ura parancsolatjára török vallásra állott) kérésére vacsorára elmentem; minden kérése

az lévén nálam, hogy levelét Magyarországban adattassam meg atyafiainak.

Die 13. decembris. Látogatásomra jött a zaprozki[9] kozákoknak generálisa, ki beszélvén a muszka birodalom alatt való nyomorgatásokat, amely miatt a svéd királyhoz kényteleníttettek csatolni magokat, amint-hogy a szerencsétlen harc után is egészen kényteleníttettek kijönni, és most a király mellett circiter ötezeren vannak, a többi pedig, úgymint tizenötezerig való, Krímbe recipiálta magát a tatár khán protectiója alá. Ettől tanultam meg a zaporogi kozákoknak dolgukat, hogy az egész Ukrajnya, Chmellyniczki nevű hetmanjok idejében szabadította ki magát a lengyelek jobbágysága alól, amely alkalmatossággal lett az ő eredetök is, akik a Dneper vizét szokták őrzeni a török birodalom ellen, és ugyan mellette laknak minden feleség vagy más asszonyi állat nélkül; kinek főbb városa Sies, ahol hetmanyok is resideálni szokott.

Die 15. decembr. Volt nálam Wenerowszki is, aki a kozákok Mazepa nevő hetmanjának (aki a svécia királyhoz állván és ide szaladván, ugyanitt meg is holt) nejétől való, ugyan reá maradván minden elhozott kincse.

Archiv des Vereines=Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde (Hermannstadt).

Călători străini=Călători străini despre țările române. vol. I. (Îngrijit de Maria Holban), București, 1968; vol. II. (Îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu — Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu), București, 1970; vol. III. București, 1971; vol. IV., 1972; vol, V., 1973.

Ker. Magv.=Keresztény Magvető (Kolozsvár).

Quellen=Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó.

Studii=Studii. Revistă de istorie, București (1974 óta Revistă de istorie).

Stoicescu=Stoicescu Nicolae: Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova. Sec. XIV—XVII. București, 1971.

BERZEVICZY MÁRTON

Forrás

Szádeczky Lajos: *Kovacsóczy Farkas levelei (1577—1594).* Történelmi Tár, 1892, 688—690.

Irodalom

Veress Endre: *Berzeviczy Márton (1538—1596).* Budapest, 1911.

Szabó György: *Abafái Gyulai Pál.* Budapest, 1974.

Jegyzetek

[1] Kendi Péter valószínűleg Kendi Sándor erdélyi főúr fia.

[2] Gyulai Pál szerint neve Gregorius Nasehiochinus Offanasovicius volt.

[3] A mai Trokai helység Litvániában, Vilna mellett (Szovjetunió).

[4] Sokan emlegették a lengyel nemesek szabadságát, [melynek értelmében] egy nemes embert sem szabad letartóztatni.

[5] Ian Zamoyski.

Forrás

Hodoeporicon Itineris Transylvanici, Moldavici, Rvssici, Cassvbii, Masovici, Prvssici, Borussici, Pomerani, Marchici, Saxonici, exantlati 1587 a Generoso Et Magnifico Domino, Dn Francisco Banfi Losoncio Ad Illvstrem et Magnificvm Dominvm, Dn Wolphgangym Banfi Losoncium Parentem, Consiliarum Illustrissimi Principis Transylvaniae Sigismundi Bathori de Somlio, Comitem Comitatus Dobocensis, Dominum in Banfi-Hvniad, Nagifalv, Bonczida etc. Scriptum per Ioannem Cz Deczium. Witebergae. Ex typographia Simonis Gronenbergij MDLXXXVII. Egyetlen példánya a marosvásárhelyi Teleki-tékában van. Magyarra fordította és ismertette Tardy Lajos: *Baranyai Decsi Czimor János Hodoeporiconja (1587).* Filológiai Közlöny, XI. (1965), 359—371. Részben a jegyzeteket is Tardy cikke alapján írtam.

Irodalom

Baranyai Decsi János Magyar históriája 1592—1598. A szerző életével közli Toldy Ferenc. Pest, 1868.

Irodalomtörténeti Közlemények, 1891, 253—257. (Koncz József)

Koncz József: *A marosvásárhelyi evang. reform. kollégium története.* Marosvásárhely, 1896, 15—29, 24.

Călători străini, III. 210—218.

Szabó Károly: *A 16. századi magyar tudósok levelei.* Történelmi Tár, 1881, 475.

Jegyzetek

[1] Bonchida (Bonţida, Bonisbrück) a Kis-Szamos termékeny völgyében fekvő mezőváros. Vásárait a korabeli kalendáriumok is említik, mint például a kolozsvári Kalendarium az 1573 esztendőre: IÚNIUS: „A Sokadalmoc: Peter es szent Pálnak napian Bontzidan."

[2] Kornis Farkas, Udvarhelyszék királybírója, majd az egész székelység főkapitánya. Székely

Mózesnek, Mihai Viteazul kapitányának és a későbbi fejedelemnek az apósa.

[3] Ivan Vasziljevics cár, azaz Rettenetes vagy Rettegett Iván (kb. 1533—1584), a bojár földesurak hatalmának megtörésével a központi hatalom megszilárdítója volt.

[4] Leonard Gorecki a XVI. században élt lengyel történetíró. Nyomtatásban megjelent műve Ioan Vodă cel Viteaz moldvai vajda 1574-es hadjáratával foglalkozik (Descriptio belli Iuoniae, Voiuodae Valachiae, quod anno MDLXXIIII, cum Selymo II, Turcarum imperatore, gessit. Francofurti, Apud Andream Wechelum, MDLXXVIII). Vö. Dinu C. Giurescu: *Ioan Vodă cel Viteaz*. București, 1963, 7—13, 209.

[5] János Zsigmond erdélyi fejedelem.

[6] Baranyai Decsi Czimor János által használt helynevek mai megfelelői: Marosvásárhely (Székelyvásárhely), Homoródszentpál, Brassó, Kézdivásárhely, Bereck, Mogyorós hegygerinc, Ojtoz, Tg. Trotuș, Bacău, Bistrița, Roman (Forum Romanum), Suceava (Szoczavia), Siret (Forum Amantis; Gyulafinál: Szeret-Vásárhel; a moldvai csángóknál: Szeretvásár), Bucovina, Galícia széle (Finis Rusiae), Mezericje (Mărăcineni), Sniaty, Sztaniszlaw Hannesocz (ma Ivanovo Frankovsk), Bystrzyca, Galici, Bobrka, Lvov (Ilyvó), Belz, Tyszowce, Zamosc, Korasnystaw, Stezyca, Wilga, Warszawa, Zakroczym, Czerwinsk, Wyszogród, Plock, Dobrzyn, Nieszawa, Torun, Chelmno (Kulm), Swiecie, Grudziadz (Graudenz), Nowe, Kwidzyn, Gniew, Tczew (Tirschau), Gdansk, Kaszuby, Pomorze, Laski, Koszalin (Köslin), Goleniow, Szczecin.

[7] A Keleti-Kárpátokban, mind Moldvában, mind Erdély keleti részén a határőröket és az ösvények őrzőit őrállóknak (străjeri) nevezték, a Déli-Kárpátokban pedig, mind Munténiában, mind Erdély déli felén plájásnak (plăieș). Például a csíkszépvízi harmincad leltára és urbáriuma: „Szépvíz [...] 10 eörállók [...] Békességes időben az határszélyben Molduva felől Ghemes váránál minden héten ketten-ketten szoktak őrt állani, avagy strásálni." Vö. Pataki József: *A csíki vashámor a XVII.*

század második felében. Csíkszereda, 1971, 61—63; N. Stoicescu: *Despre organizarea pazei hotarelor în Ţara Românească în sec. XV—XVII.* Studii şi Materiale de istorie medie, IV. 1960, 191—222.

[8] Petru Şchiopul (Sánta Péter) moldvai vajda (1575—1577 és 1584—1591).

[9] Baranyai Decsi János helyesen ismerte fel a román nép római eredetét és a román nyelv újlatin voltát. Ezt a nézetet Baranyai Enea Silvio Piccolomini, Antonio Bonfini, Paolo Giovio, Martin Cromer műveiből merítette. A valachus népnév származtatása a Welsch (az erdélyi szászoknál Blesch) német kifejezésből (Walen vel Walchen vnde Walachorum) fellelhető Petrus Albinus Nivemontius (1584—1598) művében (Commentativmcvla de Walachia eivsqve partibus et synopsis rervm Walachicarum), mely Wittenbergben jelent meg 1587-ben. Vö. Adolf Armbruster: *Romanitatea românilor. Istoria unei idei.* Bucureşti, 1972. 123. l.

[10] Jellemző, hogy Baranyai Decsi felismerte a Moldvára és Havasalföldre osztott „Walachia" egységét.

[11] B. Decsi ezt a vízrajzi leírást teljesen Gorecius nyomán közli. Gorecius szerint a Hoina patak — melynek neve nem szerepel sem a régi, sem pedig az új térképen — választotta el egymástól a két román fejedelemséget. Ez esetben a Hoina Milkóval (Milcov) azonosítható. Az Argia-Argeş, valamint annak bal parti mellékvize, a Dobenisa-Dîmboviţa nem az Oltba, hanem a Dunába ömlik.

[12] Itt nem lehet pontosan tudni, melyik városról van szó: Nicopolisról (vagy Kisnikápolyról: a mai Turnu Măgurele) vagy pedig Roman városáról.

[13] Ioan Vodă cel Viteaz vagy cel Cumplit (1572—1574) és II. Szelim török szultán (1566—1574).

[14] Jeremiam Czarnauvieczium: Eremia Cernăuţeanul postelnicul, Ioan Vodă árulója a török elleni obluciţai harcban. A régi történetírás tévesen a Golia bojárcsalád tagjának tartotta.

[15] Ştefan cel Mare (Nagy István) moldvai vajda (1458—1504).

[16] Decsi János az oroszokat (moszkvaiakat) összezavarja a lengyelekkel.

[17] Decsi összetéveszti Vlad Ţepeş (Dracula) havasalföldi vajdát Ştefan cel Maréval.

[18] Maiore Valachia — Munténia vagy Havasalföld; Minorem Valachiam — Moldva és utalás az 1462. évi hadjáratra.

[19] A krétai születésű Heraklidesz Bazilikusz (Despot Vodă) moldvai vajda (1561—1563) is bírta Suceava várát.

[20] Laski Albert lengyel nemes, sieradzi palatinus. Laski szerepéről Despot Vodă uralkodása alatt l. *Călători străini*, II. 665—666.

[21] Egyetlen más ismert forrás sem említi ezt a tényt. Nicolae Iorga szerint B. Decsi ebben az esetben összetéveszti Ioan Potcoavă és a brassói szász szülőktől származó Iancu Sasul moldvai vajdákat.

[22] Codrii Cosminului vagy Bukovina nevű hatalmas bükkerdő („Poloni vero easdem Bucovina dixerunt [...]"). Vö. Dimitrie Cantemir: *Descriptio Moldaviae — Descrierea Moldovei*. Bucureşti, 1973, 110—111.

[23] Krími (Tartari tauricenses), azovi, nogaji (Tartari naianenses), asztraháni tatárok (Asturcenses), rjazanyi (?) tatárok és cserkeszek (circassiaiak). Vö. Philippi Cluverii: *Introductio in Universam Geographiam*. Amstelaedani, 1683, 282, 319; B. Decsi János: *Historia rerum hungaricarum* c. műve 6. könyvének 1—3. fejezetében igen részletesen foglalkozik a tatárokkal.

[24] Feltűnő, hogy az orosz szokások teljesen reálisan induló leírását fantasztikus részletek követik; nyilván valamelyik ókori szerzőnek e terület egykori lakosaira vonatkozott megfigyeléseit fogadja el élő valóságnak. De a korabeli, sőt későbbi szerzők sem mennek a szomszédba hasonló, az olvasók szenzációéhségét kielégíteni hivatott kitalálásokért.

[25] Gallus — tengeri kakas, kakashal, szentpéterhal.

[26] Jagelló Anna.

[27] B. Decsi itt arra céloz, hogy a város neve (Gedanum) az őslakos gótokra és dánokra látszik utalni. 999-ben Gyddanyczc. Vö. Ernst Schwarz:

Deutsche Namenforschung, II. Orts- und Flurnamen. Göttingen, 1950, 96—97.

[28] Az ún. Brana Zlota.

[29] János Frigyes herceg.

[30] Nagyberlinbe beolvadt Neuköln (ma Nyugat-Berlin) és János György (1571—1598) választófejedelem.

[31] Alberti Salamon (1540—1600) wittenbergi egyetemi tanár, majd 1592-től Drezdában udvari orvos.

GYULAFI LESTÁR

Forrás

Szilágyi Sándor: *Gyulafi Lestár följegyzései.* Magyar történelmi emlékek. Monumenta Hungariae Historica, II. Írók. 33. kötet, Budapest, 1894, 19—22.

Irodalom

Szabó Károly: *Gyulafi Lestár följegyzései, 1565—1605,* Mon. Hung. Hist. 31. kötet, Budapest, 1881

Călători străini, III, 206—209.

Nussbächer Gernot: *Adatok Gyulafi Lestár utazásaihoz.* Acta Historiae Litterarum Hungaricum. Tom. X—XI. Acta Univ. Szegediensis, Szeged, 1971, 381.

Jegyzetek

[1] A XIII. Gergely pápa által bevezetett naptár, amely 1582. február 14-én lépett életbe. Ezt az új, ún. gregoriánus naptárt a Duna-medencében csak 1587-ben vezették be.

[2] A bécsi vár (Burg) legrégibb része, a XIII. században épült ún. Schweizerhof.

[3] Bécs legnagyobb büszkesége és jelképe, az 1144-ben megkezdett, majd gótikus stílusban befejezett Szent István-templom. Négy tornya közül hármat nem építettek ki teljesen, ezek csak 64—65 m magasak. Legmagasabb a déli Szent István-torony, a bécsiek népszerű „Steffel"-je.

[4] Az 1220-ban építeni kezdett, Szt. Mihályról elnevezett késő román stílusú udvari plébániatemplom (Michaelerkirche).

[5] Az 1155-ben alapított Schottenkirche.

[6] A XIV—XV. században épült kéttornyú Mária am Gestade-templom, a bécsi gótika remekműve.
[7] Salzgries vagy Saltztorgasse.
[8] A Ruprechtskirche Bécs legrégibb, még 740-ben alapított temploma. A XI. században román, a XIV—XV. században pedig gót stílusban építették át.
[9] A zsinagóga a belvárosi Judengassében volt.
[10] A Vöröskapu a Rotenturmstrasse végénél, a mai Marienbrück közelében volt.
[11] A Sankt Johannes Kirche a St. Clara-templom mellett állott.
[12] A régi bécsi egyetem kápolnája (az Universitäts-Kapelle) a St. Barbara-egyház közelében volt.
[13] Stock am Eisen Platz, a Szent István-templom előtt.
[14] Károly hercegné, V. Károly császár leánya és II. Habsburg Miksa (†1597) özvegye. 1590-ben II. Rudolf volt a német-római és egyben osztrák császár (†1612), öccsei pedig Ernő herceg (†1595) és Miksa (†1618).
[15] 1593. június 22-én Hasszán pasa Sziszeknél (Sisak, latinul Siscia) vereséget szenvedett, augusztus 24-én pedig a császáriak elfoglalták a törökök várait. Byhács mai neve Bihac.

KORNIS GYÖRGY

Forrás

Vass Miklós: *Kornis György levelei anyjához, Bethlen Krisztinához.* Ker. Magv. 33, 1898, 278—280.
Veress Endre: *A páduai egyetem magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai (1264—1864).* Budapest, 1915, 234—238, 242—244, 253—255, 257—261.

Irodalom

Pokoly József: *Bogáthi naptári följegyzései.* Ker. Magv., 1902, 266.
Vass Miklós: *Kornis György levele Kovacsóczy Farkashoz. Pádua 1593. ápr. 2.* Ker. Magv. 1904, 149—151.
Vass Miklós: *Kornis Farkas családjára vonatkozó oklevelek.* Történelmi Tár, 1910, 253, 270.

Vass Miklós: *Kornis György külföldi tanulása.* Ker. Magv. 1912, 209—229.
Veress Endre: *Matricula et acta Hungarorum in Universitatibus Italiae Studentium 1221—1864.* Budapest, 1941, 210—211, 377.

Jegyzetek

[1] 1588-ban Báthory Zsigmond erdélyi vajda úti védelmet ad „nobilem Bernardum Jacobinum"-nak, hogy a kolozsvári unitárius kollégium számára egy jeles tanárt hívhasson be. Kornis György leveléből tehát az tűnik ki, hogy Johannes Erasmus flamand tudóst Kolozsvárra hívó „Bernhárd uram" 1588 elején Heidelbergben járt. Jacobinus Bernát később is levelezett Kornis Györggyel.

[2] Bogáthi Boldizsár Fehér megyei főispán és fennebb említett fia, Menyhárt, aki a gyulafehérvári fejedelmi udvarban tartózkodott, valamint Miklós, aki 1589-ben Heidelbergben, majd Kornis Györggyel együtt Páduában tanult.

[3] Krakkai Demeter 1591. szeptember 2-án Páduából azt jelenti haza Forgách Simonnak, hogy másnap indul tanítványával, Forgách Mihállyal Rómába és Nápolyba, velük tart Sombori Sándor is.

[4] Kovacsóczy Farkas kancellár.

[5] Janus Pannonius (1434—1472) humanista költő, pécsi püspök.

[6] A szatmári származású Paksi Mihály 1566-ban a wittenbergi egyetem diákja, majd Telegdi Miklós támogatásával Genfben folytatta tanulmányait. Nemesi származású neveltjeivel 1568-ban Heidelbergbe, Párizsba és Itáliába utazott. Hazatérte után többek között Gyulafehérváron és Marosvásárhelyen lelkészkedett, majd Sárospatakon volt tanár.

[7] Kovacsóczy Farkasnak egyidőben írt levelében Kornis György arra kéri a kancellárt, hasson apjára, hogy ne kelljen tanulmányait félbeszakítania.

[8] Kornis Györgynek „Generoso domino Stephano Bodoni de Vajdaszentiván, secretario Ser. mi principis Transsylvaniae"-nak Páduán 1593. április 4-én keltezett latin nyelvű levelét Veress Endre közli. Vö. *A páduai egyetem.* 256—257.

[9] Szárhegyi Lázár András († 1597) 1593 után Csík-Gyergyó és Kászonszék királybírája, azelőtt

Bethlen Gábornak, a későbbi erdélyi fejedelemnek egyik nevelője volt.

[10] A botanikus kertet érti. Ennek gondozója a tanár volt, akinek mindig egy kiváló tanuló segített. Egy 1592. december 16-i feljegyzés szerint ez a tanár maga Hertel János volt.

BOGÁTHI MIKLÓS

Forrás

Vass Miklós: *Bogáthi Miklós külföldi tanulása.* Erdélyi Múzeum, 1907, 24. évf., 321—327.

Irodalom

Veress Endre: *Carillo Alfonz levelezése és iratai (1591—1618).* Budapest, 1906, 146.

Erdélyi Múzeum, 1897, 290—309; 1898, 407—408.

Eudoxiu de Hurmuzaki: *Documente privind istoria Românilor,* III, Bucureşti, 1880, 415—421.

Quellen, V. Brassó, 1909, 158.

Studii, 26, 1973, nr. 4, 867—868.

Jegyzetek

[1] Kornis György és Kornis Miklós.

[2] Kornis Miklós János Kázmér badeni régensherceg udvarában apród volt.

[3] Amint ismeretes, Báthory Zsigmond fejedelem 1594-ben leszámolt a Habsburg-szövetséget ellenző főurakkal. 1594. augusztus 30-án Kolozsvár főterén lefejeztette Kendi Sándort, Kendi Gábort, Iffiu Jánost, Forró Jánost és Literátus Gergelyt.

[4] Római és vatikáni körökben örömmel könyvelték el, hogy Báthory Zsigmond a török ellen készülődött.

[5] Kornis György Páduában halt meg, 1594 áprilisában.

CSEFFEI LÁSZLÓ

Forrás

I—II. levél. Beke Antal: *Két utazási levél a XVII-ik századból.* Történelmi Tár, 1881, 193—197.

III—IV. levél. Kovács Sándor Iván — Kulcsár Péter: *Régi magyar írók és prédikátorok kiadatlan levelei*, III. Acta Universitatis Szediensis. Acta Historiae litterarum hungaricum, Tom. IX. Szeged, 1969, 98—99.

Anyjának, Hatvani Zsigmondné Kövesdi Tomori Annának küldött leveleinek *külcíme* majdnem minden esetben a következő: Generosae Dominae Annae Tomori de Kövesd, Gener. Dni Sigism. Hatvani relictae viduae, Dnae mihi et matri observandissimae et gratiosissime. Totór in Transsylvania Comitatu Dobocensi.

Irodalom

Századok, 1877, 567; 1888, 920.

Dankanits Ádám: *XVI. századi olvasmányok*. Bukarest, 1974, 85.

Magyari Károly: *Adatok Kemény János életéhez*. Történelmi Tár, 1905, 481.

Erdélyi Múzeum. 1907, 135.

Lupaş Ion: *Documente istorice transilvane*. Vol. I. Cluj, 1940, 298. (1638: Magister Ladislaus Czeffei D. D. Principis Transilvaniae protonotarius m.p.)

Ötvös Ágoston: *Haller Gábort érdeklő levelek*. Erdélyi történelmi adatok, IV. Kolozsvártt, 1862, 108.

Jegyzetek

[1] Tangermünde, Elba (Albis), Mark Brandenburg (Marchia), Lauenburg.

[2] Zeller Márton kolozsvári szász kereskedő. „Martinus Seller Coloswariensis" 1615-ben egy Luther Márton-féle német nyelvű biblia tulajdonosa volt. (Das Alte Testament Deutsch. Strassburg bei Johann Knoblauch, 1524. Szeben, Brukenthal-múzeum könyvtára V. III. 856.)

[3] Geertruidenberg, város és erősség Észak-Brabant németalföldi tartományban.

[4] Bethlen Péterrel.

[5] Breda, Bergen op Zoom, Mechelen, Antwerpen, Bruxelles.

[6] IV. Fülöp (1621—1665) spanyol király nővére, Izabella főhercegnő.

[7] Ostende, Dunkerque, Margate (Kent), London.

[8] I. Stuart Károly (1625—1649) angol király.

[9] 1627. március 22.

[10] Lozsárd (Lujerdiu) és Tötör (Tioltur) Belső-Szolnokban, ma Kolozs megyei falvak.

[11] Az eredetiben Kupella; elírás Rupella (La Rochelle) helyett.

[12] Kazuár.

[13] Az *Atlas minor* Gerhard Mercatornak (1512—1594), a reneszánsz földrajztudomány betetőzőjének munkája, az először 1595-ben megjelent Atlas rövidített kiadása volt. Az öreg Apafi Mihály könyvtárában is megvolt (Magyar Könyvszemle, 1881. 130).

[14] A „négy öreg könyv... amelyet Fludnak hínak" a fantasztikus természetfilozófiájáról ismert londoni orvos, Robert Fludd (1574—1637) összegyűjtött műveinek négy részben megjelent első kötete lehet (Oppenheim, 1617—1619), mely „Utrisque cosmi majoris et minoris, methaphysica, physica atque technica historia" című munkáját foglalja magában, és amelyről Gassendi írt elmarasztaló bírálatot *(Examen philosophiae Fluddianae).*

[15] A reneszánsz korában a falikárpitok egyaránt díszítették a nemesek és a városi polgárok otthonait. Vö. Jakó Zsigmond: *Az otthon és művészete a XVI—XVII. századi Kolozsváron.* Kelemen-Emlékkönyv, Bukarest, 1957, 370—372.

PÁLÓCZI HORVÁTH JÁNOS

Forrás

Gergely Samu: *Bethlen Péter utazása történetéhez.* Történelmi Tár, 1884, III. füzet, 590—592. (Kiss Magda fordítása.)

Irodalom

Történelmi Tár, 1881, 197—198; 1888, 383—384.

Lupaş Ion: *Documente istorice transilvane.* I. Cluj, 1940, 199, 239, 261. (1638—1654: Ioannes Horváth de Palocz secretarius).

Archiv des Vereines, 22, 1889, 561—563. (1652: Ioannes Horvát de Palocz Secr. m.p.).

Jegyzetek

[1] Izabella spanyol főhercegnő.

[2] A londoni Tower.

[3] A reformáció idejében Angliát és Skóciát mind szorosabb szálak fűzték egymáshoz. A skót királyok tudatosan készültek az angol trón betöltésére, ami végül is Stuart Mária fiának, VI. Jakabnak sikerült. 1603-ban, Erzsébet angol királynő halálakor a „két koronát egyesítették". Jóllehet Angliának és Skóciának egy uralkodója lett, a két ország parlamentje csak 1707-ben egyesült.

[4] A virginia-szigetek (Iles Vierges, Virgins Islands) kb. 100 apróbb szigetből álló csoport Nyugat-Indiában, Puerto Ricótól nyugatra. A szigetcsoport — melyet Kolumbusz 1494-ben, második útja alkalmával fedezett fel — a XVI. század vége óta angol gyarmat. Az Atlanti-óceán nyugati medencéjében fekvő Bermuda-szigeteket 1503-ban (mások szerint 1522-ben vagy csak 1529-ben) fedezte fel Juan Bermudas spanyol hajós. 1609-ben George Somer angol utazó hajótörést szenvedett itt, de új hajót épített, és a Virginia-szigetekre menekült. 1611-ben visszatért és a Bermudákon gyarmatot alapított.

[5] XIII. Lajos (1610—1643) és anyja, Medici Mária anyakirálynő. 1624 után Richelieu bíboros volt Franciaország vaskezű kormányzója.

[6] La Rochelle, francia város az Atlanti-óceán partján. Az ókorban Santorum portus és Rupella volt a neve. A XVI—XVII. században a hugenottáknak nevezett francia protestánsok mentsvára, 1572-ben az Anjou-herceg nyolc hónapon át eredménytelenül ostromolta, de 1628. október 29-én, 13 hónapos ostrom után végül is kénytelen volt magát XIII. Lajosnak megadni. Vö. Barbot: *Historie de la La Rochelle*. Paris, 1886.

[7] Richelieu, a Gonzaga család kihalása után, a mantovai örökösödési háborúban, a spanyol érdekek ellenére, Mantovát és Montefarratot Franciaország jelöltjének, Nevers Károlynak szerezte meg (1631).

Forrás

Szabó Károly: *Haller Gábor naplója (1630—1644).* Erdélyi Történelmi Adatok, IV. (Új folyam, I.) Kolozsvár, 1862. 4—29.

Jegyzetek

[1] A brandenburgi választófejedelem.

[2] Brandenburgi Katalin (1604—1649), György Vilmos brandenburgi választófejedelem leánya, Bethlen Gábor erdélyi fejedelem második felesége (1626). Katalin férje halála után alig pár hétig erdélyi fejedelem, de már 1631-ben elhagyta Erdélyt.

[3] Ólubló — Stara Lubova. Egyike a legrégibb szepesi városoknak. A Lengyelországnak való elzálogosítás századaiban az északra vezető kereskedelmi út tette fontossá. A várat a szepesi szászok a tatárjárás (1241) után emelték királyi várként. Miután leégett, 1553-ban reneszánsz stílusban átépítették.

[4] A Haller Gábor által követett útvonal állomásainak mai megfelelői: Vinogradov (Nagyszőllős), Mukacevo, Sredneje, Sobrance, Vranov, Stara Lublova, Stary Sacz, (Sandecz, Lengyelország), Krakow, Olkusz, Dabrowa Górnicza, Strzelce Opolskie, Brzeg (Brieg), Wroclaw, Prochowice, Zielona Gora, Krosno, Góryca, Kostrzyn, Fürstenwalde (NDK), Köpenick (Berlin része), Kerlin-Neu Köln (Nyugat-Berlin), Frankfurt am Oder.

[5] A Haller Gábor által megnevezett erdélyi diákok és maga Haller Gábor is előfordul az Odera menti Frankfurt egyetemének anyakönyvében: *1625:* „Illustris et generosus comes dominus, dominus Petrus Bethlen de Iktar, comituum Honiaeadiensis et Maramarusiensis perpetuus comes, dominus in Hzt et Illye [...]. Stephanus Töczeki de Tötzek, Ungarus, praeceptor comitis. — Ioannes Daniel de Varias [sic!] nobilis Ungarus Transilvanus. — Ioannes Bethlen de Halmagi, nobilis Ungarus, Transilvanus [...] comitis famuli." *1630:* „Gabriel Haller de Hallerkeve liber baro in Gent [Szent] Pal et Betlen etc. dominus in Feieregyhaz." Vö.

Franz Schullerus: *Siebenbürger Studierende an der Universität in Frankfurt an der Oder.* Archiv des Vereines, 22, 1881, 407—408.

[6] 1630-ban Wallenstein utódaként, az összes ligai és császári hadak generalisszimuszává Johann Tserklaes Tilly gróf neveztetett ki, aki nyomban megkezdte a visszatérítési rendelet (Restitutions-Edikt) erőszakos keresztülvitelét. Németország északi részében ostrom alá fogta a protestánsok városait. Gusztáv Adolf svéd király, a harmincéves háború protestáns hőse, 1631 márciusában elfoglalta Kolobrzeg (Kolberg), Demin és Neubrandenburg várait.

[7] Tilly császári fővezér 1631. május 20-án hatalmába kerítette Magdeburg várát, féktelen zsoldoshada a virágzó várost teljesen kirabolta és elpusztította.

[8] Haller 1631 nyarán tett utazásának állomásai: Lebus (Lebuk), Schwedt, Gartz, Greifenhagen-Gryfino (Pl), Oderhaff-Zalew Szczecinski (Frischhasp), Usedom (NDK), Wolin (Pl), Haff (Hasp), Rügen (Rugia), Trelleborg Svédországban (Ellebogen), Malmö, Helsingör Dániában (Helschner), Kungsbacka Svédországban (Cworschberg), Északi-tenger (Oceanus Germanicus, Német-tenger), Dunkerque, Vlie Strom tengerszoros a Vlieland és Terschelling fríz szigetek között, Harlingen, Franeker.

[9] Franeker 1585-ben alapított és egykor híres egyetemét 1811-ben I. Napóleon beszüntette.

[10] Az egyesült német, protestáns és svéd hadak Gusztáv Adolf vezetésével 1631. szeptember 17-én Breitenfeld mellett döntő győzelmet arattak a császáriak fölött; maga Tilly tábornok is megsebesült, serege pedig feloszlott.

[11] A hollandiai leideni akadémia anyakönyvében 1631. október hónapban maga Haller Gábor is be van vezetve: *okt. 22:* „Gabriel Haller de Hallerkeo Hung[arus] baro Transylvanus [Annorum] 17 L[ogicae studiosus].“

[12] Pálóczi Horváth János és Vargyasi Daniel János. Az utóbbi 1630. április 16-án „De Fortitudine“ címen tartott filozófiai disszertációt a leideni egyetemen. Vö. Vargyasi id. Daniel Gábor: *A vargyasi*

Daniel család eredete és tagjainak rövid életrajza. Budapest, 1896, 58.

[13] V. Frigyes pfalzi választófejedelem, Csehország királya. Az anyja nassau-orániai hercegnő volt. 1613-ban nőül vette Erzsébetet, I. Stuart Jakab angol király leányát. 1619 a fölkelő cseh rendek királyuknak választották. A fehérmezei vereség után (1620. november 8.) Frigyes elvesztette trónját, családjával együtt Hollandiába menekült és teljesen elszegényedett.

[14] Az egyesült németalföldi tartományok (Vereinigte Niederlande).

[15] A Nápoly melletti Vezúv tűzhányó 1139-es kitörése után hosszú nyugalom következett. Az egykori mély krátert sűrű bozót lepte be, amelyben vaddisznók tanyáztak. 1631 végén azonban ismét heves kitörése volt, ez alkalommal 3000 ember vesztette életét. Ezután már nem volt hosszabb szünet a vulkán működésében.

[16] III. Zsigmond lengyel király Janusz Radziwill litván herceget protestáns vallása miatt tisztségeitől megfosztotta.

[17] Albrecht Wallenstein 1631 decemberében elfogadta a fővezéri kinevezést, és 1632 nyarán hatalmas ármádia élén kiszorította Csehországból a protestáns szászokat.

[18] Frigyes Henrik, az Egyesült Németalföldi Köztársaság hercege sikeresen harcolt a spanyolok ellen, mely küzdelem eredményeképpen a vesztfáliai béke 1648-ban elismerte Németalföld függetlenségét.

[19] V. Frigyes (lásd a 13. jegyzetet) 1632. november 29-én Mainzban halt meg.

[20] Haller Gábor 1632 őszi angliai útjának állomásai: La Manche-tenger (Oceanus Britannicus, Britanniai-tenger), Gravesend, Thames (Temze, Temes vize), Zeeland, Willemstad és Dordrecht.

[21] Az 1634-es németalföldi út állomásai: Haarlem, Leenwarden, Groningen, Vries, Drente, Meppel, Zwartsluis (a Vecht torkolatában).

[22] Wallenstein 1633-ban Franciaország követével is alkudozott. Valószínű, hogy az udvar által kilátásba helyezett fejedelemség ügyében szeretett volna a franciáktól ígéretet kapni, mert a német

császárban nem bízott. II. Ferdinánd császár 1634. január 24-én kelt titkos pátensében kimondta Wallenstein letételét. Február 24-én a császár parancsára a csehországi Eger (Cheb) városában Wallensteint meggyilkolták.

[23] Az 1477-ben felszentelt Groote Kerk, vagyis a Szent Lőrinc-templom 64 m magas tornya.

[24] Katwijk aan Zee, község Hollandia déli részén, az Északi-tenger partján.

[25] A Habsburg-házból származó II. Ferdinánd.

[26] IV. Keresztély dán király (1588—1648) fia, a későbbi III. Frigyes.

[27] IV. Fülöp spanyol király.

[28] Haller 1635. évi hollandiai peregrinációjának és hazatérő útjának állomásai: Dordrecht, Vlie Strom tengerszoros (lásd a 8. jegyzetet), Helsingör (Elsnör), itt fizették az ún. Sundvámot, Torun (Toronia), Plock, Stenzicza, Wiepr folyó, Leczna, Lukowy, Jaroslaw, Dynow, Rymanow, Laborec (Laborcza), Beskid vagy Duklai hágó, Humenne (Homonna), Trebisov (Terebes), Sátoraljaújhely, Sárospatak, Rév (Vadu Crişului), Bánffyhunyad (Huedin).

RÉTHY ISTVÁN

Forrás

Szilágyi Sándor: *Levelek és okiratok I. Rákóczi György keleti összeköttetései történetéhez.* Budapest, 1883, 282—284.

Irodalom

Miron Costin: *Opere.* Bucureşti, 1958, 110. *Călători străini,* V. 224.

Jegyzetek

[1] Kantemir, a bucsáki tatár kán. Tatrosi György brassói magyar krónikás szerint 1627-ben „Az tatároknak egj Kantemer neü csiavargo kanniok Moldovat es Havaselfeoldet megh vötte nagj sok számu tatárral és felette igen megrabla az két országot és sok rabokat vive el." Kantemirt, a bucsáki tatárok kánját, a szultán 1621-ben szilisztrai

pasának nevezte ki, s teljesen függetlenítette magát a krími kántól. Vö. Nicolae Iorga: *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe.* Bucureşti, 1899, 222.

SZENTPÁLI ISTVÁN

Forrás

I. (1636) Szilágyi Sándor: *Levelek és okiratok I. Rákóczi György keleti összeköttetései történetéhez.* Budapest, 1883, 300—314.

II. (1646) Szilágyi Sándor: *Okiratok a két Rákóczi György történetéhez.* Történelmi Tár, 1887, 224—226.

Irodalom

Kuun Géza: *Keleti tanulmányok és heidelbergi tudósok.* Ker. Magv., 1904, 4. (Szentpáli János)

Szilágyi Sándor: *I. Rákóczi György és a diplomáczia.* Budapest, 1878, 91, 92.

Erdélyi Múzeum, 1900, 470, 526, 611.

Jegyzetek

[1] I. Rákóczi György fejedelem.

[2] Szentpáli István által említett helynevek mai írása: Bár Podoliában, Csecselnik, Juzsnij Bug (az ókori szerzőknél Hypanis), Szavran, Uman.

[3] Mikulicsin nevű község a Prut felső folyása mentén, a Kárpátok lábainál.

[4] A Lengyel Köztársaság (Rzeczpospolita Polska) zsoldosai.

[5] A tatárországi széleken fekvő Konecpole, ma Pervomajszk.

[6] Chodecz, város Wloclawek és Lodz között, Kujawy lengyel tartományban.

[7] Orániai fejedelem (?).

KÁLNOKI ISTVÁN

Forrás

Szabó Károly: *Kálnoki István naplója, 1645.* Erdélyi történelmi adatok, IV. Kolozsvár, 1862, 136—140; 146—148.

Irodalom

Pálmay József: *Háromszék vármegye nemes családjai.* Sepsiszentgyörgy, 1901, 242—243.

Quellen Bd. VI. Brassó, 1915, 54—55.

Jegyzetek

[1] Breclav (Landshut, Leányvár), Beren (Brno), Lednice (Eisgrub).

[2] Linnard Torstenson svéd tábornok 1645. március 6-án a császáriak felett fényes győzelmet aratott, majd a morva határra vonult, ahol I. Rákóczi György erdélyi fejedelem hadainak érkezésére várakozott. Azzal a céllal, hogy Morvaország feletti uralmát biztosítsa, ostromolni kezdte Brnót és fellegvárát, a Spielberget. Ekkor már Rákóczi erdélyi hadai is megérkeztek, és kétszeres erővel folyt az ostrom. A várőrség és a polgárság azonban derekasan ellenállott, végül is Rákóczi felhagyott az ostrommal, és a császárral fegyverszünetet kötött. Vö. B. Bretholz: *Verteidigungskampf der Stadt Brünn gegen die Schweden im Jahre 1645.* Brünn, 1895.

[3] Lichtenstein herceg.

[4] Kálnoki István itt a Lichtenstein hercegi család lednicei palotáját írja le. A windsori kastély mintájára épített, csodálatosan szép palotát óriási park veszi körül, melyben tavak, különböző kisebb műépületek, múzsatemplom stb. van. Érdekes a 62 m magas török torony, ahonnan gyönyörű kilátás nyílik.

NEMES JÁNOS

Forrás

Hidvégi id. Nemes János naplója az 1651—1686 évekről. Közli Tóth Ernő. Történelmi Tár, 1902, 234—238.

Irodalom

Szilágyi Sándor: *Herceg Rákóczi Zsigmond levelezése.* Történelmi Tár, 1890, 440—445.

Jegyzetek

[1] I. Rákóczi György erdélyi fejedelem kisebbik fiának, Rákóczi Zsigmondnak (1623—1653. február 4.) a jegyese, majd hitvese Pfalzi Frigyes választófejedelem és egykori cseh király legkisebb leánya, Henriette volt. Apja a német fejedelmi ház sarja, anyja a kivégzett angol királynak, I. Jakabnak a leánya. Ez a házasságkötés csak többszöri követváltás és hosszas alkudozások után valósult meg.

[2] A híres bécsi spanyol lovarda (Spanische Reitschule).

[3] Pálffy Pál nádor (1649—1654).

[4] Lippay György esztergomi érsek (1600—1660), a nagyszombati egyetem egyik alapítója.

[5] Nemes János a mai Csehszlovákia területén a következő helységeket érintette: Presov (Eperjes), Velki Saris (Sáros), Bratislava (Pozsony), Trnava (Nagyszombat), Beckov, Trencin (Trencsény), Puchov, Lysa (Lesa), Valasske Mezerici, Opava (Troppau), Osoblaha (Hotsi Plotz).

[6] A lengyelországi útvonal állomásai a mai helyesírással írva a következők: Prudnik (Polnisch-Neustadt), Nysa, Grodkow, Olawa (Olau), Wroclaw, Legbickie Pole (Neumarck), Prochowice (Parguitz), Lubin, Polkowice, Glogow, Bytom, Zielona Gora (Grünberg), Krosno (Krossen).

[7] A követek tisztelegtek a menyasszony anyjánál, testvéreinél és a vendégeknél.

[8] A heidelbergi választófejedelem követei.

[9] A brandenburgi választófejedelmet két tanácsosa, Thomas Knasebeck és Ewald Kleist képviselték.

[10] A menyasszony anyjánál.

[11] A Krosnóban tartandó jelképes házassági ünnepség napját először március 25-ére, majd a fejedelmi családot ért gyász miatt május 9-ére tűzték ki. A jelképes esküvőn a vőlegényt Rédey Ferenc képviselte.

[12] Rédey Ferencet.

[13] A menyasszony két idősebb testvére.

[14] A császár és a lengyel király képviselőinek, valamint sok főúri vendégnek a jelenlétében, nagy

pompával ment végbe Sárospatakon a tényleges esküvő. Rákóczi Zsigmond legnagyobb sajnálatára azonban bátyja, a fejedelem és bizalmas emberei, mint pl. Kemény János és Bisterfeld, nem lehettek jelen, az országos dolgok másfelé szólították őket.

VÍZAKNAI BERECZK GYÖRGY

Forrás

Vízaknai Briccius György naplója (1603—1715). Történelmi emlékek a magyar nép községi és magán életéből. Kiadják Lugossy József, Szabó Károly, Szilágyi István és Szilágyi Sándor. Pest, 1860, 77—116. (A Naplóban előforduló latin nyelvű szövegrészeket Kiss Magda fordította.)

Irodalom

Batta István: *Adalékok V[ízaknai] Bereck György naplójához.* Századok, 1918, 443—444.

Jakó Zsigmond: *Erdélyi féniks. Misztótfalusi Kis Miklós öröksége.* Bukarest, Kriterion, 1974, 420, 540.

Jegyzetek

[1] Roël Sándor uram, vagyis Alexander Roëll 1706-ban az utrechti egyetem rektora.

[2] Az 1691-ben Erdély kormányzójának kinevezett Bánffi Györgynek (†1709).

[3] Vízaknai Bereczk Sámuel.

[4] Teleki Pál, néhai Teleki Mihály kancellár fia jó szívvel fogadta Frankfurtban.

[5] Aelinus doktor két tanítványát ünnepélyesen doktornak (orvosnak) nyilvánította (avatta).

ZALÁNYI BOLDIZSÁR

Forrás

Nagy Géza: *Külföldön bujdosó erdélyi diákok levelezése. Szenvedő papok, szenvedő egyházak.* Kolozsvár, 1933, 1—55.

Jegyzetek

[1] Feltehetőleg az Odera melletti Frankfurtban született neves német bonctantudós, Bernhard Siegfried Albinus (1697—1770) apja.

PÁPAI GÁSPÁR

Forrás

Az útleíró napló teljes címe: *In nomine Sacro-Sanctae Trinitatis. Diarivm Michaelis Bay et Casparis Pápai, occasione Expeditionis ad Potentissimum Tartarorum Chanum conscriptum.* Közölte Thaly Kálmán: *Bay Mihály és Pápay Gáspár naplója tatárországi követségükről.* Századok, 1873, 538—552; 603—614.

Jegyzetek

[1] A kurucok zsibói csatavesztése után (1705. november 11.) II. Rákóczi Ferenc a Kővár vidéki Kovás (Coaş) faluba vonult vissza.

[2] A priszlopi hágó és Cîmpulung Moldovenesc között említett helynevek mai megfelelője a következő: Petrósa (Pietrosul), Seszul (Pîrîul Şesului), Czibó vize (Valea Ţibăului), Czap (Ţapu), Kirlibáb (Valea Cîrlibaba), Lukáv (Lucava), Tatárka (Tătarca), Tatár-Kucza (Tătărcuţa).

[3] Mănăstirea Moldoviţa.

[4] Pápai útleírásában a következő moldvai városok, helységek és vizek fordulnak elő: Cîmpulung Moldovenesc, Vama, Suceava, Voroneţ, Băneşti, Siret, Tudora, Belceşti, Bahlui, Iaşi (Jászvásár), Scînteia, Vaslui, Bîrlad, Puţeni (Valea Mărului), Piscu, Galaţi.

[5] Antioh Cantemir, Moldova vajdája (1705. február 13.—1707. július 31.), Dimitrie Cantemir testvére.

[6] Dimitrie Cantemir.

[7] Maria, az 1688-ban elhunyt Şerban Cantacuzino havasalföldi vajda özvegye.

[8] Ceatalul Chiliei

[9] A hideg, szélviharrá erősödő keleti szél (románul: crivăţ).

[10] A Fekete-tenger északi partján elterülő sztyeppeken a XVIII. században még élt a tarpánnak nevezett vadló, vadszamár (románul colun) és a tévesen vadjuhnak nevezett szajga antilop (Saiga tatarica). Dimitrie Cantemir leírásából tudjuk, hogy a Bucsákban ménesszámra éltek vadlovak (Sylvestrium equorum). Vö. Dimitrie Cantemir: *Descriptio Moldaviae — Descrierea Moldovei.* Bucureşti, 1973, 116—117; Alexandru Filipaşcu: *Sălbăticiuni din vremea strămoşilor noştri.* Bucureşti, 1969, 165—196; Szalay Béla: *Zimbrii lui Cantemir. Despre zimbru, elan şi saiga.* Carpaţi, 1941, 3, 57.

[11] Ocsakov (törökül Oszi-Kale) — ma helység Ogyesszától keletre, a Fekete-tenger partján — már Herodotosz idejében Alektor néven görög vár volt. Ocsakovot Kara-Kerman néven a krími kánok alapították. Később fontos török vár lett, melyet 1737-ben Lascy és 1788-ban Potyemkin foglalt el. Erődítményének maradványait a krími háborúban lerombolták.

[12] Kinburu hajdani vár a hasonnevű földnyelv legnyugatibb csücskén.

[13] Krasznoperekopszk (hajdan Perekop) a Krím félszigetet a szárazfölddel összekötő keskeny földnyelven fekszik. Az ókorban itt Tafrasz városa állott. A szkíták ellen hatalmas árkok és falak védték a félszigetet. Középkori neve Toszla és Szofiati.

[14] A Krím valójában félsziget és nem sziget.

[15] Az északi háború egyik epizódja; XII. Károly svéd király egész Mohilevig nyomult előre.

[16] Csebercsik: ma Csobrucsi Szovjet-Moldovában. Csöbörcsök (Ciobărciul) 1528-ban fordul elő először oklevelesen egy Petru Rareş által kiadott oklevélben. Sienyawski Miklós lengyel sztároszta 1551-ben „civitatem Czuburczá"-nak nevezi. Georg Reicherstorffer szász humanista térképén Tuburcza néven szerepel. Zöld Péter azt jegyezte fel Csöbörcsök lakóiról, hogy magyar huszíták utódai. Niccolo Barsi 1639-ben Csöbörcsökön számos moldvai lakos mellett harminc magyar katolikus családot is említ, és mivel ez a vidék a krími kánok fennhatósága alá tartozott, lakói szabadon mozoghattak Tatár- és Törökország területén. Vö. Constantin C. Giu-

rescu: *Tîrguri sau oraşe şi cetăţi moldovene din secolul al XVI-lea.* Bucureşti, 1967. 213—216.

[17] Pápai Gáspár Csöbörcsök és Máramaros között a következő helységeket említi: Kauzany, Szalkuca, Gaureny, Mamaliga, Rohove (SzU), Iaşi, Buhăeni (?), Truşeşti (Truxen), Botoşani, Dorohoi, Csernovci (SzU), Kuty, Jasina (Kőrösmező), Rachov (SzU).

RÁDAY PÁL

Forrás

Szamota István: *Régi magyar utazók Európában 1532—1770.* Nagybecskerek, 1892, 57—67.

Irodalom

Ráday Pál följegyzései. Irodalomtörténeti Közlemények, III. 1893, 107—108.

Jegyzetek

[1] Dragomireşti. II. Rákóczi Ferenc itt kén- (büdöskő) és deget- vagy kátrány- (bitumen, smoală) bányát nyitott.

[2] A mai Poiana Borşeinak megfelelő irtások (lázok) Borsa határában.

[3] Mihai Racoviţă moldvai vajda (1707. július 31.—1709. október 28.).

[4] A babadagi szerdár ekkor Bendernél táborozott.

[5] Ion Buhuş (†1716) Mihai Racoviţă letétele után Moldva egyik helytartója (caimacam) volt.

[6] Ezek nem annyira vendégek, mint inkább menekültek voltak. XII. Károly svéd király és a vele szövetkezett Mazepa kozák atamán a poltavai ütközet (1709. július 8.) után seregeik maradványával Benderbe menekültek. A svéd király nem akarta Varnica falut — melyet a svédek Új-Stockholmnak neveztek el — elhagyni, a törökök feje fölé gyújtották a házat, és úgy űzték ki.

[7] Csoborcsa, a Dnyeszter mellett, Szovjet-Moldovában. A „csoborcsai pap ember", akitől Ráday Pál a tatárországi magyarok eredetéről értesült,

Lippai István katolikus páter volt. Bay Mihály és Pápay Gáspár követek jelentései után II. Rákóczi Ferenc Érsekújvárról küldte Lippait a Bucsakban fekvő csoborcsai (csöbörcsöki) katolikus magyarok lelki gondozására. 1707 nyarán jelentéstételre jelentkezett Lippai a fejedelmi udvarban, és közölte észrevételeit a tatárországi magyarokról. Ekkor jegyezte fel róla Körösi György fejedelmi titkár: „19 July Tatárországba ment Páter Lippai István uramnak 43." Vö. Thaly Kálmán: *Körössy György följegyzéseiről 1707—1708*. Századok, 1888, 51.

[8] I. Ulászló veresége 1444-ben Várnánál.

[9] A zaprocki vagy zaporozsei kozákok neve onnan ered, hogy a Dnyeper híres vízeséseinél laktak, amelyeket oroszul „porog"-oknak hívnak. A Ráday által említett Szecsa, Szecs vagy Sies nem valamely városnak, hanem a kozákok állandó táborának neve volt.

Abraham, Cyprianus — neves holland orvos és sebész. Az utrechti egyetemen orvosdoktori fokozatot nyer, majd több holland egyetemen a bonctan tanára. 1695-ben Angliába megy, majd Amszterdamban folytat orvosi gyakorlatot.

Bánffi Ferenc — Bánffi Farkas fejedelmi tanácsos és dobokai főispán Bethlen Klárával kötött házasságából származó negyedik fiúgyermek. Külföldi peregrinációjáról hazatérve, apja bonchidai birtokát örökli. Mihai Viteazul alatt tábornok (exercitus capitaneus), majd 1600-ban részt vesz abban a küldöttségben, mely Nicolae Petraşcut Havasalföldre kísérte.

Bánfihunyadi v. *Hunyadi János* (1576—1646) — Nagybányán született értelmiségi, Londonban a kémia professzora volt.

Békés Gáspár (1520—1579) — román származású bánsági (kornyáti) nemes, János Zsigmond erdélyi fejedelem bizalmas embere. Báthory Istvánnal szemben a Maros menti Szentpálnál súlyos vereséget szenved (1579. július 19.), de 1580 után kibékül a lengyel királynak választott Báthoryval, s a lengyelországi lovashadak fővezére lesz. (Vö. Szádeczky Lajos: *Kornyáti Békés Gáspár.* Budapest, 1887.)

Benkner Márkus — brassói patrícius, 1582-ben az altdorfi egyetemen tanul, majd mint Báthory Zsigmond fejedelem titkára 1591-ben Páduában, majd 1593-ban Lengyelországban jár.

Bethlen Mihály — Bethlen Miklós erdélyi kancellár korán elhunyt fia.

Bidloo Govert vagy Godefried (1649—1713) — németalföldi orvos és költő. 1688-ban szülővárosában, Amszterdamban orvosprofesszor, később Hágában és Angliában működik. Több bonctani munka és anatómiai atlasz szerzője.

Broser István — kolozsvári ötvös, valószínűleg Johannes Broser szász unitárius prédikátor fia. Párizsi tartózkodása után (kb. 1625—1626) hazatér, és 1630—1651 között a kolozsvári ötvöscéh mestere.

Buzinkay Mihály (1620—1683) — enyedi professzor. Hasonló nevű fia 1692-ben az utrechti egyetemen tanult.

Carillo Alfons (1553—1618) — spanyol származású jezsuita szerzetes. 1591-ben Erdélybe jön, s tíz évig tartózkodik a gyulafehérvári fejedelmi udvarban. Mint Báthory Zsigmond gyóntatója, rávette a fejedelmet a Habsburg Rudolffal való szövetségre. 1599-ben csalódottan távozott Erdélyből, s a vágsellyei jezsuita kollégiumban működött.

Csáki László (†1655) — Léva, Tata és Pápa kapitánya, királyi tanácsos és kamarás, később országbíró.

Csanádi Pál (†1636) — unitárius püspök. 1603-ban Cromer András társaságában öt évig peregrinál Európában, majd 24 éven át (1608—1632) a kolozsvári unitárius kollégium igazgatója. 1632-ben a dicsőszentmártoni zsinat püspöknek választja.

Descartes, René, Renatus Cartesius (1596—1650) — az újkori filozófiai racionalizmus alapjait lerakó gondolkozó. Követőit kartezianusoknak nevezik.

Enyedi György (?1555—1597) — széphistóriaszerző, unitárius püspök. 1584—1587 között a genfi és páduai egyetemeken tanul.

Géczy János (†1589) — 1585—1588 között Erdély kormányzója.

Hertel János (Johannes) — Dávid Ferenc fia, a radikális antitrinitarizmus egyik erdélyi képviselője. Pádua, Heidelberg és Basel egyetemeinek látogatása után páduai egyetemi tanár (szindikus) és a botanikus kert gondozója. 1595 után hazatér, és Kolozsváron orvosi gyakorlatot folytat. (Vö. K. K. Klein: *Ein siebenbürger Geograph des 16. Jahrhunderts.* Siebenbürgische Vierteljahrschrift, 55, 1933, nr. 4, 377—384.)

Hmelnyickij, Bogdan (kb. 1595—1657) — ukrajnai államférfi és hadvezér. Ukrajna alatta csatlakozott Oroszországhoz.

Huszti István (1671—1704) — orvosdoktor, debreceni tanár.

Jacobinus (Jekel) Bernát (†1602) — kolozsvári szász humanista, orvos és krónikaíró, Jacobinus János költő és kancellár apja. Mint a radikális an-

titrinitarizmus képviselőjét barátság fűzte Dávid Ferenc fiához, Hertel Jánoshoz és homoródszentpáli Kornis Farkashoz. 1587-ben azért választják a varsói királyválasztó országgyűlésen részt vevő erdélyi küldöttség tagjának, hogy jelenlétével is befolyásolja az akkor még jelentős politikai súlyt képviselő lengyel unitáriusokat.

Jósika István (†1591) — román származású bánsági nemes, Báthory Zsigmond fejedelem kancellárja.

Kamuti István (†1638) — fejedelmi komornyik Bethlen Gábor udvarában. Két naplókönyve (1627—1628) még nem került elő.

Kornis Gáspár (†1601) — Huszt várának kapitánya, neves katona és diplomata. Báthory Zsigmond alatt „németpárti" és a törökkel való szövetség ellenzője.

Kovacsóczy Farkas — erdélyi humanista. Páduában együtt tanul Báthory Istvánnal, aki őt Lengyelországban az erdélyi ügyek intézésével bízza meg (1576—1578). Később erdélyi kancellár, de mivel a török párt híve, 1594-ben a szamosújvári börtönben megfojtották. (Szádeczky Lajos: *Kovacsóczy Farkas*. Budapest, 1891 és *Călători străini*, III. 443)

Maksai Őse Péter — frankfurti, leideni és angliai diák, majd a gyulafehérvári főiskola tanára.

Mazepa, Ivan Sztyepanovics (1644—1709, Bender) — Ukrajna hetmanja, aki XII. Károly svéd királlyal szövetkezik I. Péter cár ellen, de vereséget szenved.

Mikó Ferenc (1585—1635) — erdélyi főudvarmester és kincstartó, krónikaíró.

Polyander a Kerkhoven, Johannes (1568—1646) — teológia tanár. Több ízben a leideni egyetem rektora.

Radecki v. *Radetz, Mateusz* (1540—1614) — neves gdański (danckai) humanista, korának nagyhírű teológusa, polemikus művek szerzője. Előbb katolikus, majd később lutheránus, mennonita s végül unitárius. 26 éven át danckai szekretárius. Fiát, Radecius Bálintot 1605-ben az erdélyi unitárius

egyház Kolozsvárra hívja, 1616-ban püspökké választják.

Rivetus, Andreas (1572—1651) — a teológia tanára a leideni egyetemen.

Schwarzenberg, Adam (1583—1641) — György Vilmos brandenburgi választófejedelem teljhatalmú minisztere.

Sombori László (†1590) — erdélyi unitárius főúr, a tized-dézsmák bérlője, az erdélyi triumvirátus tagja.

Sombori Sándor (†1595) — az előbbi fia, aki Szamosközi István preceptorával együtt külföldi egyetemeken tanul. Apja halála után Kovacsóczy Farkas lesz a gyámja.

Strassburg, Paul (1595—1654) — a svéd király szolgálatában álló protestáns német diplomata. 1628—29-ben egy egész évig tartózkodik Erdélyben, 1630 január havában már Svédországban találjuk. I. Rákóczi György fejedelemmé választása után, 1631 tavaszán azzal bízzák meg, hogy a protestáns hatalmak szövetségeseként nyerje meg mind az erdélyi fejedelmet, mind a török szultánt. (Vö. *Călători străini*, V. 60—68.)

Szaniszló István (†1704) — kolozsvári diák, 1692-ben a leideni egyetem hallgatója. 1695-ben hazatér, és a kolozsvári unitárius kollégium tanára lesz.

Tállyai Márton — a kolozsvári óvári református iskola tanítója. 1630-ban Frankfurt, 1631-ben Leiden, 1632-ben pedig Franeker diákja.

Torstenson, Linnard (1603—1651) — a harmincéves háború neves svéd tábornoka.

Uzoni Jankó Boldizsár — egyetemi hallgató Frankfurt (1630), majd Leiden (1631) egyetemén. Hazatérte után dévai református lelkész és Hunyad megyei esperes.

Vass Ferenc — cegei Vass György kolozsi főispán és szamosújvári kapitány fia, az 1590-es években a páduai egyetemen tanult.

Wallenstein, Albrecht (1583—1634) — a harmincéves háború híres császári tábornoka.

Zamoyski, Jan (1541—1605) — lengyel főnemes,

1576 után Báthory István lengyel király főkancellárja. 1583-ban nőül veszi Báthory Grizeldiszt, Báthory Kristóf leányát.

SZÓ- ÉS KIFEJEZÉSJEGYZÉK

academia — egyetem
accedál — hozzájárul
acceptál — elfogad
acta — irat
actu — jelenleg
adjungálni — hozzáadni, mellékelni
adolescentis more — kamasz módjára
advittáltak a discutatióra — vitatkozásra szólítottak fel
aedificium — épület
affectus — szeretet, érzelem
aga — török tiszt
alloquálni — biztatni, vigasztalni
alteratus — beteges
alumnus — tanítvány, növendék, eltartott, vkinek a neveltje
amentia — tévelygés, csudálkozás, izgalom
ammentum — összeköttetés
anuatim — évenként
Aolus — Poszeidónnak, a tengerek istenének fia
appetitus — étvágy
aqua vita — édes pálinka
archiepiscopus — érsek
áras ember — kereskedő
assecuratoria — biztosíték
assistentia — segítség
astrolábium — jakabrúdnak is nevezett csillagászati műszer
asztalos — ellátást fizető diák v. vendég, kosztos
audentia, audientia — kihallgatás
bajrám — mohamedán ünnep
batavus — hollandus
borkut (románul borcut) — borvízforrás
borusz — porosz
bualdozni — bujdosni, vándorolni

büdöskő — kén
calculus — vesekő, húgyhólyagkő
campestria — mezei
casu necessitatis — szükség esetén
celebrálni — ünnepelni, összejönni, színdarabot előadni
choris — templomszentély
circiter — körülbelül
circumstantia — körülmény
citálni — idézni
cives — polgár, városi lakos
coetus — diákközösség, gyülekezet
cohortálás — buzdítás, ösztökélés
comedia — színdarab
comes — bajtárs, kolléga
comissarius — megbízott
comitiva — kísérő
commendálni — ajánlani
commoditásainkról provideáltak — szükségleteinkről gondoskodtak
compareálni — megjelenni
complaceálni — hízelegni, tetszelegni
concussio — földrengés
confectom — édesség, nyalánkság
confederata provincia — egyesült tartományok (a XVII. sz.-ban Németalföld).
coniiciál — vet, odadob
conjuratio — összeesküvés
consensus — beleegyezés
contentumunkra volt — megelégedésünkre volt
continuálni — folytatni
conviciáltatik — meggyőz, bebizonyít
copulatio — eljegyzés
crebro — gyakran
credintia — bizalom
csausz — török apród, küldönc vagy tolmács
cum omni honore — teljes tisztelettel
curanta — újság
deákul — latinul
délesti idő — délután
depositionis mercium — árulerakóhely, raktár
derék út — főútvonal, országút

detegálni — ismertetni, feltárni
devocio — ima, fogadalom
dies, diebus — nap, nappal
dispositiók effectuálása — rendelkezések végrehajtása
disputatione publice — nyilvános vita
dissentiálni — eltávolodni
dissipiálni — szétszórni
divertiálni — eltávozni, elindulni
dracon (dragon) — dragonyos katona
durus — konok, keményfejű
emineálni — kiválni, kitűnni
este tantum modo etc. — mindjárt annyira kitűnik
excellálni — kiválni, kitűnni
excellens — kiváló, kiemelkedő, kimagasló
excessus — nézeteltérés, viszály
excipiálni — befogadni, elfogadni, elvállalni
ex eodem sanguine procreati summus — ugyanazon vérből származunk
expendálni — pénzt kiadni, költeni
expensa — költség, kiadás
experiálni — próbálni, kísérelni
experientia — tapasztalat, gyakorlat
ezer — egy ezredes vezette katonai egység (pl. a kozákoknál)
factor — ügynök, megbízott
facultás — alkalom, lehetőség
fekete kutya — fóka
felicitás — boldogság, jólét
ferálja és elszenvedi — elviseli és elszenvedi
feria — pihenőnap, ünnepnap, vakáció
fortitudo — bátorság, merészség
frajcimmer (Frauenzimmer) — asszony, hölgy, udvarhölgy
funditus corrumpáltanak — alapjukig megrongálódtak
furmány (Fuhrmann) — fuvaros, kocsis
gall — francia
gradus — tudományos fokozat
gubernator — kormányzó, nevelő
hán — tatár fejedelem
hetmány (atamán) — kozák vezér
hévség — forróság, kánikula

hiátus — tátongó nyílás, hasadék
hidas — komp
hiszpániai — spanyol
horologium — harangjátékos óramű
immatura — korai, elsietett
impediál — feltartóztat
impedimentum — málha, poggyász (akadály)
imperiumi város — császári (Német-római birodalombeli) város
in altiori gradu collocáltattassam dignitatis et honoris — magasabb fokon szerezhessek magamnak rangot és megbecsülést
in casu necessitatis protegálja — szükség esetén támogassa
inquirendo — kivizsgálás, kutatás
insinuálni — üzenni, bejelenteni, közbevetni
insolentia — hetykeség, kevélység, szemtelenség (nézeteltérés)
in summa — összefoglalva
integra fames — jó étvágy
interturbál — zavar, megzavar
intimálni — bizalmasan közölni
iudiciumomnak confirmálása — nézetem, véleményem megerősítése, igazolása
iureconsultus — jogtanácsos
kajmakám — török helytartó
kalarás (călăraș) — lovas katona
kapucsia — török követ
kapudzsi basa — a palota őrzőinek parancsnoka
kaszubok — az Észak-Lengyelországban fekvő Kaszuby tartomány lakói
kurír — futár, diplomáciai küldött
largiál — megenged, adományoz, ajándékoz
legatio — küldöttség, követség jelentése
linia — sor
locumtenens — helyettes
marschalk — lengyel nemes, udvarnagy
merza — tatár nemes
monasztéria — monostor, kolostor
mores — viselkedés, szokás
mosqua vagy musqua (muszka) — a moszkvai nagyfejedelemségben lakó orosz ember; a moszkvai cár

mulatni — vhol tartózkodni
mutálni — változtatni, költözni
muzsik — orosz jobbágy
naturale iudicium — természetes ítélet
nefas és scelus — bűn és aljasság
novella — újság, hírlap
occurálni — vkit fogadni, elvárni
ocium — nyugalom, henyélés
offerálni — ajánlani
opinio — vélemény
opportune — jó alkalom, alkalmas idő
opprimál — eltapos, eltipor, öl
optime meritus — igen kiváló
orator — szószóló, szónok
ordok — rendek (Németországban)
öreg — nagy
padus — terasz, fennsík
palatinus — fejedelem, vajda, kenéz
parsimonia — takarékosság
partikuláris országgyűlés — részleges országgyűlés
passus — hágó, útlevél
patrónus — gyám, pártfogó, támogató
peregrinatio — idegen földön való tartózkodás, utazás, száműzetés
perficiál — végez, boldogul
perorálni — beszédet tartani, szónokolni
phrasis — mondat
placideálni — megnyugtatni, jóváhagyni
portus — kikötő
potroháltatni — elmaradni, elhalasztani
prascludált — lezárt, elzárt
praeficiál — vezetővé teszi, parancsnokká kinevezi
praemium — jutalom
praenumerál — jól megszámlál, nagyon beoszt
praesenti — jelenlegi, folyó hónap
praesidium — székhely, erősség, erőd
praevidiál — előre látja
preambul — bevezetés, előterjesztés
procedált dolgunk — dolgunk haladt, sikeresen befejeződött
processus — járás (közigazgatási egység)
progressus — előrehaladás
promte — hirtelen, gyors, világos, érthető

proponálni — javasolni
propositio — beszámoló, előterjesztés, javaslat
prospiciálni — beszerezni
provisio — élelem, élés
purgatio — hashajtó
puszpángfa — dúsan elágazó, apró fényes levelű örökzöld cserje (buxus)
ramazán — a mohamedán újévkor tartott böjt
recipiálni — visszahúzódni, hátrálni, visszavonni
recreatio — szabadság, kikapcsolódás
reiteritio (reicio) — visszautasítás, elutasítás
redeálnak oficiumokra — tantermeket kapnak
repudiálni — visszautasítani, elutasítani, megvetni
requisitum — felszerelés
rese csak spese — nem haszon, hanem kár
ruine — rom
sacramento obstrigálhat volna — ellenkezést, perlekedést váltott volna ki
saeculum — évszázad
scytha — a középkorban a tatárok neve
secretarius — titkár
securitás — biztonság
sedentio fit animus doctior — az egy helyben való tartózkodás teszi okossá a lelket (Seneca)
sentiál — érez, gondol, ítél, megítél
sequentibus — a következő szakasz, részlet
sinistra — kedvezőtlen
sit venia verbo — most eszembe jutott, szóba jött
sokadalom — nagyvásár, országos vásár
solemnitás — ünnepség
sollicitus — nyugtalanság, bánat, gond
solovári — bő nadrág, lovaglónadrág
spesa — költség
stemmátul degenerálni — nemzetségétől (családfájától) elfajulni
stipendium — ösztöndíj
studiosis hominibus — az igyekvő embereknek
subeál — aláveti magát, elvisel
successio — utódlás
successus — siker
summa — összeg
sumptus — költség
supellát — anyag, készlet, felszerelés

suppeditál — rendelkezésére bocsát, ad
svékus — svéd
szemény (seimeni) — zsoldos katona
szerdár — török vezér, hadvezér
szkófium — arany v. ezüst szálakkal kivarrt hímzés
szloboda — szabad kozákok lakta falu
sztaroszta — kozák tiszt, falu örege
tabellárius — futár (levélhordó)
tegumen (igumen) — monoster- vagy zárdafőnök
tempesta — vihar, zivatar, időjárás
tengeri disznó — közönséges ebcápa
terra motus — földrengés
tertenolla — arany- v. ezüstszálakkal hímzett textília (?)
tiha v. tihája — török felügyelő, gazda
trák — a középkorban az európai Törökország lakói
transigáltam — töltöttem el az időt
tristibus temporibus — szomorú idők
triumphus — győzelem
turmatim — csapatostul
új stílus — az 1583-ban bevezetett gregoriánus naptár
ultimus in virili — férfiágon utolsó tagja egy dinasztiának v. családnak
vacuus — mentes
vajvodics — vajdafi
vasmacska — horgony
viasz szövétnek — viaszgyertya
vigilia — buzgóság (böjt)
virtus — erény, becsület
vitézi mesterség — vívás
vitium — fogyatékosság, hiba, bűn
vízi mesterség — szökőkút
vocabulas — szótár
Zuchthaus — fegyház, börtön

FÖLDRAJZI NEVEK JEGYZÉKE

Achmecset — Szimferopol (SZU)
Akkerman — Belgorod Dnesztrovszki (SZU)
Albis vize — Elba

Alsatia — Elzász
Antverpia — Antwerpen, Anvers
Baba (Babadák) — Babadag
Bakcsecsaraj — Bahcsiszaraj a Krím félszigeten
Bavaria — Bajorország
Belgium — Németalföld (a mai Belgium és Hollandia)
Bender — Bendery (Tighina)
Beren — Brno
Boristhenes — a Dnyeper (Dnyepr) ókori neve
Boruszföld — Poroszország
Braszló (Bresla, Braszla, Boroszló) — Wroclaw
Bucsák (Bugeac) — a Prut és a Dnyeszter vízközének alsó szakasza
Byk — a Dnyeszter bal oldali mellékvize
Cales — Calais (francia kikötő)
Cantabrigia — Canterbury (Angliában)
Danczka (Dantiscum — Gedanum) — Gdańsk (Danzig)
Dantiscum — Gdańsk
Delphis — Delft (Hollandiában)
Eszmely — Izmail (SZU)
Frankofurtum (Francofurt) — Frankfurt am Main és Frankfurt an der Oder
Frisia — Friesland (tartomány Hollandiában és az NSZK-ban)
Hága — Gravenhage (Hollandiában)
Huszt — Chust (SZU)
Hypanis — a Déli (Juzsnij) Bug ókori neve
Hypanis — a Déli (Juzsnij) Bug ókori neve
Jaszi (Jász, Jászvásár) — Iaşi
Iffland (Livland) — Lettország része (SZU)
Imperium — a Német-római Császárság területe, Német-római Birodalom
Karácsonyfalva — Crăciunești (Máramaros megye)
Karaszu (bazar) — Belogorszk (a Krímben)
Killye — Chilia
Kió — Kijev
Kisino — Kisinyov (Chişinău, SZU)
Krajnaság — szélföld Szlovákia és Kárpát-Ukrajna havasalji részén
Kurlandia (Kurland) — Lettország része (SZU)
Landsperga — Gorzów Willkopolski (Landsberg ab der Warthe)

Leyda (Lejda) — Leiden, Hollandiában
Leopolis — Lvov (Ilyvó, Lemberg)
Lipsia — Leipzig (Lipcse)
Litvaország — Litvánia (SZU)
Lublinum — Lublin (Lengyelország)
Lugdunum (Lugduni Batavorum) — Leiden
Marchia — Brandenburg
Marchia (Közép-Marchia) — Mittelmark
Masovia (Mazovia) — Mazowze lengyel tartomány
Massilia — Marseille
Mergonda — Merghindeal
Mosa vize — Meuse v. Maas
Mosella — Mosel v. Moselle
Neapolis — Napoli (Nápoly)
Nyeper (Neper) — az ókorban Boristhenes
Nyeszter (Neszter) — Dnyeszter
Nyeszterfehérvár — Belgorod Dnyesztrovszki (Akkerman, Albae Nester, Cetatea Albă)
Oroszország (Russia) — Vörösoroszország vagy Halics, a későbbi Galícia
Ozi — Ocsakov a Fekete-tenger partján (SZU)
Palatinus — Pfalz német tartomány
Patavia — Padua (Padova) olasz egyetemi város
Pomeránia — Pomorze vagy Pommern (Lengyelország)
Priszlop — a borsai vagy kampulungi hágó Máramaros és Moldva között
Prussia — Poroszország
Rosello v. Rosella — La Rochelle
Rumélia — hajdani török tartomány, ma Görögország és Bulgária része
Schedam — Schelde v. Escaut (folyó)
Sena — Siena olasz város
Silesia (Szilézia) — Slaska lengyel tartomány
Sprea — Spree (folyó az NDK-ban)
Stetin — Szczecin
Svécia — Svédország
Szaritáj — Szarata (SZU)
Szmail — Izmail (SZU)
Tames-Thames — Temze (Angliában)
Técső — Tacev (SZU)
Tegenye (Tighina) — Benderi (SZU)
Tigurum — Zürich

Tolosa — Toulouse
Tömösvár (Temesvár) — Timişoara
Toronia (Toronya) — Torun (Lengyelország)
Ultrajectum — Utrecht
Varsava — Warszawa
Verenecz — Voroneţ

TARTALOM

Előszó 5

ÚTILEVELEK, ÚTLEÍRÁSOK ÉS ÚTINAPLÓK

Berzeviczy Márton

Levél Kovacsóczy Farkashoz (1580. június 9) 17

Baranyai Decsi Czimor János

Hodoeporicon (1587) 23

Gyulafi Lestár

A bécsi földindulások (1590. szeptember — október) 42

Kornis György

Peregrinációs levelek

Levél anyjának, Kornis Farkasné Bethlen Krisztinának (1588. február 24) 53
Levél apjának, Kornis Farkasnak (1591. november 7) 54
Levél apjának, Kornis Farkasnak (1592. március 13) 60
Levél apjának, Kornis Farkasnak (1593. április 2) 63
Levél apjának, Kornis Farkasnak (1593. július 25) 66

Bogáthi Miklós

Peregrinációs levelek

Levél Kornis Farkasné Bethlen Krisztinának (1591. január 17) 69

Levél Kornis Farkasnak (1593. július 25) 70
Levél Kornis Farkasnak (1595. február 10) 71

Cseffei László

Útilevelek anyjának, Hatvani Zsigmondné Tomori Annának (1627—1628) . . . 75

Pálóczi Horváth János

Levél Bethlen Istvánhoz fia, Bethlen Péter peregrinációjáról (1628. április 13) . 87

Haller Gábor

Útleírási betétek életrajzi naplójából (1630—1635) 94

Réthy István

Követség a bucsáki tatárokhoz (1636) . 109

Szentpáli István

Követség a kozákokhoz (1636) 114
Jelentése I. Rákóczi Györgynek lengyelországi útjáról (1646) 117

Kálnoki István

Útleírási betét naplójából (1645) 122

Nemes János

Útinapló (1651) 124

Vízaknai Bereczk György

Útinapló külföldi tanulmányútjáról (1693—1696) 131

Zalányi Boldizsár

Levelek Teleki Pál európai peregrinació-

járól özv. Teleki Mihályné Vér Judithoz (1695—1697) 141

Pápai Gáspár

Diárium (1705—1706) 148

Ráday Pál

Benderbe menő utazásomnak Diáriuma (1709) 170

Jegyzetek 179
Névmutató 203
Szó- és kifejezésjegyzék 207
Földrajzi nevek jegyzéke 213

Megjelent a Magyar Népköztársaság
és Románia Szocialista Köztársaság
közös könyvkiadási megállapodása keretében

A könyv szerkesztője: Mikó Imre
Műszaki szerkesztő: Bálint Lajos
A megjelenés éve: 1976. Alak: 54×84/24
Papír: 63 g-os famentes
Kiadói ívek száma: 8,27
Nyomdai ívek száma: 9,17.

ISBN 963 07 1306 3

Tiparul executat sub comanda nr. 175/1976,
la Întreprinderea Poligrafică „Crișana"
str. Moscovei nr. 5, Oradea
Republica Socialistă România

Ára: 10,50 Ft.